

De relevantie van maatschappelijke verslagen

Nivra-Nyenrode opleiding doctoraal Accountancy

Naam opsteller: M.B. van der Ziel

Studentnummer: 960116

Datum van verdediging: 12 december 2003

De relevantie van maatschappelijke verslagen

KOPPIE

Nivra-Nyenrode opleiding doctoraal Accountancy

Naam opsteller:	M.B. van der Ziel
Studentnummer:	960116
Begeleider:	dr. ir. F.F.J.M. Schaepkens RC
Examinator:	prof. dr. J.F.M.G. Bouwens
Vakgroep:	Externe Verslaggeving
Datum van verdediging:	12 december 2003

Voorwoord

De afstudeerscriptie 'De relevantie van maatschappelijke verslagen' heb ik geschreven ter afsluiting van de doctoraalopleiding accountancy bij Nivra-Nyenrode. In september 1996 ben ik als assistent accountant gaan werken bij Coopers & Lybrand N.V., tegenwoordig PricewaterhouseCoopers Accountants N.V. en in dezelfde maand ben ik met de opleiding tot registeraccountant begonnen.

De combinatie van werken en studeren heeft ertoe bijgedragen dat de theoretische kennis veelal snel in praktijk kon worden gebracht. Het was overigens wel een intensief traject van ruim 7 jaar, zeker als je na enkele jaren werken de verantwoordelijkheid krijgt over controleteams met als gevolg dat het lastiger wordt werk en studie te combineren. Toch ben ik van mening dat de verwevenheid van werken en studeren ertoe hebben bijgedragen dat ik me goed heb kunnen ontplooiën in de accountancy.

Er wordt wel eens beweerd dat de laatste loodjes het zwaarst wegen. Als ik dit betrek op deze afstudeerscriptie dan kan ik dat alleen maar beamen. Deze scriptie is tot stand gekomen na een onderzoek naar de ontwikkelingen op het gebied van maatschappelijke verslaggeving en het voeren van interviews over de relevantie van maatschappelijke verslagen. Daarbij heb ik veel ondersteuning gekregen van mijn scriptiebegeleider Frans Schaepkens, die steeds weer de tijd nam mijn werk door te nemen en kritische vragen stelde over mijn onderzoek en beweringen. Daarvoor wil ik hem hartelijk bedanken. Het volgen van de opleiding is onderdeel van het carrièreverloop bij PricewaterhouseCoopers Accountants N.V. Ik wil dan ook mijn werkgever bedanken voor de geboden faciliteiten om de opleiding te volgen.

Tijdens de studie, maar in het bijzonder tijdens de afstudeerscriptie heb ik veel mentale steun mogen ontvangen van mijn familie en in het bijzonder van mijn vrouw Margreet. Zij heeft mij aangemoedigd door te gaan, waarvoor ik haar bijzonder dankbaar ben.

Hattem, oktober 2003

Marc van der Ziel

Inhoudsopgave

INHOUDSOPGAVE	3
MANAGEMENTSAMENVATTING	4
1 ONDERZOEKSOPZET	5
1.1 AANLEIDING ONDERZOEK	5
1.2 PROBLEEMSTELLING EN DEELVRAGEN	6
1.3 OPBOUW VAN HET ONDERZOEK	8
1.4 OPBOUW VAN DE SCRIPTIE	8
2 THEORETISCHE ACHTERGRONDEN	10
2.1 BEGRIPSBEPALING EN ONTWIKKELINGEN	10
2.2 MAATSCHAPPELIJKE VERSLAGGEVING	14
2.3 BELANGHEBBENDEN EN GEBRUIKERS	16
3 WET- EN REGELGEVING	19
3.1 INLEIDING	19
3.2 OESO-RICHTLIJNEN VOOR MULTINATIONALE ONDERNEMINGEN	20
3.3 GLOBAL REPORTING INITIATIVE	22
3.4 ACCOUNTABILITY 1000	30
3.5 ONTWIKKELINGEN IN NEDERLAND	34
3.6 RICHTLIJN 100 ASSURANCE-OPDRACHTEN	38
3.7 FEE DISCUSSION PAPER	41
3.8 AA 1000 ASSURANCE STANDARD	46
3.9 SAMENVATTING EN CONCLUSIES	47
4 PRAKTIJKONDERZOEK	51
4.1 ONDERZOEKSOPZET EN –AANPAK	51
4.2 VRAAGSTELLING	54
5 RESULTATEN	56
5.1 INFORMATIEBRONNEN	56
5.2 RELEVANTE INFORMATIE	59
5.3 GELOOFWAARDIGHEID	67
5.4 DIALOOG TUSSEN BELANGHEBBENDEN EN ONDERNEMINGEN	70
5.5 VERSLAGGEVINGSRICHTLIJNEN	73
5.6 SAMENVATTING	76
6 SAMENVATTING EN CONCLUSIES	78
LITERATUURLIJST	88

Managementsamenvatting

De probleemstelling van het onderzoek luidt als volgt:

Is het maatschappelijk verslag relevant voor beleggers bij de oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen?

Om een antwoord te geven op de probleemstelling zijn 8 deelvragen geformuleerd. De eerste 3 deelvragen richten zich op de betekenis van de verschillende begrippen die in de probleemstelling zijn opgenomen. De daarop volgende 5 deelvragen zijn gesteld aan 17 personen die vanuit hun dagelijks werk betrokken zijn bij beleggers die ervoor kiezen te beleggen in ondernemingen die duurzame ontwikkeling nastreven. De deelvragen geven inzicht in de vraag of maatschappelijke verslagen relevant zijn voor beleggers en hoe dergelijke verslagen van meer relevantie kunnen worden.

Duurzame ontwikkeling is de ontwikkeling waarbij in de behoeften wordt voorzien van de huidige generatie zonder afbreuk te doen aan de behoeften van toekomstige generaties (WBCSD, 2002, pagina 6). Dit is gebaseerd op de domeinen, milieu, sociaal en economie. Ondernemingen dienen verantwoording af te leggen over hun streven naar duurzame ontwikkeling in bijvoorbeeld een maatschappelijk verslag. In een maatschappelijk verslag dienen de voor belanghebbenden relevante onderwerpen tot uiting te komen. Belanghebbenden zijn degenen die beïnvloed zijn of beïnvloed worden door de ondernemingsactiviteiten en andersom. Beleggers worden aangemerkt als een groep belanghebbenden.

De huidige maatschappelijke verslagen zijn voor beleggers bij hun oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen van beperkt belang, omdat de benodigde informatie ook vanuit andere bronnen kan worden verkregen. Echter, als maatschappelijke verslagen gaan voldoen aan de onderwerpen en voorwaarden die door beleggers worden gesteld zal de relevantie wel toenemen.

De relevantie van maatschappelijke verslagen zal toenemen als deze op basis van verslaggevingsrichtlijnen worden opgesteld. Dit kan worden aangevuld met sector specifieke richtlijnen, de Sector Supplements van het GRI zijn een goed voorbeeld. Daarnaast dient verslaggeving plaats te vinden over ondernemingsspecifieke onderwerpen. Door dialoog met beleggers kan de onderneming daar inzicht in verkrijgen en dat geldt ook voor diens verwachtingen en eisen. De verslaggeving dient zich te richten op daadwerkelijk behaalde prestaties en tot uiting te worden gebracht door kwantitatieve grootheden zodat resultaten goed vergelijkbaar en volgbaar worden.

De betrokkenheid van het management in het streven naar duurzame ontwikkeling dient in het verslag tot uiting te komen. De externe onafhankelijke verificatie door een assurance provider en het in dialoog treden met beleggers kunnen bijdragen aan de geloofwaardigheid van het maatschappelijk verslag en het proces om verantwoording af te leggen.

1 Onderzoeksopzet

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de aanleiding tot het onderzoek, de probleemstelling van het onderzoek en de opbouw van het onderzoek en de scriptie.

1.1 Aanleiding onderzoek

De aandacht voor maatschappelijk verantwoord ondernemen, ook wel duurzaam ondernemen of duurzame ontwikkeling genoemd, is enorm en komt vanuit verschillende hoeken.

Het Financieel Dagblad heeft in de periode februari tot en met augustus 2002 een reeks artikelen gepubliceerd over het streven naar duurzame ontwikkeling. In deze reeks kwamen zowel opstellers, (externe) verificateurs als belanghebbenden aan het woord. Ook in diverse management en accounting tijdschriften wordt aangedacht geschonken aan maatschappelijk verantwoord ondernemen en de verslaglegging daarover; voorbeelden zijn artikelen uit Management Accounting en Control uitgave 3 en 4 2003 en Maanblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie nummer 7/8 2003.

Recente ontwikkelingen inzake verslaggeving op dit gebied zijn onder meer het Global Reporting Initiative (GRI), welke in augustus 2002 herziene richtlijnen over maatschappelijke verslaggeving heeft gepubliceerd. Daarnaast heeft de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ) in juni 2002 de Ontwerp-Richtlijn 400 Jaarverslag (ORJ 400) gepubliceerd. In deze Ontwerp-Richtlijn wordt ingegaan op verslaggeving aangaande maatschappelijk verantwoord ondernemerschap. De Sociaal Economische Raad heeft in december 2000 advies aan de Nederlandse overheid gedaan over maatschappelijk (verantwoord) onderneming onder de naam: "De winst van waarden". Tot slot heeft de OESO in juni 2000 richtlijnen voor multinationale ondernemingen uitgevaardigd. Deze richtlijnen bevatten beginselen over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen.

Ondernemingen kunnen door middel van een maatschappelijk verslag verantwoording afleggen over hun streven naar duurzame ontwikkeling of over één of meerdere aspecten ervan, zijnde economische, milieu- en/of sociale aspecten. De diversiteit voor wat betreft inhoud en structuur van maatschappelijke verslagen is groot. Deze diversiteit wordt met name veroorzaakt door het ontbreken van een traditie van internationale standaardisering en wetgeving (Kolk, 2003, pagina 10). Dit heeft tot gevolg dat de onderlinge vergelijkbaarheid van dergelijke verslagen beperkt is. Het GRI en ook de nieuwe ORJ 400 kunnen mogelijk gaan bijdragen aan een betere vergelijkbaarheid. De ORJ 400 bevat geen verplichtingen om verslag te doen over maatschappelijk verantwoord ondernemen; er worden alleen aanbevelingen gedaan (Raad voor de Jaarverslaggeving, 2002, pagina 18). De GRI-richtlijnen daarentegen zijn zeer gedetailleerd, maar wel internationaal bekend. Het is niet te verwachten dat alle ondernemingen zich aan dezelfde richtlijn kunnen confirmeren. Dit, omdat de GRI-richtlijnen een breed scala aan rapporteringscriteria over economische, milieu en sociale onderwerpen omvatten die voor bepaalde ondernemingen niet van belang zijn, maar voor anderen te beperkt.

Uit gesprekken met enkele opstellers van maatschappelijke verslagen, onder meer met medewerkers van Ahold, Shell, ING bank en KLM, blijkt dat deze ondernemingen slechts een beperkt aantal reacties krijgen op de maatschappelijke verslagen. De indruk bestaat dat van multinationale ondernemingen wordt verwacht dat ze een maatschappelijk verslag uitbrengen en dat slechts weinig lezers er daadwerkelijk iets mee doen. De verschillende groepen belanghebbenden hebben hun eigen aandachtsgebieden waarop ze ondernemingen beoordelen.

De relevantie van de maatschappelijk verslagen voor belanghebbenden is onduidelijk.

1.2 Probleemstelling en deelvragen

De (externe) verslaggeving aangaande het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen is zoals blijkt uit paragraaf 1.1 volop in ontwikkeling. De grote diversiteit aan inhoud en structuur van dergelijke verslagen kan van invloed zijn op de bruikbaarheid ervan voor belanghebbenden. Op basis van een inventarisatie binnen een groep belanghebbenden, namelijk beleggers, geeft dit onderzoek inzicht in de mate waarin gebruik wordt gemaakt van maatschappelijke verslagen. Daarna volgen bevindingen die de bruikbaarheid van dergelijke verslagen kunnen vergroten. Dit heeft geleid tot de volgende probleemstelling:

Is het maatschappelijk verslag relevant voor beleggers bij de oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen?

De in het maatschappelijk verslag opgenomen informatie is relevant indien het een bijdrage levert aan de kennisopbouw en het besluitvormingsproces van de gebruiker. Relevantie geeft daarmee de drempel weer over welke informatie verslaggeving moet worden plaatsvinden (GRI, 2002, pagina 27). Een aspect dat kan bijdragen aan de relevantie en de geloofwaardigheid van het verslag is het laten uitvoeren van verificaties door externe deskundigen. Door het opleggen van kaders en richtlijnen, zoals de GRI-richtlijnen, kan uniformiteit in de verslaggeving ontstaan. Uit diverse publicaties blijkt dat het van groot belang is dat ondernemingen in dialoog gaan met belanghebbenden (stakeholders). Voorbeelden zijn:

“Bedrijven zijn steeds vaker onderwerp van publieke belangstelling. (...) Een stap verder gaan de belanghebbenden die op enigerlei wijze betrokken willen worden bij het nemen van bedrijfsbeslissingen (involve me). Elk bedrijf moet voor zichzelf nagaan of, hoe en in welke mate het belanghebbenden betreft bij de beslissingen of met hen communiceert. (...) Steeds belangrijker wordt dat bedrijven transparant maken wat zij doen en waarom.” (Klamer, 2001, pagina 26)

“Het afleggen van verantwoording vereist een bereidheid tot het aangaan van een dialoog met betrokken stakeholders. (...) Stakeholders ontwikkelen door hun betrokkenheid begrip voor de dilemma's waar een onderneming voor staat. Tegelijkertijd wordt binnen de onderneming bewustwording gecreëerd voor de zorgen

van de stakeholders met betrekking tot de effecten van het ondernemingsgedrag.” (MVO Platform, 2002, pagina 12 en 13)

“The primary goal of reporting is to contribute to an ongoing stakeholder dialogue. Reports alone provide little value if they fail to inform stakeholders or support a dialogue that influences the decisions and behaviour of both the reporting organisation and its stakeholders.” (GRI, 2002, pagina 9)

“Openheid is een kenmerk van een integere organisatie. (...) Door openheid kan de onderneming vertrouwen winnen bij haar stakeholders, (...) De maatschappelijke omgeving vraagt ook om een open houding en een heldere communicatie.” (SER, 2000, pagina 67). “Openheid en bereidheid tot het aangaan van de dialoog met de samenleving zijn eisen van deze tijd. Van ondernemingen wordt heldere en relevante informatie verwacht, (...)” (SER, 2000, pagina 79)

Door het aangaan van een dialoog verkrijgen ondernemingen duidelijkheid van belanghebbenden over de onderwerpen waarover verantwoording moet worden afgelegd en kan het nut van maatschappelijke verslagen toenemen.

De kennis die nodig is om uiteindelijk antwoord te kunnen geven op de probleemstelling is in de volgende vragen samen te vatten:

1. Wat wordt verstaan onder duurzame ontwikkeling?
2. Wat is maatschappelijke verslaggeving?
3. Wie zijn belanghebbenden en gebruikers van maatschappelijke verslagen?
4. Welke informatiebronnen worden door beleggers gebruikt bij hun oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen?
5. Wat is relevante informatie voor beleggers (om de relevantie van maatschappelijke verslagen te vergroten)?
6. Wat draagt bij aan de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen?
7. Draagt dialoog tussen beleggers en ondernemingen bij aan relevantere maatschappelijke verslagen?
8. Dragen verslaggevingsrichtlijnen bij aan relevantere maatschappelijke verslagen?

Het onderzoek heeft zich beperkt tot één gebruikersgroep namelijk beleggers, dat is ook de reden waarom vanaf vraag 4 niet meer gesproken wordt van belanghebbenden maar van beleggers. Dit heeft geen effect op de beantwoording van de vragen 1 tot en met 3, maar voor vragen 4 tot en met 8 zal dit ertoe leiden dat alleen een antwoord is gezocht onder beleggers. De reden om juist beleggers nader te onderzoeken wordt veroorzaakt omdat dit een belangrijke groep belanghebbenden is voor ondernemingen. Dit blijkt onder meer uit het rapport van de World Business Council for Sustainable Development (WBCSD):

“Of all various stakeholders, the financial community is one audience most companies identify as being very important for their reporting efforts. Information on the risks and opportunities associated with company’s social responsibility and environmental impact can be used to support investment decisions. A growing number of financial

players are concerned with the sustainability rating of companies.” (WBCSD, 2002, pagina 4)

In paragraaf 4.1 is nader uiteengezet wie in het kader van het onderzoek onder beleggers vallen.

1.3 Opbouw van het onderzoek

Het onderzoek is een inventarisatie onder beleggers over de relevantie van een maatschappelijk verslagen bij hun oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen. Dit leidt vervolgens tot de vraag welke voorwaarden en onderwerpen voor beleggers van belang zijn en of deze in voldoende mate tot uiting komen in maatschappelijke verslagen. Op basis van de interviews en de geanalyseerde literatuur worden conclusies weergegeven die mogelijk kunnen bijdragen aan voor beleggers (beter) bruikbare verslagen.

In het kader van het onderzoek is besloten de probleemstelling aan beleggers voor te leggen. Er is vervolgens voor gekozen om het onderzoek specifiek te richten op:

- Fondsbeheerders van Nederlandse aandelenfondsen die beleggen in ondernemingen die door de individuele aandelenfondsen als ‘duurzaam’ worden aangemerkt.
- Analisten die werkzaam zijn bij onderzoeksbureaus die gespecialiseerd zijn in het verzamelen en analyseren van niet-financiële gegevens van ondernemingen en
- Deskundigen die betrokken zijn bij het beleggen in ondernemingen die als duurzaam worden aangemerkt.

Met personen uit de genoemde groepen zijn interviews gehouden. Daarnaast is documentatie van beleggingsfondsen, banken, pensioenfondsen en onderzoeksbureaus geanalyseerd. Om een beeld te verkrijgen over de ontwikkelingen op het gebied van duurzame ontwikkeling is een literatuurstudie gedaan (zie hoofdstuk 3). De onderzoeksstrategie van het onderzoek die het meest aansluit bij de probleemstelling en de deelvragen kan worden aangemerkt als een empirisch survey-onderzoek (Verschuren, 2002, pagina 149).

De onderzoeksopzet en –aanpak zijn nader uitgewerkt in paragraaf 4.1.

1.4 Opbouw van de scriptie

In de Nederlandse en de Engelstalige literatuur wordt een breed scala aan begrippen en definities gebruikt met betrekking tot de economische, milieu en sociale gevolgen van ondernemingsactiviteiten en de verslaggeving daarover. Daarom zijn in hoofdstuk 2 de verschillende begrippen nader toegelicht en wordt antwoord gegeven op deelvragen 1 tot en met 3. Hoofdstuk 3 gaat in op de internationale en nationale ontwikkelingen op het gebied van richtlijnen en kaders voor duurzame ontwikkeling en het afleggen van verantwoording en de verslaggeving daarover. Aangezien de maatschappelijke verslaggeving nog volop in ontwikkeling is, is het nog niet zinvol om te toetsen in hoeverre verslaggeving aan bepaalde richtlijnen voldoet. Echter, gezien het scheppen van een helder

kader achtte ik het wel van belang in te gaan op de ontwikkelingen van richtlijnen en regelgevende instanties.

De opzet van het onderzoek is uiteengezet in hoofdstuk 4. De onderzoeksresultaten die uit de gehouden interviews naar voren zijn gekomen zijn in hoofdstuk 5 opgenomen. In dit hoofdstuk is per paragraaf een antwoord gegeven op de deelvragen 4 (paragraaf 5.1) tot en met 8 (paragraaf 5.5). Ten slotte zijn in hoofdstuk 6 de samenvatting en de conclusies van het onderzoek opgenomen.

KOPIE

2 Theoretische achtergronden

In dit hoofdstuk worden de gehanteerde begrippen die van belang zijn voor het onderzoek en deze scriptie toegelicht. Daarmee wordt in dit hoofdstuk antwoord gegeven op de volgende onderzoeksvragen:

Paragraaf	Deelvraag
2.1	1 Wat wordt verstaan onder duurzame ontwikkeling?
2.2	2 Wat is maatschappelijke verslaggeving?
2.3	3 Wie zijn belanghebbenden en gebruikers van maatschappelijke verslagen?

2.1 Begripsbepaling en ontwikkelingen

“Maatschappelijk ondernemen is geen nieuw verschijnsel. Een terugblik op de industrialisatie van Nederland biedt een aantal voorbeelden van maatschappelijk ondernemerschap, zoals het opzetten van sociale fondsen en het verzorgen van de huisvesting en de opleiding van eigen werknemers en hun gezinnen”. (SER, 2000, pagina 89)

Dergelijk ondernemerschap wordt gekenmerkt door het feit dat de leiding van een onderneming in haar beleid rekening houdt met alle groeperingen in de maatschappij en met alle onderwerpen die in de maatschappij ter discussie staan (Piet, 2003, pagina 10).

Maatschappelijk verantwoord ondernemen, ook wel duurzame ontwikkeling of duurzaam ondernemen genoemd, krijgt in Nederland en wereldwijd steeds meer aandacht. Internationaal worden begrippen als ‘Sustainability’ (Molenkamp, 2002) of ‘Sustainable Development’ (WBCSD, 2002, pagina 6), ‘Triple P’ (Jeurissen, 2001, pagina 168), ‘Corporate Social Responsibility’ of ‘Corporate Social Responsiveness’ (Hummels, 2003, pagina 14) toegepast.

De verslaggeving over bovenstaand onderwerp verbreedt zich. Volgens het juryrapport van de ACC Award 2000 nemen steeds meer bedrijven in hun milieuverslag informatie op over sociale en economische aspecten van de bedrijfsvoering (Nivra, 2000, pagina 12). Deze verbreding komt duidelijk naar voren in diverse milieuverslagen waarbij wordt gekozen voor nieuwe ondertitels. Voorbeelden zijn het milieuverslag 2001/2002 van KLM, dat als ondertitel ‘Op weg naar duurzaamheid’ heeft en ook het environmental report 2001/2002 van Volkswagen AG dat als ondertitel ‘Mobility and Sustainability’ heeft. Bracht Philips in 2002 nog het Environmental Report 2001 uit, in 2003 heeft de onderneming haar eerste Sustainability Report 2002 uitgebracht. Daarnaast zijn ondernemingen zoekende naar een goede verslaggeving. Uit onder meer het Ahold Status Report 2002 Corporate Social Responsibility blijkt dat men nog zoekende is naar goede meetsystemen met betrekking tot duurzame ontwikkeling (Ahold, 2002, pagina 7). KPN geeft in haar Milieuverslag 2001 aan dat het uitvoeren van een vergelijkend onderzoek moeilijk is omdat onderliggende definities ontbreken en de reikwijdte van de gerapporteerde gegevens niet bekend is (KPN, 2002, pagina 6).

Onderstaande samenhangende trends dragen bij aan duurzame ontwikkeling binnen ondernemingen en zijn belangrijke redenen waarom dit onderwerp tegenwoordig hoog op de agenda van directies staat:

1. Toenemende globalisering en een grotere machtspositie van grote internationale ondernemingen. Wereldwijd ontbreekt een mechanisme van toezicht op het gedrag van het internationaal opererend bedrijfsleven (Jeurissen, 2001, pagina 15).
2. Snelle technologische ontwikkelingen, waardoor dingen mogelijk worden die voorheen ondenkbaar waren. Innovatie is belangrijker geworden en kan concurrentievoordelen opleveren (PricewaterhouseCoopers, 2002). Duurzame ontwikkeling door ondernemingen kan goed passen in die innovatie.
3. De maatschappij en dus ook belanghebbenden hebben toegang tot allerlei informatie die snel en eenvoudig te verkrijgen is, in het bijzonder als gevolg van Internet. Men wil ook snel geïnformeerd worden en informatie (zowel negatieve als positieve) wordt snel verspreid. Ondernemingen kunnen daarop inspelen door dialoog en heldere communicatie over hun activiteiten en de gevolgen daarvan (PricewaterhouseCoopers, 2002).
4. Morele opvattingen worden niet langer centraal vanuit overheid of kerk, gestuurd, maar zijn pluriformer geworden en daardoor moeilijker voorspelbaar. Dit kan ertoe leiden dat ondernemingen moeten reageren op (onverwachte) kritische vragen (Jeurissen, 2001, pagina 16).

Deze vier trends zijn afgeleid van Jeurissen (2001) en PricewaterhouseCoopers (2002).

De genoemde trends komen ook naar voren in een onderzoek van KPMG (2002). Uit de door KPMG geanalyseerde verslagen is gebleken dat de belangrijkste redenen voor ondernemingen om zich in te laten met duurzame ontwikkeling en de verslaggeving daarover onder meer zijn (KPMG, 2002, pagina 26):

- het versterken en onderhouden van de reputatie;
- de risico's inperken en
- het instandhouden van de onderneming door kostenreducties, nieuwe mogelijkheden en het genereren van nieuwe opbrengsten.

Ondernemingen kunnen dus wel degelijk een commercieel belang hebben om te investeren in het streven naar duurzame ontwikkeling en zodoende een bijdrage te leveren aan verantwoord ondernemerschap. Om daar op een goede manier uiting aan te geven dienen het management en de medewerkers in de eerste plaats overtuigd te zijn van het nut ervan.

De begrippen maatschappelijk (verantwoord) ondernemen en ondernemerschap gericht op het streven naar duurzame ontwikkeling worden veelal door elkaar gebruikt, dat blijkt ook wel uit bovenstaande. Dat de gehanteerde begrippen niet aan elkaar gelijk zijn wordt hierna uiteengezet.

➤ **Duurzame ontwikkeling**

Het woord duurzaam geeft aan dat iets van permanente of blijvende aard is. Volgens het WBCSD (2002, pagina 6) is de meest toegepaste definitie van duurzame ontwikkeling die komt uit het rapport Our Common Future uit 1987, namelijk:

“Sustainable development is development which meets the needs of the present with compromising the ability of future generations to meet their own needs”.

Bovenstaande kan nader worden toegelicht, als het op economisch verantwoorde wijze creëren van welvaart en welzijn voor de huidige generatie zonder afbreuk te doen aan het vermogen van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien. Daarbij rekening houdend met de milieu omstandigheden en een rechtvaardige verdeling van de welvaart (Jeurissen, 2001, pagina 169). Uiteindelijk zal volgens Jeurissen (2001, pagina 169) duurzaamheid van de samenleving ook bijdragen aan de continuïteit en rendabiliteit van de onderneming.

Als een onderneming haar bijdrage levert aan duurzame ontwikkeling kan gesproken worden van duurzaam ondernemen. Leidend daarbij is dat duurzaamheid van de samenleving uiteindelijk ook bijdraagt tot de continuïteit en rentabiliteit van de onderneming (Jeurissen, 2001, pagina 169). Het begrip ‘duurzaam ondernemen’ duidt mogelijk op het permanente karakter, maar zegt op zich niets over de achterliggende gedachte van het beleid van de onderneming. Daarom is het beter te spreken over duurzame ontwikkeling.

➤ **Maatschappelijk verantwoord ondernemen**

Maatschappelijke verantwoordelijkheid van ondernemingen impliceert een oorspronkelijke betrokkenheid van ondernemingen bij de belangen van anderen, naast een verantwoordelijkheid voor zichzelf (in de zin van rendement en continuïteit) (Jeurissen, 2001, pagina 17). Maatschappelijk verantwoord ondernemen gaat verder dan een bijdrage leveren aan sociale betrokkenheid en aandacht voor het milieu, maar ondernemers moeten ook letten op de financiële cijfers. Dit blijkt onder meer door de gebeurtenissen begin 2003 bij Ahold. Een onderneming die maatschappelijk verantwoord onderneemt streeft niet per definitie duurzame ontwikkeling na aangezien de maatschappij iets kan accepteren, dat in het geheel niet duurzaam is. Voorbeelden zijn intensieve visserij en oliewinning. Daarnaast heeft het begrip maatschappelijk verantwoord ondernemen een normatieve lading, namelijk dat de onderneming zodanig functioneert dat deze beantwoordt aan de maatschappelijke waarden en belangen (Van der Kolk, 2002, pagina 1). Of een onderneming verantwoord onderneemt is ter beoordeling van de maatschappij en kan bijvoorbeeld beoordeeld worden aan de hand van verslaggeving over maatschappelijke aspecten. De belanghebbende kan dan zelf vaststellen of de onderneming ‘verantwoord’ onderneemt.

Ten slotte wordt in de Engelse literatuur veelal het begrip ‘sustainable development’ toegepast. Het begrip duurzame ontwikkeling is daarbij meer in lijn dan het begrip maatschappelijk verantwoord ondernemen. In het maatschappelijk verslag van ING “ING in de samenleving 2001” (2002, pagina 8) wordt dit treffend weergegeven.

“Duurzame ontwikkeling en maatschappelijk verantwoord ondernemen zijn termen die op verschillende manieren kunnen worden omschreven. ING gebruikt de volgende, internationaal erkende terminologie: duurzame ontwikkeling is het dynamische proces dat alle mensen in staat stelt om hun talenten te ontplooien en de kwaliteit van hun leven te verbeteren op zodanige wijze dat tegelijkertijd de capaciteit van de aarde om

leven te scheppen en in stand te houden wordt beschermd. Duurzaamheid kan dan worden gezien als einddoel van dit proces. Bedrijven kunnen een bijdrage leveren aan *duurzame ontwikkeling* door *maatschappelijk verantwoord ondernemerschap*. Dit betekent 'ondernemen op een open en transparante wijze, gebaseerd op ethische waarden en met respect voor alle stakeholders'."

Maatschappelijk verantwoord ondernemerschap kan en zal veelal een bijdrage leveren aan het streven naar duurzame ontwikkeling door een onderneming. Uit bovenstaande kan worden afgeleid dat duurzame ontwikkeling meer omvattend is dan maatschappelijk verantwoord ondernemen. Uit de in de literatuur toegepaste omschrijvingen blijkt het verschil tussen de verschillende begrippen min of meer weg te vallen, blijft wel staan dat, mede uit bovenstaande, het begrip duurzame ontwikkeling beter de lading dekt en daarom in deze scriptie wordt toegepast.

➤ **Domeinen van duurzame ontwikkeling**

Duurzame ontwikkeling en de verslaggeving op dat gebied zijn gestoeld op drie domeinen, namelijk sociaal (People), milieu (Planet) en economie (Profit). Deze drie domeinen kunnen als volgt worden omschreven (afgeleid uit GRI (2002), Klamer (2001) en SER (2000)):

○ **People**

Tot het domein People worden bij duurzaam ondernemen de prestaties gerekend van de onderneming op sociaal-ethisch gebied. Hoe gaat het bedrijf om met haar personeel en hoe presteert zij op het gebied van sociale cohesie (de maatschappij in ruimere zin)? Thema's die hier spelen zijn onder meer: behartiging van de belangen van mensenrechten, omkoping en fraude, salariering en werkomstandigheden, kinderarbeid, man-vrouw verhoudingen, diversiteit en discriminatie, medezeggenschap, vakbondsrechten en gedragscodes.

○ **Planet**

Tot het domein Planet worden de prestaties gerekend van de onderneming op het gebied van milieu in ruime zin. Voorbeelden van thema's die behoren tot dit domein zijn onder meer de beheersing van de belasting van het milieu, gebruik van schaarse goederen en effecten in de productieketen (RJ 400, 2002, pagina 18). DHV (2000, pagina 2) geeft specifiek aan wat onder milieu dient te worden verstaan, namelijk: 'De gevolgen van processen, producten en diensten voor lucht, water, bodem, biodiversiteit en de gezondheid'.

○ **Profit**

Tot het domein Profit worden in tegenstelling tot wat nogal eens wordt aangenomen niet uitsluitend de financiële prestaties van de onderneming (winst, omzet en dergelijke) gerekend. Het gaat volgens het GRI (2002, pagina 47) ook om economische onderwerpen, zoals:

- de bijdrage van een onderneming aan het bruto binnenlands product,
- de mate waarin de lokale leefgemeenschap afhankelijk is van de onderneming;
- de innovatie gemeten naar patenten en samenwerkingsverbanden.

Sponsoring aan maatschappelijke organisaties en bestedingen aan niet-kernactiviteiten behoren ook tot dit domein (GRI, 2002, pagina 48).

Shell heeft in het rapport “The Shell report 2001” de drie domeinen aangaande duurzame ontwikkeling nader gedefinieerd naar zeven principes (2002, pagina 16 en 17).

Economic	Environmental	Social
Generating robust profitability	Protecting the environment	Respecting and safeguarding people
Delivering value to customers	Managing resources	Benefiting communities
		Working with stakeholders

Volgens het SER-rapport “De winst van waarden” (2000, pagina 14) dient de gerichtheid op winst (op lange termijn) de financiële basis voor de continuïteit van de onderneming te verschaffen. Het domein ‘Profit’ vormt daarmee zowel de basis als een randvoorwaarde voor het goed vormgeven van de twee andere domeinen.

De drie domeinen kunnen niet los van elkaar worden gezien. Maar de samenhang tussen de drie domeinen is niet altijd positief en kan zelfs tegenstellingen in zich hebben. Dit blijkt onder meer uit het volgende:

“Mobiliteit is in het algemeen bevorderlijk voor sociale verbanden, maar slecht voor het milieu. Een rigide milieubeleid kan de economische ontwikkelingen blokkeren. Wanneer economische groei uitmondt in een 24-uurseconomie komt de sociale duurzaamheid in het gedrang”. (Jeurissen, 2001, pagina 169)

Een ander voorbeeld is de houtkap van het tropische regenwoud. Dit leidt tot economisch profijt bij ondernemingen en lokale werkers en mogelijk voor deze werkers tot sociale ontwikkeling. Echter, het leefgebied voor mensen die in de regenwouden leven wordt aangetast wat mogelijk leidt tot sociale ontwrichting. Daarnaast leidt de houtkap tot milieu schade.

Uit de voorbeelden blijkt dat de samenhang tussen de drie domeinen een uitermate complexe aangelegenheid is (Jeurissen, 2001, pagina 169). Het vereist voor ondernemingen een grondige afweging van verschillende belangen waarbij het heel moeilijk is om op alle domeinen een volledig positieve bijdrage te leveren.

Ondernemingen dienen verantwoording af te leggen over hun streven naar duurzame ontwikkeling. De mate en vorm waarin dat plaatsvindt is afhankelijk van haar verantwoordingsgevoel en de relatie met belanghebbenden. Een middel tot het afleggen van verantwoording is het uitbrengen van een maatschappelijk verslag. In de volgende paragraaf wordt daar nader op ingegaan.

2.2 Maatschappelijke verslaggeving

Van (multinationale) ondernemingen wordt tegenwoordig verwacht dat zij verantwoording afleggen over hun ondernemingsactiviteiten op het gebied van duurzame ontwikkeling en

maatschappelijke betrokkenheid. Deze verantwoording dienen ondernemingen aan belanghebbenden af te leggen en één van de middelen daarvoor is het publiceren van een niet-financieel verslag, of een maatschappelijk verslag. De verslaggeving over duurzame ontwikkeling, over één of twee domeinen van duurzame ontwikkeling of een beperkt aantal onderwerpen ervan is nog relatief nieuw en beperkt zich voornamelijk tot de al dan niet verplichte milieuverslaglegging. Een groeiend aantal ondernemingen brengt een integraal verslag aangaande duurzame ontwikkeling uit, voorbeelden zijn Shell, ING, Ahold, Philips en Rabobank. De uitgebrachte verslagen worden aangeduid met verschillende begrippen, waarvan in tabel 2.1 enkele voorbeelden zijn opgenomen

Tabel 2.1: Toegepaste benamingen

Benaming	Toegepast door onderneming
Social & environmental report	Nutreco (2002) en British Airways (2002)
Milieuverslag	KLM (2001/2002) en KPN (2001)
Environemental Report	Philips (2001) en Volkswagen AG (2001/2002)
Veiligheid, gezondheid en milieu	Corus Staal BV (2001) en Heineken (2000-2001)
Sustainability Report	Philips (2002) en Henkel (2001)

In deze scriptie wordt het begrip maatschappelijke verslagen toegepast. Hieronder worden verstaan alle door ondernemingen publiekelijk beschikbaar gestelde niet-financiële verslagen waarin verantwoording wordt afgelegd over één of meerdere domeinen.

Volgens Molenkamp (2002) is de hoofdreden om met een maatschappelijk verslag (hij noemt dit een niet-financieel verslag) naar buiten te komen vooral om verantwoording te kunnen afleggen over de resultaten. Hij geeft echter niet aan over welke resultaten verantwoording moet worden afgelegd. Uit de context kan worden afgeleid dat dit betrekking heeft op duurzame ontwikkeling. Kaptein (2003, pagina 327) geeft de volgende definitie voor een verslag waarin een onderneming verslag doet over niet-financiële onderwerpen:

“Een maatschappelijk rapport is immers een verantwoordingsdocument naar de maatschappij waarin antwoord wordt gegeven op de vragen en vraagstukken die in de maatschappij leven.”

Een onderneming dient zich door middel van een maatschappelijk verslag te verantwoorden over die vraagstukken waarvoor zij verantwoordelijkheid draagt (Kaptein, 2003, pagina 328). Daarnaast zijn informatieverschaffing, communicatie en het geven van transparantie belangrijke redenen voor het uitbrengen van een maatschappelijk verslag. Tot slot speelt voor ondernemingen ook mee dat men het vertrouwen en de reputatie wil versterken bij de belanghebbenden. Van groot belang is dat de maatschappelijke verslagen tot stand komen door overleg met belanghebbenden, dit blijkt onder meer uit de gepubliceerde richtlijnen van het GRI (2002) en het advies van de SER (2000). In paragraaf 1.2 zijn enkele citaten opgenomen waaruit dit belang ook blijkt.

KPMG (2002) heeft een internationaal onderzoek gedaan naar ondernemingen die in 2001 over het boekjaar 2000 of 2000/2001 (KPMG, 2002, pagina 7) naast het financiële jaarverslag een niet-financieel verslag hebben uitgebracht. Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat het aantal ondernemingen dat een niet-financieel verslag uitbrengt ten opzichte van 1999 aanzienlijk is toegenomen. Volgens het onderzoek brengt 45% (1999: 35%) van de top 250 van de Global Fortune 500 ondernemingen een niet-financieel verslag uit. Volgens het onderzoek van KPMG (2002) zien de onderzochte ondernemingen de eigen werknemers als één van de belangrijkste groepen belanghebbenden zien. Verder is uit het onderzoek gebleken dat de verificatie door onafhankelijke derden is toegenomen. Van de top 250 van de Global Fortune 500 ondernemingen die een niet-financieel verslag heeft gepubliceerd heeft 33% een onafhankelijke verificatie laten uitvoeren, in 1999 betrof dat 29% (KPMG, 2002, pagina 18). Dit wordt veroorzaakt doordat het belang van niet-financiële verslagen toeneemt. Daarnaast willen belanghebbenden zekerheid dat deze verslagen een goed beeld van de ondernemingsinspanningen geven en de resultaten geloofwaardig zijn. Een ander aspect dat volgens het onderzoek geloofwaardigheid aan het verslag geeft is het opnemen van de gedragscode van de onderneming. Daarin beschrijft de onderneming haar verantwoordelijkheden naar de belanghebbenden en de maatschappij en hoe dit in praktijk wordt gebracht.

In september 2002 heeft de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO) het rapport 'Corporate duurzaamheidsverslagen langs de GRI-meetlat' gepresenteerd. Volgens dit rapport heeft de toenemende vraag naar maatschappelijke verslaggeving geleid tot allerlei vormen van verslaggeving. Gezien het feit dat standaardisatie vooralsnog ontbreekt, hebben opstellers volledige vrijheid in het opstellen van een maatschappelijk verslag. Gevolg daarvan is dat het moeilijk is om het beleid en de onderlinge prestaties van ondernemingen over duurzaam ondernemerschap te beoordelen en te vergelijken (VBDO, 2002, pagina 5).

2.3 Belanghebbenden en gebruikers

Door Klaassen en Bak (1996) en in het IASC framework (1998) worden de in tabel 2.2 opgenomen groepen belanghebbenden onderscheiden die vraag naar door de onderneming verstrekte (financiële) informatie kunnen uitoefenen.

Gesteld kan worden dat genoemde belanghebbenden behoefte hebben aan informatie van de onderneming waar zij een bepaalde relatie mee hebben. De belangen en informatiebehoeften zijn per belanghebbendengroep zeer verschillend. Met de verschillende behoeften van belanghebbenden dienen ondernemingen bij het opstellen van maatschappelijke verslagen rekening te houden. Falen in het identificeren en consulteren van belanghebbenden leidt ertoe dat maatschappelijke verslagen niet in overeenstemming zijn met de gebruikerswensen en daardoor minder geloofwaardig zullen zijn voor bepaalde groepen van gebruikers. Het GRI heeft dat als volgt verwoord:

“Consultation with stakeholders is the best way to ascertain stakeholder perceptions and expectations about building credibility”(GRI, 2002, pagina 17)

Tabel 2.2: Belanghebbenden

Klassen en Bak	IASC framework
- aandeelhouders/eigenaren	- investors
- leveranciers/crediteuren	- suppliers and other trade creditors
- andere vermogensverschaffers, bankiers	- lenders
- werknemers(organisaties)	- employees
- concurrenten	
- fiscus	
- overheid uit anderen hoofde; economisch	- governments and their agencies
- (financiële) pers	- public
- wetenschappelijke onderzoekers	
- actiegroepen	
	- customers

Het WBCSD omschrijft belanghebbenden als volgt (WBCSD, 2002):

“Het zijn mensen of organisaties die beïnvloed zijn of mogelijk beïnvloed worden door de ondernemingsactiviteiten. Evenzo kunnen belanghebbenden de activiteiten van de onderneming beïnvloeden.”

Belanghebbenden zijn te onderscheiden (SER, 2000, pagina 17) in primaire of economische belanghebbenden en secundaire of maatschappelijke belanghebbenden. Onder de eerste groep vallen onder meer aandeelhouders, werknemers, klanten en leveranciers. Met deze groep belanghebbenden is er altijd sprake van een economische ruilsituatie (Jeurissen, 2001, pagina 126). Secundaire of maatschappelijke belanghebbenden hebben geen directe zakelijke transacties met de onderneming, maar kunnen wel invloed hebben op de ondernemingsactiviteiten of hebben belang bij wat de onderneming doet. Dit zijn bijvoorbeeld overheden, omwonenden en niet-gouvernementele organisaties (SER, 2000, pagina 17).

Belanghebbenden zijn niet per definitie gebruikers van maatschappelijke verslagen. Gebruikers zijn degenen die een maatschappelijk verslag lezen of analyseren en daar een bepaald doel mee hebben. De Fédération des Experts Comptables Européens (FEE, 2002) heeft dit in het 'Discussion paper providing assurance on sustainability reports' als volgt weergegeven:

“Stakeholders are not synonymous with users of sustainability reports: some stakeholders may not use the report; some users may not be stakeholders” (FEE, 2002, pagina 38)

Zoals vermeld zijn belanghebbenden niet automatisch gebruikers, toch moeten in het proces van totstandkoming van een maatschappelijk verslag de behoeften van alle belanghebbenden in overweging worden genomen.

Om een antwoord te verkrijgen op de probleemstelling zoals verwoord in paragraaf 1.3 is besloten om één groep belanghebbenden nader te onderzoeken, namelijk beleggers (aandeelhouders/ eigenaren/ investors) zoals opgenomen in tabel 2.2. Ten behoeve van het onderzoek is voor een nadere definiëring van beleggers gekozen, deze is opgenomen in paragraaf 4.1.

KOPPIE

3 Wet- en regelgeving

3.1 Inleiding

Tot op heden zijn er geen wettelijke vereisten aangaande maatschappelijke verslaggeving. Wel zijn diverse initiatieven en ontwikkelingen op dit vlak waar te nemen. In dit hoofdstuk wordt daar nader op in gegaan.

Belangrijke initiatieven om te komen tot uniforme verantwoording en verslaggeving over de duurzame ontwikkeling door ondernemingen zijn onder meer:

- de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen (2000);
- de Sustainability Reporting Guidelines van het Global Reporting Initiative (2002);
- de initiatieven van het World Business Council for Sustainable Development (2003);
- het AccountAbility 1000 Framework uitgebracht door het Institute of Social and Ethical Accountability, opgericht in 1999;
- het Green Paper 'Promoting a European framework for corporate social responsibility' uitgebracht door de Europese Commissie (2001);
- in 1995 heeft de Europese Unie de Verordening inzake Eco-Management and Audit Scheme uitgevaardigd. Dit om informatieverschaffing over het milieu te stimuleren;
- het advies van de Sociaal Economische Raad 'De winst van waarden' (2000) en
- de door de Raad voor de Jaarverslaggeving gepubliceerde Ontwerp-Richtlijn 400 Jaarverslag (2002).

Daarnaast zijn er diverse initiatieven voor het verschaffen van een bepaalde mate van zekerheid bij maatschappelijke verslagen. Voorbeelden zijn:

- de Richtlijn 100 Assurance-opdrachten van het Koninklijk Nivra (2002);
- het Discussion Paper 'Providing assurance on Sustainability Reports' van het Fédération des Experts Comptables Européens (2002) en
- de AA 1000 Assurance Standard uitgebracht door het Institute of Social and Ethical Accountability (2003).

In de paragrafen 3.2 tot en met 3.4 wordt ingegaan op de ontwikkelingen van internationale verslaggevingsrichtlijnen die vanuit de literatuur, zoals het onderzoek van Kamp-Roelands (2002), het SER-advies (2000), het FEE Discussion Paper (2002) en het rapport van de WBCSD 'Striking the Balance' (2002) als belangrijk naar voren zijn gekomen. Dit betreffen de volgende richtlijnen:

- de OESO-richtlijnen (paragraaf 3.2),
- Sustainability Reporting Guidelines (paragraaf 3.3) en
- AccountAbility 1000 (paragraaf 3.4).

In paragraaf 3.5 wordt de ontwikkeling van Nederlandse verslaggevingsrichtlijnen uiteengezet. Daarin wordt ingegaan op het advies van de Sociaal Economische Raad en ORJ 400.

Vervolgens worden in paragrafen 3.6 tot en met 3.8 respectievelijk de Richtlijn 100 Assurance-opdrachten, het Discussion Paper 'Providing assurance on Sustainability Reports' en de AA 1000 Assurance Standard toegelicht. Deze richtlijnen hebben betrekking op het verschaffen van zekerheid bij maatschappelijke verslagen. Dat het verschaffen van zekerheid door middel van externe onafhankelijke verificatie van belang wordt geacht blijkt onder meer uit de volgende vier citaten:

“GRI encourages the independent assurance of sustainability reports – one approach that a reporting organisation may select to enhance the credibility of its sustainability report. (...) This assurance process helps to support the reliability and completeness of the information in the report.”(GRI, 2002, pagina 76)

“De kwaliteit, het nut en de geloofwaardigheid van de verslaggeving van een onderneming en van de onderliggende managementsystemen en processen worden verhoogd door onafhankelijke verificatie.” (MVO Platform, 2002, Amsterdam)

“Verification by independent third parties of information published in social responsibility reports is also needed to avoid criticism that the reports are public relations schemes without substance. (...) The involvement of stakeholders, including trade-unions and NGOs, could improve the quality of verification.” (European Commission, 2001, pagina 19)

“The external audit process and report provide assurance to the organisation and its stakeholders (...) and build credibility in the reporting of the organisation's social and ethical performance.” (ISEA, 1999, pagina 14)

3.2 OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen

De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) heeft in juni 2000 'De OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen' aangenomen. De richtlijnen bevatten vrijwillig na te leven aanbevelingen voor verantwoord ondernemen die door bij de OESO aangesloten regeringen zijn gedaan. Deze zijn gericht aan multinationale ondernemingen. Het doel van de regeringen die de richtlijnen onderschrijven is het stimuleren van een positieve bijdrage die ondernemingen aan de economische, ecologische en sociale vooruitgang kunnen leveren (OESO, 2000, pagina 6).

“De Richtlijnen hebben tot doel te waarborgen dat:

- de activiteiten van de multinationale ondernemingen in overeenstemming met het overheidsbeleid zijn;
- het wederzijdse vertrouwen tussen de ondernemingen en de samenlevingen waarin zij actief zijn te verstevigen;
- het investeringsklimaat voor buitenlandse ondernemingen te verbeteren en
- de bijdrage van de multinationale ondernemingen aan duurzame ontwikkeling te vergroten.” (OESO, 2000, pagina 3)

De richtlijnen gaan met name in op hoe ondernemingen een bijdrage kunnen leveren aan de economische, sociale en ecologische vooruitgang om daarmee duurzame ontwikkeling

te bevorderen. Een belangrijk onderdeel daarvan is de openbare informatieverstrekking. De OESO-richtlijnen sporen ondernemingen aan tot het opstellen van standaarden voor niet-financiële informatie, tevens zijn voorbeelden opgenomen waarover in ieder geval wezenlijke informatie dient te worden verstrekt, zoals financiële informatie, ondernemingsdoelstellingen, ingrijpende kwesties, gedragscodes en systemen voor beheersing van risico's (OESO, 2000, pagina 12 en 13). De richtlijnen omvatten negen onderwerpen, deze zijn opgenomen in tabel 3.1.

Tabel 3.1: Onderwerpen OESO-richtlijnen

Algemene beginselen	Hieronder is een opsomming van onderwerpen opgenomen waar ondernemingen respect voor moeten hebben en een positieve bijdrage aan behoren te leveren, bijvoorbeeld het bevorderen van duurzame ontwikkeling, mensenrechten respecteren, opbouw lokale omgeving en toepassing van gedragsregels.
Informatieverstrekking	Ondernemingen behoren te waarborgen dat zij tijdig en regelmatig betrouwbare en relevante informatie openbaar maken. Daarbij worden zij aangespoord ook te rapporteren over niet-financiële, ecologische en sociale onderwerpen. Daarnaast dient voor zover van toepassing segmentatie naar soorten activiteiten en geografische gebieden plaats te vinden. De volgende zeven onderwerpen gaan nader in op de aspecten waarover informatie verstrekt dient te worden en waaraan ondernemingen zich dienen te committeren.
Werkgelegenheid en arbeidsverhoudingen	Werknemers moeten zich kunnen laten vertegenwoordigen door vakbonden. Ondernemingen mogen geen onderscheid maken tussen ras, kleur, geslacht of godsdienst en moeten kinderarbeid en dwangarbeid afschaffen. Werknemers moeten in een goede werkomgeving werken en moeten tijdig op de hoogte worden gesteld van veranderingen.
Milieu	Ondernemingen behoren voldoende rekening te houden met de noodzaak het milieu, de volksgezondheid en de veiligheid te beschermen en hun activiteiten uit te voeren op een manier die bijdraagt aan de bredere doestelling van een duurzame ontwikkeling. Een onderneming moet onder meer een milieubeheersysteem invoeren en instandhouden en tijdig de werknemers en het publiek de nodige, adequate informatie verstrekken. Er moeten rampenplannen zijn en men moet voortdurend trachten de milieuprestaties te verbeteren.
Bestrijding van corruptie	Ondernemingen behoren, direct noch indirect, smeergeld of andere onrechtmatige voordelen aan te bieden, toe te zeggen, te geven of te eisen om daarmee opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden. Ondernemingen moeten doorzichtigheid bieden over hun activiteiten in de strijd tegen omkoping en afpersing. Daarnaast dienen zij de dialoog met het publiek na te streven.
Consumentenbelangen	Ondernemingen moeten eerlijke praktijken toepassen bij de uitoefening van hun activiteiten naar consumenten.

Wetenschap en technologie	Ondernemingen dienen een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling op lokaal niveau.
Mededinging	Ondernemingen dienen hun activiteiten op een concurrerende manier uit te oefenen en zich te onthouden van concurrentie beperkende afspraken.
Belastingen	Ondernemingen moeten tijdig de belastingen betalen. De onderlinge verrekenprijzen dienen in overeenstemming met het “at arm's length principle” te zijn.

De richtlijnen worden beschouwd als een belangrijk initiatief dat ondernemingen helpt bij duurzaam ontwikkeling. De SER (2001) gaat in haar advies ‘De winst van waarden’ uitgebreid in op de OESO-richtlijnen. Zij ziet de richtlijnen als een standaard voor een passend gedragspatroon in het internationale verkeer en als een referentiekader voor ondernemingen bij het opzetten van een eigen code (SER, 2001, pagina 85).

In tegenstelling tot de richtlijnen van het Global Reporting Initiative, waarin heel expliciet de rapportagevereisten worden vermeld, geven de OESO-richtlijnen in algemene bewoordingen aan welke onderwerpen onder duurzame ontwikkeling vallen en wordt aanbevolen daarover tijdig en regelmatig betrouwbare en relevante informatie te verstrekken.

3.3 Global Reporting Initiative

3.3.1 Inleiding

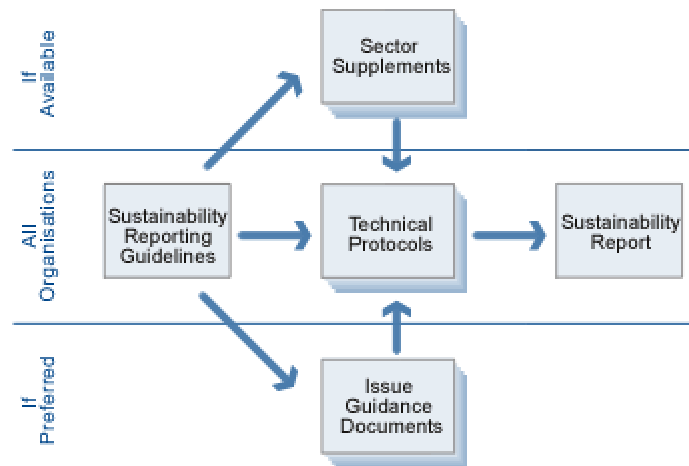
Belangrijk in de ontwikkeling van richtlijnen en kaders voor maatschappelijke verslaggeving is het Global Reporting Initiative (GRI). Het GRI is in 1997 ontstaan uit een initiatief van het Coalition for Environmental Responsible Economies (CERES) en het United Nations Environment Programme (UNEP). In augustus 2002 zijn door het GRI de herziene 2002 Sustainability Reporting Guidelines, richtlijnen over maatschappelijke verslaggeving, gepubliceerd. De voorgaande versie is in juni 2000 uitgebracht. Aan de totstandkoming van de richtlijnen hebben ondernemingen, niet-gouvernementele organisaties, accountants, branche-organisaties en universiteiten meegewerkt. Het streven is te komen tot een algemeen aanvaard kader voor verslaggeving over de domeinen economie, milieu en sociaal (nader toegelicht in paragraaf 2.1). De richtlijnen maken onderdeel uit van de GRI family of reporting documents, zoals weergegeven in figuur 3.1.

De belangrijke positie die de richtlijnen in een relatief kort tijdsbestek hebben verworven blijkt onder meer uit het grote aantal ondernemingen dat in de maatschappelijke verslagen verwijzingen maakt naar deze richtlijnen. Dit wordt ondersteund door de volgende twee onderzoeken:

1. Uit onderzoek van Kamp-Roelands (2002, pagina 34) blijkt dat 38 (76%) van de 50 onderzochte maatschappelijke verslagen een verwijzing hebben opgenomen naar de GRI-richtlijnen. De onderzoekspopulatie bestaat uit 50 in 2000/2001 gepubliceerde

maatschappelijke verslagen van ondernemingen uit de gehele wereld en uit diverse sectoren.

2. Uit onderzoek van KPMG (2002) blijkt dat 112 (45%) ondernemingen van top 250 van de Global Fortune 500 ondernemingen een niet-financieel verslag hebben uitgebracht. Van deze 112 verslagen verwijst 36% naar het GRI (Kolk, 2002, pagina 510).

Figuur 3.1: GRI family of documents (GRI, 2002, pagina 11)

De missie van het GRI is de kwaliteit van maatschappelijke verslaggeving naar een hoger niveau te brengen aangaande consistentie, vergelijkbaarheid en accuratesse (GRI 2002, pagina 9). En het wil daarmee een bijdrage leveren aan het laten afleggen van verantwoording over duurzame ontwikkeling door ondernemingen en de transparantie in de ondernemingsactiviteiten. Ten slotte omvat de missie het opzetten van een mondiaal onafhankelijk instituut waarin belanghebbenden vertegenwoordigd zijn (GRI, 2002, pagina 1).

Het doel van de GRI family of reporting documents is op wereldschaal toepasbare richtlijnen voor maatschappelijke verslaggeving te ontwikkelen en te verspreiden die op vrijwillige basis toegepast kunnen worden. Met de publicatie van deze documenten beoogt het GRI ondersteuning te bieden bij overdracht van informatie op een zodanige wijze dat (DHV, 2000, pagina 2):

- een duidelijk beeld van de sociale en milieu gevolgen van de bedrijfsvoering wordt geschetst;
- belanghebbenden betrouwbare informatie wordt geboden die aansluit bij de behoeften en belangen;
- de organisatie tot steun kan zijn bij de evaluatie en de voortgang en verbetering van prestaties;
- door een consequente toepassing de transparantie en de geloofwaardigheid worden bevorderd;
- door de uniforme opzet het begrip voor de lezer en de vergelijkbaarheid met andere soortgelijke organisaties worden vergemakkelijkt;
- het een aanvulling is op andere verslaggevingsrichtlijnen en
- de relatie wordt verhelderd tussen de drie domeinen (sociaal, milieu en economie).

Het bedrijfsleven wordt geconfronteerd met een verscheidenheid aan groepen die (inconsistente) informatie verlangen; dit leidt tot verwarring en irritatie (DHV, 2000, pagina 3). Het GRI probeert dit op te heffen door het publiceren van richtlijnen. De richtlijnen bieden een raamwerk voor verslaggeving dat de vergelijkbaarheid tussen verslaggevende organisaties moet gaan bevorderen. Daarnaast zijn de richtlijnen een instrument voor besluitvorming op bestuursniveau, namelijk een intern medium voor de evaluatie over de consistentie tussen economisch, milieu en sociaal beleid van de organisatie en de daadwerkelijke prestaties (DHV, 2000, pagina 8). Op operationeel niveau kunnen de richtlijnen een structuur voor het toepassen van duurzame ontwikkeling bij bedrijfsactiviteiten bieden. En met betrekking tot de communicatie kunnen de richtlijnen een kader voor de effectieve bevordering van de dialoog met interne en externe belanghebbenden bieden. Actief overleg met belanghebbenden vormt volgens het GRI een essentieel deel van het proces om indicatoren te selecteren (GRI, 2002, pagina 9). Daarnaast beveelt het GRI (2002, pagina 76) ondernemingen aan om op grond van overleg met belanghebbenden inzicht te verkrijgen in de visie en verwachtingen over geloofwaardigheid. De kwaliteit, de volledigheid en de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen kunnen volgens het GRI (2002, pagina 76) worden verbeterd door onafhankelijke verificatie (independent assurance).

Uiteindelijk moeten de richtlijnen ertoe bijdragen dat bedrijven, overheidsinstellingen en andere organisaties net zo routinematig verslagen publiceren aangaande economische, milieu en sociale onderwerpen als (financiële) jaarverslagen.

De GRI family of reporting documents, zoals weergegeven in figuur 3.1 bestaat uit 2 gedeelten, namelijk (GRI, 2003):

- het GRI Reporting Framework en
- de Supporting Documents.

De GRI-richtlijnen, die in paragraaf 3.3.2 verder worden geanalyseerd, zijn onderdeel van het GRI Reporting Framework (GRI, 2003). In tabel 3.2 zijn de verschillende gepubliceerde documenten opgenomen.

3.3.2 GRI-richtlijnen

De inhoud van een maatschappelijk verslag dient volgens de GRI-richtlijnen uit de volgende onderdelen te bestaan (GRI, 2002, pagina 35):

1. Visie en strategie; daarin zijn de kernwaarden van de onderneming aangaande duurzaam ondernemen verwoord, dit wordt ook wel aangeduid als directieverslag;
2. Profiel van de onderneming; hierin dient algemene informatie over de verslaggevende organisatie te worden opgenomen inclusief de reikwijdte van het verslag;
3. Beleid, organisatie en managementsystemen; hierin komt ook de wijze waarop de verslaggevende eenheid de dialoog met belanghebbenden is aangegaan aan de orde;
4. Inhoudsopgave; dit dient gebruikers op eenvoudige wijze inzicht te geven in hoeverre het verslag in overeenstemming met de GRI-richtlijnen is opgesteld;
5. Prestatie indicatoren; hierin komt de berichtgeving van kwantitatieve en kwalitatieve indicatoren met betrekking tot maatschappelijke verslaggeving aan de orde inclusief de doelstellingen en toelichtingen op bijzondere ontwikkelingen.

De verslaggeving van de prestatie indicatoren omvat naast economische, milieu en sociale indicatoren ook de geïntegreerde indicatoren (GRI, 2002, pagina 44). De drie domeinen met betrekking tot duurzame ontwikkeling staan lang niet altijd op zichzelf. Daarom wordt in de richtlijnen ingegaan op geïntegreerde indicatoren. In de richtlijnen zijn hiervoor geen gestandaardiseerde indicatoren opgenomen, wel wordt een onderscheid gemaakt tussen 'systemic indicators' en 'cross-cutting indicators' (GRI, 2002, pagina 45). De eerste geven inzicht in de mate waarin de ondernemingsactiviteiten invloed hebben op de ecologische en economische gevolgen of op het sociale systeem waarbinnen de onderneming opereert. Een onderneming kan bijvoorbeeld verslag doen van het aantal gecreëerde arbeidsplaatsen ten opzichte van het aantal gecreëerde arbeidsplaatsen in de regio. Cross-cutting indicators hebben een directe relatie tussen één of meer economische, milieu of sociale indicatoren. Het GRI (2002, pagina 44) moedigt ondernemingen aan deze indicatoren in overleg met belanghebbenden op te nemen.

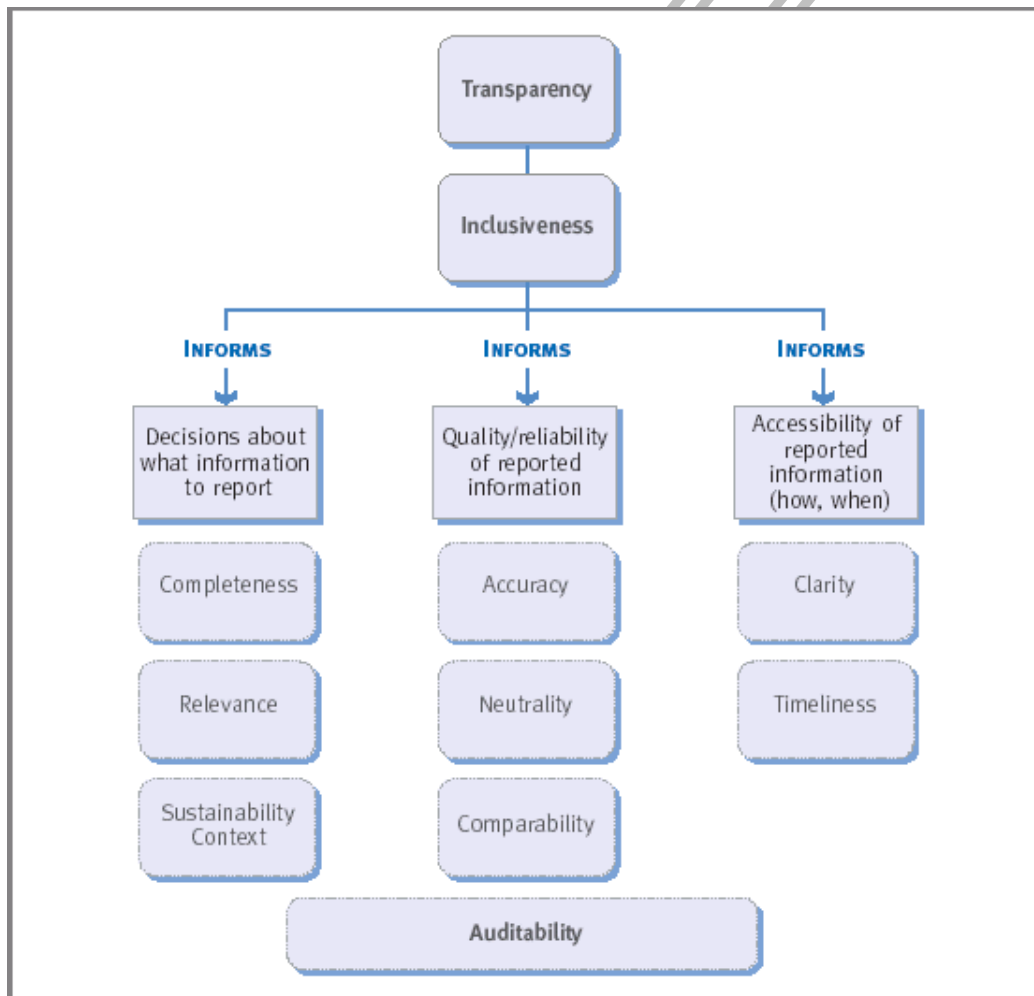
Tabel 3.2: Gepubliceerde GRI reporting documents (GRI, 2003)

1 GRI Reporting Framework	
1.1 Sustainability Reporting Guidelines	
De richtlijnen vormen de basis waarop alle overige GRI verslaggevingsdocumenten zijn gebaseerd. De richtlijnen worden in paragraaf 3.3.2 nader geanalyseerd.	In augustus 2002 zijn de herziene richtlijnen '2002 Sustainability Reporting Guidelines' gepubliceerd.
1.2 Technical Protocols	
Deze documenten geven gedetailleerde informatie over de toepassing van indicatoren die zijn opgenomen in de richtlijnen	- Energy Protocol (december 2002) - Water Protocol (februari 2003) - Child Labour Protocol – Draft for Public comment (mei 2003)
1.3 Sector Supplements	
Supplementen per sector die kunnen dienen als aanvulling op de richtlijnen	- Financial Services Sector Supplement: Social Performance (november, 2002) - Tour Operators' Sector Supplement (november, 2002) - GRI Telecommunications Sector Supplement (juli 2003)
2 Supporting Documents	
2.1 Issue Guidance Documents	
Dergelijke documentatie is er nog niet, maar het GRI verwacht modellen te presenteren voor het organiseren van de in de richtlijnen en sector supplementen opgenomen informatie.	
2.2 Resource Documents	
Informatie over specifieke onderwerpen die van belang zijn voor GRI gebruikers	Reporting Guidance on HIV/AIDS: A GRI Resource Document – Draft for public comments (februari 2003)

Het aantal in de richtlijnen gevraagde prestatie indicatoren bedraagt 97 (GRI, 2002, pagina 86). Ondernemingen zijn niet verplicht om over alle indicatoren te rapporteren, echter

indien een indicator wordt weggelaten dient dat te worden toegelicht en dus dient erover te worden nagedacht. Uit de reacties die op de richtlijnen zijn gegeven, die op de website van het GRI zijn te lezen, blijkt ook dat zowel ondernemingen als andere organisaties het aantal indicatoren te veel vinden en dat er te weinig flexibiliteit is. Daarnaast houden de richtlijnen geen rekening met de verschillende niveaus van verslaggeving bijvoorbeeld corporate verslagen, verslaggeving op nationaal niveau of op vestigingsniveau. Deze niveau's zijn wel van belang aangezien dat invloed heeft voor de wijze van presentatie en samenvoeging van de informatie, de mate van detaillering en verslaggeving over verschillende onderwerpen.

Om te komen tot een evenwichtig en aanvaardbaar maatschappelijk verslag waarin een getrouw beeld van de economische, milieu en sociale prestaties van de onderneming wordt weergegeven dient de opgenomen informatie volgens het GRI (2002, pagina 23) te voldoen aan 11 rapportage principes. Deze principes zijn weergegeven in figuur 3.2 en worden toegelicht in tabel 3.3. Daarnaast dienen deze elf principes bij te dragen aan de vergelijkbaarheid over de jaren en tussen de verschillende ondernemingen. Tot slot dienen ze ertoe bij te dragen dat aspecten die gebruikers van belang vinden aan de orde komen.

Figuur 3.2: GRI rapportage principes (GRI, 2002, pagina 23)

Tabel 3.3: Rapportage principes (GRI, 2002, pagina 24-31)

Transparantie	Toelichting geven op de processen en procedures die ten grondslag liggen aan het opstellen van een maatschappelijk verslag.
Inclusiviteit	Bij het samenstellen van een maatschappelijk verslag dienen belanghebbenden te worden betrokken om daarmee de effectiviteit te verhogen.
Volledigheid	Alle informatie die voor de gebruiker materieel is moet op effectieve wijze in het verslag tot uiting komen en kan alleen worden bereikt door de dialoog met belanghebbenden en maatschappelijke ontwikkelingen bij te houden. Tevens dient de opgenomen informatie overeen te stemmen met de aangegeven grenzen, reikwijdte en periode van het maatschappelijk verslag.
Relevantie	Opgenomen informatie moet voor gebruikers nuttig zijn; oftewel de opgenomen informatie moet een bijdrage leveren aan de kennisopbouw en aan het besluitvormingsproces van de gebruiker. Het geeft de drempel weer waarop informatie belangrijk genoeg is om erover te rapporteren.
Duurzaamheidskader (Sustainability context)	De onderneming moet trachten de prestaties in de bredere context van milieu, sociale of andere voorwaarden te plaatsen indien dat waarde toevoegt.
Juistheid	Gepubliceerde informatie dient een zodanige mate van nauwkeurigheid en lage foutenkans te bevatten zodat gebruikers een hoge mate van vertrouwen hebben in de beslissingen die zij nemen op basis van deze informatie.
Neutraliteit	De onderneming moet streven naar een uitgebalanceerde verslaggeving over de ondernemingsprestaties, daarbij moet een zuivere voorstelling van zaken worden gegeven. Maatschappelijke verslagen moeten vrij zijn van selectieve weergaven van informatie.
Vergelijkbaarheid	De verslaggevende eenheid moet streven naar consistentie in haar verslaggeving en wijzigingen dienen te worden toegelicht. Vergelijkbaarheid moet bereikt worden in de loop van de tijd en ten opzichte van andere organisaties.
Duidelijkheid	De rapporterende ondernemingen moeten op de hoogte blijven van de behoeften en achtergronden van de belanghebbenden en dienen informatie op een zondanige wijze te verstrekken dat het ontvankelijk is voor een maximale groep van gebruikers. Dit principe betreft de reikwijdte waarin informatie begrijpelijk en bruikbaar moet zijn voor gebruikers.
Tijdigheid	Ondernemingen moeten de informatie met een zodanige regelmaat publiceren dat wordt voldaan aan de gebruikerswensen.
Controleerbaarheid	Het moet voor verificateurs mogelijk blijven de informatie van het maatschappelijk verslag te toetsen om de betrouwbaarheid ervan vast te stellen.

Ondanks dat een maatschappelijk verslag geheel aan de GRI-richtlijnen kan voldoen, oftewel dat alle voorgeschreven indicatoren in het verslag zijn opgenomen, kan toch het risico blijven bestaan dat geen goed totaalbeeld van de onderneming wordt gegeven. Dat kan ontstaan door de veelheid aan indicatoren waarbij geen rekening wordt gehouden met de materialiteit en doordat het “invullen” van alle indicatoren een doel op zich wordt. Het GRI (2002, pagina 9) heeft dat ook onderkend, daarom vermelden de richtlijnen dat

volledigheid in de verslaggeving alleen bereikt kan worden door een dialoog met belanghebbenden. Dan is het echter des te opvallender dat het GRI wel verplicht om over alle indicatoren verslag te doen. Gezien de eerdere opmerkingen over de veelheid aan indicatoren en de bedrijfseconomische afwegingen zou het beter zijn geweest de verplichting weg te laten of af te zwakken.

Een hogere mate van nauwkeurigheid (juistheid) kan worden bereikt door een langere periode tussen einddatum van de verslaggevingsperiode en het verslaggevingsmoment te hanteren. Echter, daardoor wordt informatie minder relevant en staat daarmee op gespannen voet met het principe van tijdigheid. Daardoor dient het management in overleg met belanghebbenden een afweging te maken tussen de verschillende principes.

Volledigheid en relevantie van de informatieverstrekking worden bereikt door consultatie van belanghebbenden en het volgen van de maatschappelijke en sociale ontwikkelingen (GRI, 2002, pagina 26). Moeilijkheid hierbij is dat de belanghebbenden onderling verschillende en soms tegengestelde belangen hebben. Ondernemingen dienen bij de totstandkoming rekening te houden met deze belangen en af te wegen in hoeverre deze ook van zodanig (materieel) belang zijn dat daarmee rekening moet worden gehouden in het maatschappelijk verslag. Het GRI ondervangt dit in het verslaggevingsprincipe 'Inclusiviteit', namelijk:

“Inclusiveness is essential to ensuring that the reporting process and content reflect the needs of (...) diverse users.” (GRI, 2002, pagina 25)

De richtlijnen geven aan dat de dialoog met belanghebbenden zeer belangrijk is om te komen tot een uitgebalanceerde en geloofwaardige verslaggeving (GRI, 2002, pagina 76). Echter, de richtlijnen gaan maar beperkt in op de wijze waarop dialoog gestalte kan worden gegeven en hoe onderzocht kan worden wat de belangrijkste belangengroepen zijn. Dit in tegenstelling tot het AA 1000 Framework dat in paragraaf 3.4 wordt toegelicht.

Veel ondernemingen zijn nog zoekende naar de meest passende vorm van maatschappelijke verslaggeving (GRI, 2002, pagina 4). Dit wordt onder meer veroorzaakt doordat binnen ondernemingen voor bepaalde in de richtlijnen opgenomen indicatoren nog geen adequate meetsystemen zijn. Daarnaast moeten ondernemingen in dialoog met belanghebbenden vaststellen welke indicatoren van belang zijn of dat indicatoren moeten worden toegevoegd. Daarom mogen ondernemingen er voor kiezen de richtlijnen gefaseerd of geleidelijk in te voeren (GRI, 2002, pagina 14). Wel vereist het GRI (2002, pagina 73) dat dit goed wordt toegelicht en dat de intentie bestaat om op termijn in overeenstemming met de gehele richtlijnen verantwoording af te leggen.

Naast de praktische problemen om een maatschappelijk verslag volledig in overeenstemming met de GRI-richtlijnen op te stellen zijn er ook bedrijfseconomische bezwaren. De moeite die gedaan moet worden om van alle indicatoren voldoende gegevens te verzamelen en erover te rapporteren kan te groot zijn waardoor de baten (het belang om te rapporteren en het nut voor gebruikers) niet opwegen tegen de daadwerkelijke inspanningen en kosten. Dit wordt niet verder uitgewerkt in de richtlijnen, waardoor het

lijkt dat het GRI er vanuit gaat dat alle ondernemingen streven naar volledige adoptie van de richtlijnen.

Het GRI ondersteunt de onafhankelijke verificatie van maatschappelijke verslagen, echter zij stelt het niet verplicht. Onafhankelijke verificatie kan volgens het GRI (2002, pagina 67) aanvullende zekerheid bieden voor de betrouwbaarheid en volledigheid van maatschappelijke verslagen. Het kan vervolgens ook een bijdrage leveren aan de kwaliteit, de relevantie en de geloofwaardigheid van de opgenomen informatie en de daaraan ten grondslag liggende managementsystemen en interne beheersingssystemen (GRI, 2002, pagina 76 en 77). Indien ondernemingen het verslag willen laten controleren of beoordelen dan wordt aanbevolen de volgende onderwerpen met de externe auditor in overweging te nemen (GRI, 2002, pagina 77):

- Onderwerpen van verslaggeving;
 - o onderwerpen in het maatschappelijk verslag zijn helder gedefinieerd;
 - o alle groepen belanghebbenden zijn onderkend;
 - o de onderneming heeft inzicht in de verwachtingen van belanghebbenden;
 - o de reikwijdte van het proces om zekerheid te verschaffen is afgestemd met de auditor;
- Criteria en bewijsvoering;
 - o aanwezigheid van geschikte criteria die het mogelijk maken de bewijsvoering te toetsen;
 - o aanwezigheid van adequate bewijsvoering van de gerapporteerde informatie;
 - o bewijsvoering dat juiste grondslagen in de verslaggeving zijn toegepast;
- Beheersingsmaatregelen (Controls);
 - o management beheersingssystemen worden ondersteund en komen overeen met het ondernemingsbeleid;
- Bruikbaarheid van het verslag;
 - o er heeft dialoog met belanghebbenden plaatsgevonden over de bruikbaarheid en geloofwaardigheid van het verslag en het nut van het verschaffen van zekerheid door een externe auditor.

Vervolgens zijn in de GRI-richtlijnen eisen bij het selecteren van een externe auditor opgenomen. Deze eisen hebben onder andere betrekking op onafhankelijkheid, rekening houden met de diverse groepen van belanghebbenden en het zelfstandig of met anderen voldoende competent zijn. De wijze waarop externe auditoren de werkzaamheden moeten uitvoeren wordt niet beschreven in de GRI-richtlijnen. Aangezien deze richtlijnen betrekking hebben op verslaggeving is dat mijns inziens ook niet nodig. Richtlijn 100 Assurance Engagements, die in juni 2000 door het International Federation of Accountants (IFAC) is gepubliceerd (in maart 2002 is de Nederlandse vertaling gepubliceerd) geeft wel aanwijzingen voor werkzaamheden gericht op het verschaffen van zekerheid.

Interne audits van systemen en procedures; onafhankelijke beoordelingen en commentaren van externe deskundigen en een expliciete verklaring van de directie kunnen volgens het GRI (2002) ook een bijdrage leveren aan de verhoging van de kwaliteit, het nut en de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen.

In de richtlijnen ontbreekt de verslaggeving aangaande prognoses en toekomstverwachtingen van de ondernemingsactiviteiten en geplande maatregelen ten aanzien van duurzame ontwikkeling. Aangezien duurzaam ondernemen uitgaat van ondernemerschap over de lange-termijn zou het wenselijk zijn in de maatschappelijke verslaggeving daar op in te gaan. Shell geeft in haar reactie over de in 2002 gepubliceerde richtlijnen een oordeel dat weinig te raden laat:

“As currently configured, the Guidelines are unworkable and fail in their objective”.
(Royal Dutch, 2003, pagina 1)

Dit wordt vooral veroorzaakt door de veelheid, onduidelijkheid en/of complexiteit van de indicatoren. Het GRI geeft zelf aan dat de richtlijnen een raamwerk voor verslaggeving aangaande economische, milieu en sociale prestaties moeten zijn (GRI, 2002, pagina 8). Door de gedetailleerde beschrijving hoe een maatschappelijk verslag dient te worden opgezet en de veelheid aan indicatoren ontstaat de indruk dat de GRI-richtlijnen (guidelines) verplichte specifieke normen (standards) zijn die door iedere organisatie moet worden toegepast. Voor gebruikers kan het daardoor moeilijk zijn de informatie die in een maatschappelijk verslag is opgenomen te beoordelen of het nut ervan te bepalen, wat kan leiden tot verwarring en onjuiste interpretatie.

Op termijn zal standaardisatie onvermijdelijk en nodig zijn om de consistentie en de geloofwaardigheid te waarborgen (WBCSD, 2002, pagina 2 en 3). Dat zal alleen bereikt worden als opstellers eerst de speelruimte krijgen om indicatoren te identificeren die relevant zijn voor hun activiteiten en omstandigheden.

3.4 AccountAbility 1000

3.4.1 Inleiding

In november 1999 is door het Institute of Social and Ethical Accountability (ISEA) te Londen het AccountAbility 1000 Framework (AA 1000) voor duurzaam ondernemen uitgevaardigd. AA 1000 omschrijft het proces om samen met belanghebbenden over sociale en ethische onderwerpen (ISEA, 2002, pagina 9) het volgende op te zetten;

- de vraagstukken en prioriteiten te identificeren;
- de doelstellingen te definiëren en
- te komen tot verantwoording, beoordeling en rapportage.

Het AA 1000 is een methodiek die helpt om het proces van sociale en ethische verantwoording en het proces van beoordeling en verslaggeving in de strategie en dagelijkse bedrijfsvoering van een organisatie te verankeren (Göbbels, 2000, pagina 38). Het uiteindelijke streven is volgens ISEA (1999, pagina 3) dat ondernemingen door toepassing van AA 1000 een bijdrage leveren aan duurzame ontwikkeling. Het ISEA is daarbij van mening dat het AA 1000 dient bij te dragen aan het stimuleren van innovatie in plaats van de ontwikkeling van strakke regelgeving.

Centraal staat de aandacht voor (aantoonbare) wederzijdse betrokkenheid van een organisatie met haar belanghebbenden. Het AA 1000 maakt het mogelijk dat een organisatie die ermee werkt (Göbbels, 2001, pagina 38):

- verantwoording aflegt aan haar belanghebbenden;
- haar prestaties op sociaal en ethisch gebied intern en extern beoordeelt of verifieert;
- zowel schriftelijk als mondeling verslag doet van haar sociale en ethische prestaties.

Als aanvulling op AA 1000 worden de AA 1000 Series ontwikkeld, waarvan de eerste in maart 2003 is gepubliceerd, namelijk de Assurance Standard. Het doel van deze richtlijn is het vergroten van de geloofwaardigheid van de maatschappelijke verslagen (ISEA, 2003). Een analyse van deze richtlijn is opgenomen in paragraaf 3.8. Daarnaast wil het ISEA nog richtlijnen ontwikkelen en publiceren over (ISEA, 2002, pagina 17):

- governance en beheersing van risico's en mogelijkheden;
- integratie van verantwoordingprocessen in de bestaande managementsystemen;
- meetbaar maken en communiceren van de kwaliteit van de betrokkenheid van belanghebbenden en
- ondersteuning bij kleine organisaties.

De Series bieden aanvullende ondersteuning bij het toepassen van het AA 1000.

De toepassing van het AA 1000 door ondernemingen is beperkt. Uit informatie van de website van AccountAbility blijken 28 ondernemingen gebruik te maken van het AA 1000 Framework en/of de AA 1000 Assurance Standard en uit onderzoek van Kamp-Rolands (2001, pagina 38) blijken slechts 6 van de 50 onderzochte maatschappelijk verslagen gebruik te maken van AA 1000. Derhalve is de analyse van deze richtlijnen beperkt gebleven.

3.4.2 AA 1000 Framework

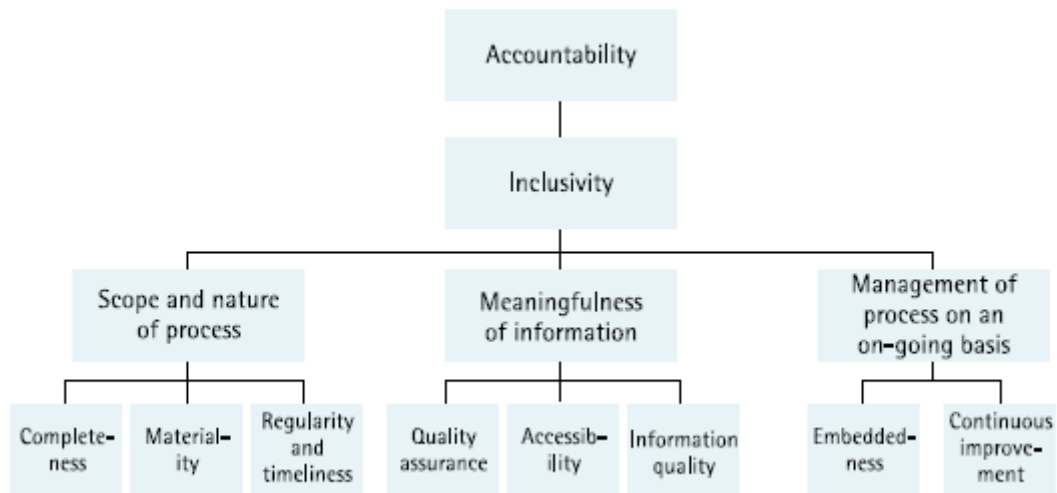
Het AA 1000 is geen vast omlijnende standaard maar biedt organisaties een handreiking om bewust en transparant om te gaan met vraagstukken over duurzame ontwikkeling en het afleggen van verantwoording daarover. In tabel 3.4 zijn de vereisten opgenomen waaraan ondernemingen zich dienen te verbinden in het proces van het afleggen van verantwoording.

Tabel 3.4: Verantwoordingseisen (ISEA, 1999, pagina 18 en 19)

Transparantie (Transparency)	Transparantie komt tot uiting in de verplichting van het afleggen van verantwoording over de activiteiten aan de belanghebbenden.
Ontvankelijkheid (Responsiveness)	De onderneming dient vatbaar te zijn voor de eisen van belanghebbenden.
Conformiteit (Compliance)	De onderneming gaat de verplichting aan zich te houden aan overeengekomen beleid, doelen en processen.

De drie vereisten worden gezamenlijk 'accountability' genoemd en leiden volgens de richtlijn tot inclusiviteit. Inclusiviteit wil volgens ISEA (1999, pagina 22) zeggen dat gedurende het proces van het afleggen van verantwoording de behoeften van

belanghebbenden in overweging worden genomen. Dit gaat verder dan het ‘show me’ principe, maar kan omschreven worden als de eis van belanghebbenden om betrokkenheid; het ‘involve me’ principe. In figuur 3.3 zijn de AA 1000 uitgangspunten van inclusiviteit en de toegepaste hiërarchie tot uiting gebracht.

Figuur 3.3: AA 1000 beginselen (ISEA, 1999, pagina 22)

Inclusiviteit is onderverdeeld in onderstaande principes waar ondernemingen rekening mee moeten houden bij het proces van het afleggen van verantwoording (ISEA, 1999, pagina 22 e.v.):

1. Reikwijdte en soort bedrijfsprocessen
 - a. Volledigheid
 - b. Materialiteit
 - c. Tijdigheid
2. Zinvolheid van informatie
 - a. Kwaliteitsborging
 - b. Toegankelijkheid
 - c. Kwaliteit van de informatie
 - i. Vergelijkbaarheid
 - ii. Betrouwbaarheid
 - iii. Relevantie
 - iv. Begrijpelijkheid
3. Voortdurende procesbeheersing
 - a. Inbedding
 - b. Continue verbetering

Voor het proces van het afleggen van verantwoording heeft AA 1000 een model ontwikkeld (zie figuur 3.4). Dit model bestaat uit 5 fasen die vervolgens zijn onderverdeeld naar 12 processen. Deze zijn uiteengezet in tabel 3.5. De processen verlopen over het algemeen opvolgend, maar kunnen ook parallel lopen of eerder uitgevoerde processen dienen te worden herhaald (ISEA, 1999, pagina 26)

Figuur 3.4: Het AA1000 procesmodel (ISEA, 1999, pagina 12)

Tabel 3.5: AA 1000 Procesen (ISEA, 1999, pagina 28-56)

Planning	
P1	Establish commitment and governance procedures
P2	Identify stakeholders
P3	Define/review values
Accounting	
P4	Identify issues
P5	Determine process scope
P6	Identify indicators
P7	Collect information
P8	Analyse information, set targets and develop improvements
Auditing and reporting	
P9	Prepare report(s)
P10	Audit report(s)
P11	Communicate report(s) and obtain feedback
Embedding	
P12	Establish and embed systems
Stakeholder engagement	

In de *Planning* dient de leiding van de onderneming zich te verbinden aan het totale proces en er zorg voor te dragen dat belanghebbenden betrokken worden in de vervolgprocessen (ISEA, 1999, pagina 13). Daarnaast bestaat de *Planning* onder meer uit het identificeren van de belanghebbenden en vervolgens met hen de missie en waarden van de onderneming (her)definiëren. Het proces *Verantwoording (Accounting)* richt zich onder meer op het samen met belanghebbenden vaststellen van relevante issues en het verzamelen en analyseren van benodigde informatie.

In het volgende proces (*Auditing and reporting*) bereidt de organisatie het verslag voor. Het verslag dient te voldoen aan de principes volledigheid, relevantie, vergelijkbaarheid,

betrouwbaarheid en begrijpelijkheid. De verslaggeving dient in overeenstemming te zijn met de eisen van belanghebbenden. Vervolgens dient de rapportage door een onafhankelijke externe beoordelaar te worden beoordeeld (proces 10). Tot slot omvat het proces Inbedding (*Embedding*) de ontwikkeling van systemen en werkinstructies waardoor de sociale en ethische verantwoording, beoordeling en verslaggeving gewaarborgd worden (proces 12). Het is een dynamisch proces, waar continu verbeteringen in kunnen worden aangebracht (ISEA, 1999, pagina 13).

De nog te publiceren AA 1000 Series zullen dieper ingaan op de bovenstaande processen. De in maart 2003 gepubliceerde AA 1000 Assurance Standard geeft aanvullende richtlijnen voor proces 9 en 10 (ISEA, 2002, pagina 20).

Door het toepassen van AA 1000 kan volgens ISEA (1999, pagina 6) een onderneming beter en eerder de wensen van de belanghebbenden begrijpen en daarop reageren. Als gevolg hiervan zal het wederzijds vertrouwen toenemen. Het AA 1000 kan ook een bijdrage leveren aan een betere risicobeheersing met betrekking tot de relatie met belanghebbenden, hierdoor wordt de reputatie beter gewaarborgd (ISEA, 1999, pagina 7).

In tegenstelling tot het GRI houdt het AA 1000 rekening met de verschillende soorten ondernemingen en de grootte van de organisatie. De aard, omvang en regionale spreiding van de organisatie bepalen in hoge mate op welke wijze het AA 1000 toegepast wordt. ISEA (2003) benadrukt dat het AA 1000 en het GRI elkaar aanvullen:

“AA 1000 provides a rigorous process of stakeholder engagement in support of sustainable development, while GRI provides globally applicable guidelines for reporting on sustainable development (...).”

Zoals vermeld in paragraaf 3.3 bevatten de GRI-richtlijnen voorgeschreven indicatoren waarover ondernemingen verantwoording moeten afleggen. Het AA 1000 kent geen voorgeschreven indicatoren, het is een methodiek om in samenspraak met belanghebbenden te komen tot een verantwoording waarin die onderwerpen zijn opgenomen die belanghebbenden van belang vinden. Gevolg hiervan is echter dat ondernemingen mogelijk inhoudelijk verschillende maatschappelijke verslagen publiceren wat de vergelijkbaarheid niet ten goede komt.

3.5 Ontwikkelingen in Nederland

3.5.1 SER advies over maatschappelijk ondernemen

In december 1999 heeft het kabinet de Sociaal Economische Raad (SER) advies gevraagd over maatschappelijk ondernemen (benaming zoals gehanteerd in de adviesaanvraag). De SER heeft in december 2000 haar advies gegeven en daar heeft het kabinet vervolgens in maart 2001 op gereageerd.

➤ Adviesaanvraag

Namens het kabinet heeft toenmalig staatssecretaris Ybema van Economische Zaken in december 1999 een adviesaanvraag over maatschappelijk ondernemen bij de Sociaal

Economische Raad (SER) ingediend. Aanleiding daartoe was en is de toenemende belangstelling voor maatschappelijk ondernemerschap op zowel nationaal als internationaal niveau. Daarnaast is het begrip maatschappelijk ondernemen veelvormig, de staatssecretaris noemt het in zijn adviesaanvraag een 'container' begrip (Ybema, 1999, pagina 2). Daaronder valt volgens de staatssecretaris een groot scala aan beleidsvelden zoals; grote steden beleid, allochtonenbeleid, gehandicapten, onderwijs, sport en cultuur.

De adviesaanvraag richtte zich op de rollen van overheden, bedrijfsleven, sociale partners en andere maatschappelijke instellingen ten aanzien van maatschappelijk ondernemen. En, hoe dienen die rollen te worden ingevuld om de samenwerking bij het realiseren van gemeenschappelijke doelen op een effectieve wijze vorm te geven (SER, 2000, pagina 105)?

➤ Uitgebracht advies

De SER heeft zich in het advies er vooral op toegelegd een algemene benaderingswijze van het verschijnsel maatschappelijk ondernemen te ontwikkelen en op een aantal beleidsterreinen bepaalde toepassingsmogelijkheden te laten zien en wil ondernemingen zelf stimuleren en uitdagen verdere invulling te geven aan de maatschappelijke verantwoordelijkheid (SER, 2000, pagina 85 en 86). Onder maatschappelijk (verantwoord) ondernemen verstaat de SER (2000, pagina 86):

1. het bewust richten van de ondernemingsactiviteiten op waardecreatie in drie dimensies - Profit, People, Planet - en daarmee op de bijdrage aan de maatschappelijke welvaart op lange termijn;
2. een relatie onderhouden met de verschillende belanghebbenden op basis van doorzichtigheid en dialoog, waarbij antwoord wordt gegeven op gerechtvaardigde vragen uit de maatschappij.

Het bevredigen van behoeften van consumenten vormt een bron van inkomensverwerving. Tegelijkertijd kunnen volgens de SER (2000, pagina 87) door de productie en consumptie van goederen en diensten ook waarden (zoals verbonden aan natuur en milieu of het welzijn van mensen) geschaad worden of zelfs verloren gaan.

“Daarnaast houdt het streven naar duurzame ontwikkeling in dat ook aan toekomstige generaties voldoende mogelijkheden worden geboden om welvaart te realiseren”. (SER, 2000, pagina 87)

De verantwoordelijkheid en het initiatief om invulling te geven aan maatschappelijk ondernemen liggen volgens de SER (2000, pagina 97) in de eerste plaats bij de ondernemingen. De invulling wordt onder meer bepaald door de soort activiteiten, de lokale behoeften en omstandigheden. Om op deze laatste aspecten goed in te kunnen spelen acht de SER open communicatie met de belangrijkste belanghebbenden van groot belang. De keuze van maatschappelijk ondernemen kan ook vanuit eigen belang voortkomen; voor veel ondernemingen is een goede reputatie een belangrijk bestaansmiddel geworden.

De SER vindt wetgeving voor maatschappelijk verantwoord ondernemen geen adequaat instrument omdat dan het initiatief bij ondernemingen wordt weggenomen (SER, 2000, pagina 51). Wel kan de overheid voorwaarden scheppen om maatschappelijk verantwoord

ondernemen te stimuleren en te faciliteren. Dit kan door zelf het voorbeeld te geven van maatschappelijk verantwoord ondernemerschap (SER, 2000, pagina 95).

Op het gebied van verslaglegging en het afleggen van verantwoording over maatschappelijk ondernemen zijn op nationaal en internationaal niveau diverse initiatieven, zoals de richtlijnen van het GRI en de OESO. De SER (2000, pagina 81) heeft de staatssecretaris geadviseerd om de Raad voor de Jaarverslaggeving te laten inventariseren of er richtlijnen ontwikkeld kunnen worden voor verslaggeving over duurzame ontwikkeling voor Nederlandse ondernemingen.

➤ **Reactie overheid**

“Het kabinet ziet maatschappelijk verantwoord ondernemen als een verschijnsel dat niet meer is weg te denken. Het wil de verdere doorbraak ervan actief ondersteunen” (Ybema, 2001, pagina 2).

De overheid ziet maatschappelijk verantwoord ondernemen als een houding van de onderneming gericht op de omgeving (Ybema, 2001, pagina 7). Deze laat zich volgens haar niet afdwingen door wetgeving. Het kabinet wil in het bijzonder een faciliterende rol spelen in de ontwikkeling van maatschappelijk verantwoord ondernemen. De ontwikkeling dient in de eerste plaats vanuit bedrijven, burgers en maatschappelijke organisaties te komen (Ybema, 2001, pagina 3).

Het kabinet acht het van belang dat ondernemingen door heldere verslaglegging aan belanghebbenden transparantie verschaffen over het bedrijfsbeleid (Ybema, 2001, pagina 12). Deze verslaglegging dient nog wel verder ontwikkeld te worden op basis van ‘best practices’. Als reactie daarop heeft de toenmalige staatssecretaris van Economische Zaken de Raad voor de Jaarverslaggeving verzocht te adviseren over de integratie van maatschappelijke aspecten in de jaarverslaggeving (Ybema, 2001, pagina 28).

Dat niet alle politieke partijen het eens zijn met het kabinetsstandpunt bleek uit het feit dat de PvdA en Groenlinks op 6 september 2001 een initiatiefwetsvoorstel hebben ingediend (Publicatienummer 27905). Voorgesteld is om in BW 2 Titel 9 artikel 391 een nieuw lid toe te voegen waarin ondernemingen wettelijk worden verplicht in het jaarverslag ook verslag te doen van de maatschappelijke gevolgen van hun internationale activiteiten.

“Indien de rechtspersoon internationale activiteiten ontplooit, wordt voorts opgave gedaan van het beleid van de rechtspersoon (...) op sociaal, milieu en ethisch gebied. (...) Indien ter zake een gedragscode is opgesteld of indien de rechtspersoon (...) ter zake een nationale of internationale gedragscode onderschrijft, verschaft de rechtspersoon informatie over deze code, de naleving daarvan en de gevolgen van die naleving voor het beleid.” (Koenders, 2001, pagina 1)

De memorie van toelichting (2001, pagina 3) vermeldt dat bij het beleid van de onderneming op sociaal, milieu en ethisch gebied kan worden aangesloten bij algemeen aanvaarde internationale verdragen. Expliciet wordt vermeld dat de verplichting tot informatieverschaffing aansluit bij de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen. Volgens de indieners van het wetsvoorstel, Koenders en Rabbae, hebben de

OESO-richtlijnen een breed draagvlak (Koenders, 2001, pagina 4), omdat ze in samenspraak met de OESO-lidstaten, vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers en andere maatschappelijke organisaties tot stand zijn gekomen. De OESO-richtlijnen dienen te worden beschouwd als algemeen aanvaarde basis.

Dat ook maatschappelijke organisaties voor bindende regelgeving zijn, blijkt onder meer uit het manifest 'Profijt van Principes'. Dit manifest dat is uitgebracht door het MVO Platform, een netwerk van circa 30 Nederlandse maatschappelijke organisaties, naar aanleiding van het SER advies.

“Wij vragen de Nederlandse regering met klem: (...) Stel, zolang bindende internationale regelgeving ontbreekt, een Nederlandse gedragcode voor verantwoord ondernemen op.” (MVO Platform, 2001, pagina 2)

3.5.2 Overige verslaggeving in Nederland

➤ **BW 2 Titel 9 directieverslag**

De wet verplicht op grond van BW 2 Titel 9 artikel 391 ondernemingen, met uitzondering van kleine ondernemingen en rechtspersonen behorende tot een groep, een jaarverslag op te stellen. In het jaarverslag moeten mededelingen worden gedaan over onder meer de verwachte gang van zaken, werkzaamheden op het gebied van onderzoek en ontwikkeling en bijzondere gebeurtenissen die niet uit de jaarrekening blijken.

In de wetgeving komt niet expliciet tot uiting dat over duurzame ontwikkeling verslag moet worden gedaan. Een eerste aanzet om daarover verslag te doen is gedaan door de Raad voor de Jaarverslaggeving die in juni 2002 Ontwerp-Richtlijn 400 Jaarverslag (ORJ 400) heeft gepubliceerd.

➤ **Ontwerp-Richtlijn 400 Jaarverslag**

ORJ 400 is tot stand gekomen nadat in mei 2001 de toenmalige staatssecretaris van Economische Zaken aan de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ) heeft verzocht hem te adviseren over de verslaggeving aangaande maatschappelijk verantwoord ondernemen (dit begrip wordt in de richtlijn toegepast). ORJ 400 wordt door de RJ gezien als een voorstel voor de korte termijn. De definitieve Richtlijn 400 Jaarverslag zal worden opgenomen in de bundel Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving Editie 2003 (RJ, 2003). In 2003 heeft de RJ een conceptueel kader, 'Handreiking Maatschappelijk verantwoord ondernemen', voor een afzonderlijk maatschappelijk verslag opgesteld. Het is de bedoeling van de RJ de handreiking afzonderlijk te publiceren (RJ, 2003).

In de ORJ 400 wordt aangegeven welke informatie over maatschappelijk verantwoord ondernemen in het jaarverslag kan worden opgenomen. In de nieuwe alinea's 117 tot en met 121 is gekozen voor de algemeen onderkende domeinen namelijk; sociaal, milieu en economie. In alinea 118 zijn per domein voorbeelden opgenomen waarover ondernemingen, voor zover relevant, verslag kunnen doen. De opstellers van de ORJ 400 hebben met deze Richtlijn geen vastgelegde verplichting tot verslaggeving willen creëren, maar aanbevelingen willen doen. De nieuwe alinea's bieden een kader die beogen steun en richting te geven aan de verslaggeving over maatschappelijk verantwoord ondernemen of duurzame ontwikkeling. Opstellers en gebruikers van (maatschappelijke) jaarverslagen

dienen zelf aan te geven welke informatie verstrekking noodzakelijk wordt geacht. De dialoog met belanghebbenden speelt daarbij een belangrijke rol. Per relevant aspect dient aandacht te worden geschonken aan de volgende elementen (RJ, 2002, pagina 18 en 19):

- de dialoog met belanghebbenden;
- het beleid betreffende het aspect;
- de organisatie en beheersing van het aspect;
- de uitvoering van het beleid en de behaalde resultaten;
- de toekomstverwachtingen.

Dat in de ORJ 400 de verslaggeving over duurzame ontwikkeling is opgenomen is volgens mij een logische plek. In het jaarverslag, veelal aangeduid als directieverslag of bestuursverslag, is het bestuur op grond van BW 2 Titel 9 artikel 391 lid 2 wettelijk verplicht schriftelijk verslag te doen over onder meer:

- de verwachte gang van zaken;
- de werkzaamheden op het gebied van onderzoek en ontwikkeling en
- bijzondere gebeurtenissen

Deze informatieverstrekking is tot op heden vooral financieel georiënteerd. Als gevolg van de maatschappelijke belangstelling en discussies is het jaarverslag een goede plek om onder meer het standpunt van de directie, de visie en ontwikkelingen aangaande het streven naar duurzame ontwikkeling te melden. De ORJ 400 is echter nogal vrijblijvend en ruim van opzet. Het zou beter zijn geweest om ondernemingen minimaal te verplichten een algemene uiteenzetting te laten opnemen over de mate waarin zij duurzame ontwikkeling nastreven, dit in overeenstemming met artikel 118a van ORJ 400. Zodoende krijgen gebruikers in ieder geval een beeld van de ondernemingsleiding hoe deze tegenover duurzame ontwikkeling staat en hoe er invulling aan wordt gegeven.

In de ORJ 400 wordt het begrip maatschappelijk verantwoord ondernemen gebruikt. In hoofdstuk 2 is uiteengezet waarom de voorkeur uitgaat naar het begrip duurzame ontwikkeling. Het zou beter zijn geweest dit begrip ook in de richtlijn toe te passen.

3.6 Richtlijn 100 Assurance-opdrachten

Om de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen te vergroten wordt, zoals uit voorgaande paragrafen blijkt, het van groot belang geacht dat ondernemingen in overleg treden met belanghebbenden. Een ander belangrijk aspect om de geloofwaardigheid te vergroten of om een hogere mate van zekerheid te verkrijgen, is het laten uitvoeren van een (externe) beoordeling. De International Standard on Assurance Engagements 100 is in juni 2000 door het International Federation of Accountants uitgevaardigd en in maart 2002 door het Nivra in het Nederlands gepubliceerd onder de benaming Assurance-opdrachten 100 (AO 100).

AO 100 gaat in op de toetsing door accountants van beweringen, bijvoorbeeld een maatschappelijk verslag, waaraan door gebruikers een bepaalde mate van zekerheid kan worden ontleend. Deze zekerheid zou beperkter zijn indien toetsing achterwege blijft. In tabel 3.6 is weergegeven op welke beweringen AO 100 betrekking heeft.

Tabel 3.6: Beweringen (Nivra, 2002, pagina 7)

Soort bewering	Voorbeelden
Jaarrekening	- Controle - Beoordeling
Financiële informatie	- Onderzoek van toekomst gerichte informatie
Niet-financiële informatie	- Informatie over Corporate Governance - Milieuverslagen - Maatschappelijke verslagen
Systemen en processen	- Systemen voor interne beheersing - Milieuzorgsystemen
Gedrag	- Naleving wet- en regelgeving - Gedrag inzake personeelsbeleid

De accountant behoeft geen uitspraak te doen en een oordeel te geven over de toereikendheid van duurzame ontwikkeling, maar wel over het getrouwe beeld van het maatschappelijk verslag waar hij/zij een verklaring bij verstrekt. Dit wijkt niet wezenlijk af van een accountantsverklaring bij jaarrekeningen. In een dergelijke verklaring wordt uitsluitend een oordeel gegeven dat het vermogen en het resultaat een getrouw beeld geven van de werkelijkheid. De accountant geeft geen oordeel over het financiële beleid of de ontwikkelingen. Het verschil betreft de materie waarover een verklaring wordt verstrekt. Een maatschappelijk verslag omvat een aanzienlijk wijder spectrum aan onderwerpen dan een (financieel) jaarverslag. Hierdoor wordt het voor een accountant mogelijk moeilijker om bij een maatschappelijk verslag een verklaring (assurance-report) te verstrekken die een gelijke (hoge) mate van zekerheid geeft zoals dat geldt voor een accountantsverklaring bij de jaarrekening.

Het doel van AO 100 is driedelig (Nivra, 2002, pagina 8):

1. het beschrijven van de doelstellingen en elementen van assurance-opdrachten die gericht zijn op het verschaffen van een hoge of een beperkte mate van zekerheid;
2. het vaststellen van grondslagen voor het geven van aanwijzingen aan openbaar accountants voor de uitvoering van opdrachten die gericht zijn op het verschaffen van een hoge mate van zekerheid en
3. het fungeren als een algemeen kader voor het ontwikkelen van specifieke richtlijnen voor bepaalde assurance-opdrachten.

Opvallend is dat in de Nederlandse vertaling van de richtlijn het woord ‘assurance’ niet is vertaald in bijvoorbeeld opdrachten tot het verstrekken van zekerheid of iets dergelijks. De richtlijn is een algemene richtlijn voor het uitvoeren van assurance-opdrachten door accountants.

“Het doel van een *assurance*-opdracht is dat een accountant een object van onderzoek, waarvoor een andere partij verantwoordelijk is, toetst of evalueert aan de hand van van toepassing zijnde criteria en omtrent dat object van onderzoek een conclusie formuleert die de beoogde gebruiker een bepaalde mate van zekerheid verschaft. Assurance-opdrachten zijn bedoeld om de geloofwaardigheid van het bedoelde object van onderzoek te vergroten, doordat nagegaan wordt of het object van onderzoek, in alle van materieel belang zijnde opzichten, voldoet aan bepaalde van toepassing zijnde criteria, waardoor het méér waarschijnlijk wordt dat het object van onderzoek voldoet

aan de behoeften van de beoogde gebruiker(s). De conclusie van de accountant, en de daarin geformuleerde mate van zekerheid, geeft aan in hoeverre de beoogde gebruiker mag vertrouwen op de geloofwaardigheid van het object van onderzoek” (Nivra, 2002, pagina 8).

Voor het uitvoeren van een assurance-opdracht is het voor de accountant van belang te weten aan welke criteria¹ het maatschappelijk verslag moet voldoen. Voor een maatschappelijk verslag kunnen dat de GRI-richtlijnen zijn.

De opdracht begint met aanvaarding van de opdracht en daarna volgt de uitvoering van het onderzoek. Het onderzoek moet zodanig worden uitgevoerd dat toereikende informatie wordt verkregen ter onderbouwing van de uiteindelijke conclusie, die tot uiting komt in het assurance-rapport. De conclusie van de accountant verschaft een bepaalde mate, maar geen absolute mate, van zekerheid over het maatschappelijk verslag. De mate van zekerheid wordt beïnvloed door (Nivra, 2002, pagina 14):

- de mate van nauwkeurigheid van het object van onderzoek (bijvoorbeeld het maatschappelijk verslag);
- de aard, het tijdstip en de omvang van de te verrichten werkzaamheden en
- de toereikendheid van de informatie die beschikbaar is voor de onderbouwing van de conclusie.

Vanaf paragraaf 31 van AO 100 wordt ingegaan op assurance-opdrachten gericht op een hoge mate van zekerheid. In de voorliggende paragrafen werd een algemeen kader gegeven van assurance-opdrachten, dus ook voor die opdrachten gericht op een lagere dan hoge mate van zekerheid. Voor assurance-opdrachten gericht op een lagere dan hoge mate van zekerheid zijn nog geen richtlijnen beschikbaar. Vanaf paragraaf 31 wordt ingegaan op:

- reikwijdte van de richtlijn
- gedrags- en beroepsregels
- aanvaarding van de opdracht
- opdrachtvoorwaarden
- kwaliteitsbeheersing (kantoorbeleid en aansturing opdracht)
- planning en uitvoering
- informatie ter onderbouwing van de conclusie van de accountant
- dossiervorming
- gebeurtenissen na de periode of het tijdstip waarop de opdracht betrekking heeft tot aan de datum van het assurance-rapport
- gebruikmaken van de werkzaamheden van deskundigen
- rapportering

Tijdens de planning en uitvoering dient de accountant het materieel belang te beoordelen en een risico-inschatting te maken, dit om het risico van een onjuiste conclusie tot een aanvaardbaar niveau te beperken. Op beide aspecten wordt in AO 100 paragrafen 48 en 49

¹ Criteria zijn de normen die gebruikt worden om het object van onderzoek bij een assurance-opdracht te toetsen of te evalueren (Nivra, 2002, pagina 12)

globaal ingegaan. Voor assurance-opdrachten gericht op maatschappelijke verslaggeving is het vaststellen van de materialiteit en daarmee het bereiken van een hoge mate van zekerheid een moeilijk proces, omdat de onderwerpen waarover gerapporteerd wordt en de groep belanghebbenden breed zijn (breder dan financiële verslaggeving) en de verslaggeving nog in ontwikkeling is. Dit wordt onder meer onderkend door Kamp-Roelands (2002, pagina 10):

“Door onder meer het ontbreken van algemeen aanvaarde standaarden voor maatschappelijke verslaggeving, het feit dat sommige onderwerpen niet exact kunnen worden gemeten en het nog niet beschikbaar zijn voor toereikende controleprocedures kan niet dezelfde hoge mate van zekerheid worden gegeven als bij de controle van jaarrekening.”

Aangezien AO 100 een algemene richtlijn is wordt op deze problematiek niet ingegaan, dit in tegenstelling tot het in april 2002 uitgebrachte discussierapport van het Fédération des Experts Comptables Européens (paragraaf 3.7) en de in maart 2003 gepubliceerde AA 1000 Assurance Standard (paragraaf 3.8).

Bij uitvoering van de opdracht dient de accountant vast te stellen of de criteria zoals opgenomen in het object van onderzoek voldoen aan de volgende principes (Nivra, 2002, pagina 19):

- relevantie
- betrouwbaarheid
- neutraliteit (vrij van vooringenomenheid)
- begrijpelijkheid
- volledigheid

De informatie opgenomen in een maatschappelijk verslag dient door de accountant te worden beoordeeld op grond van bovenstaande eigenschappen.

De richtlijn is zeer algemeen en gericht op het verschaffen van een hoge mate van zekerheid. Indien een maatschappelijk verslag object is van een assurance-opdracht kan dat ertoe leiden dat AO 100 onvoldoende richtlijnen geeft, voornamelijk omdat het niet altijd mogelijk zal zijn voor een accountant om voldoende zekerheid te verkrijgen over bepaalde informatie, bijvoorbeeld over de arbeidsomstandigheden bij toeleveranciers of de macro-economische gevolgen van het verplaatsen van productiefaciliteiten.

3.7 FEE Discussion Paper

In april 2002 heeft het Fédération des Experts Comptables Européens (FEE) het 'Discussion paper providing assurance on sustainability reports' (hierna: Paper) uitgebracht. De FEE is opgericht in 1987 en vertegenwoordigd circa 40 accountancy organisaties uit circa 30 Europese landen, waaronder het Koninklijk Nivra. Het Paper gaat in op de onafhankelijke, door derden verstrekte zekerheid bij maatschappelijke verslagen. Het doel hiervan is het verhogen van de kwaliteit en de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen. Met het uitbrengen van het Paper wil de FEE lezers aanmoedigen over het onderwerp na te denken en bij te dragen in de beeldvorming van zekerheidsverstrekking

(assurance provision) bij maatschappelijke verslagen. In het Paper wordt uitsluitend ingegaan op de verstrekking van een bepaalde mate van zekerheid (assurance) bij maatschappelijke verslagen die separaat en zelfstandig zijn.

Het Paper geeft vrijwillig na te leven richtlijnen voor het verstrekken van een bepaalde mate van zekerheid bij maatschappelijke verslagen en gaat ook in op de ontwikkelingen van maatschappelijke verslaggeving. Daarnaast geeft het Paper de beperkingen weer waar de 'assurance provider'² mee te maken kan krijgen. OA 100 daarentegen is een verplichte richtlijn voor accountants die gericht is op het verstrekken van een hoge mate van zekerheid bij een breed scala aan beweringen (zie tabel 3.6).

In deze paragraaf is het Engelse begrip 'assurance provider' niet vertaald met accountant, want uit de praktijk blijkt dat het niet alleen accountants zijn die verklaringen bij maatschappelijke verslagen verstrekken. Uit het onderzoek van Kamp-Roelands (2002, pagina 47 en 48) is gebleken dat van de 50 onderzochte maatschappelijke verslagen er 30 zijn voorzien van één of meerdere assurance rapporten. Hiervan zijn er 14 afgegeven door één of meerdere assurance providers, niet zijnde accountants. In tabel 3.7 zijn enkele voorbeelden opgenomen.

Tabel 3.7: Voorbeelden van verificatie door niet-accountants

Naam onderneming	Naam verslag	Assurance Provider
British Airways plc	2002/2003 Social and Environmental Report	CSR Network ltd
British American Tobacco plc	Social Report 2002/03	Bureau Veritas
Musgrave Group	Environmental and Social Accountability Report 2002	CSR Network ltd
Nutreco Holding NV	Social & Environmental Report 2002	DHV
Unilever NV	Listening, learning, making progress 2002 Social Review of 2001 Data	The Corporate Citizenship Company

De belangrijkste factoren die de discussie rondom het verstrekken van zekerheid volgens FEE (2002, pagina 7) beïnvloeden zijn als volgt samen te vatten:

- Er zijn geen wettelijke vereisten ten aanzien van zekerheid voor maatschappelijke verslagen.
- Maatschappelijke verslaggeving is nog in ontwikkeling en er is vooralsnog geen algemeen geaccepteerde opmaak voor dergelijke verslagen.
- Het ontbreken van vastgestelde ethische, procedurele of verslaggevingsstandaarden voor het verstrekken van assurance bij maatschappelijke verslagen.

² In Nederland is het begrip zekerheidsverstrekker niet gangbaar waardoor in het vervolg van dit onderzoek gesproken wordt van assurance provider.

- Drie verschillende benaderingen: sociale, consultancy en accountancy, bestaan in de ontwikkeling van assurance bij maatschappelijke verslagen.
- De verstrekte informatie in maatschappelijke verslagen is mogelijk van onvoldoende kwaliteit om er een goed oordeel over te kunnen geven (onvolwassen informatie systemen, kwalitatieve en subjectieve toelichtingen etc.).

Het ontbreken van een algemeen geaccepteerde verslaggevingsstandaard beperkt volgens de FEE (2002, pagina 14) de vergelijkbaarheid van maatschappelijke verslagen en dat geldt ook voor het inschatten van de volledigheid en de juiste balans van de verstrekte informatie. De verschillende groepen belanghebbenden hebben verschillende belangen en interesses en daardoor ook verschillende informatie behoeften. Dat maakt het voor opstellers van maatschappelijke verslagen complexer een goed maatschappelijk verslag op te stellen, omdat belanghebbenden verschillende interpretaties hebben over de relevantie en materialiteit van te rapporteren informatie (FEE, 2002, pagina 15).

Volgens de FEE (2002, pagina 16) bieden maatschappelijke verslagen die voorzien zijn van een assurance rapport voor gebruikers meer geloofwaardigheid. Daarnaast kan de opsteller ook voordeel hebben doordat het onderzoeksproces van de assurance provider om zekerheid te kunnen bieden aanmoedigt tot verbeteringen van bijvoorbeeld beheersings- en verantwoordingssystemen (FEE, 2002, pagina 16). Van de assurance provider mag namelijk verwacht worden dat zijn expertise en ervaring adviezen opleveren die kunnen bijdragen aan een betere verantwoording.

In tegenstelling tot de controle van de jaarrekening zal het in veel situaties niet mogelijk zijn een hoge mate van zekerheid te vertrekken bij de informatie in het maatschappelijk verslag. Dit komt volgens FEE (2002, pagina 17) doordat:

- er geen duidelijke richtlijnen voor maatschappelijke verslaggeving zijn;
- het voor bepaalde onderwerpen niet mogelijk is deze toereikend te kunnen meten en
- beschikbare procedures mogelijk ontoereikend bewijs opleveren.

Het risico bestaat dat gebruikers zich onvoldoende bewust zijn van de aard en de mate waarin zekerheid wordt verstrekt, de zogenaamde verwachtingskloof (FEE, 2002, pagina 17). Door een dialoog met belanghebbenden kan worden uitgelegd wat met de zekerheidverstrekking wordt bedoeld en dat kan ertoe leiden dat het risico van onjuiste interpretatie wordt verkleind.

De FEE (2002, pagina 18) geeft aan dat er drie benaderingen zijn die leiden tot het verstrekken van zekerheid bij maatschappelijke verslagen:

1. accountancy (onafhankelijke beoordeling van het verslag)
2. sociale controle (verslag wordt opgemaakt door een derde)
3. consultancy (assistentie van een derde bij het opmaken van de rapportage)

Het Paper heeft met name de accountancy benadering verder uitgewerkt.

Er wordt onder meer ingegaan op de acceptatie van de opdracht, daaronder vallen onder meer de reikwijdte en voorwaarden van de opdracht. Benadrukt wordt dat vóór acceptatie de onafhankelijkheid van de assurance provider in verstand (mind) en optreden (appearance) dient te worden beoordeeld (FEE, 2002, pagina 23).

Na de acceptatie volgt de planningsfase, zoals het inwinnen van informatie, de risico-inschatting op grond van onder meer het testen van het interne beheersingssysteem en het bepalen van de materialiteit. De assurance provider dient de opdracht zodanig te plannen en uit te voeren dat het risico dat een onjuiste verklaring wordt verstrekt tot een acceptabel niveau wordt gereduceerd. Daarbij zijn risico-inschatting en het bepalen van materialiteit belangrijke onderwerpen (FEE, 2002, pagina 23). De verschillende belanghebbenden hebben verschillende inzichten in onderwerpen die wel of niet belangrijk worden gevonden. De informatie in een maatschappelijk verslag is niet terug te brengen tot één algemene maatstaf, zoals dat wel geldt voor jaarrekeningen waar gerekend kan worden op grond van geldeenheden of afgeleiden ervan. Hierdoor is het nodig om materialiteit te bepalen naar individuele kwesties en daarbij de meningen van relevant geachte belanghebbenden te overwegen. Het bepalen van de materialiteit dient wel in de planningsfase plaats te vinden, omdat vastgesteld moet worden welke beoordelingswerkzaamheden uitgevoerd moeten worden (FEE, 2002, pagina 24).

De uitvoering van gegevensgerichte werkzaamheden volgt na de planningsfase. Evenals in de Richtlijnen voor de Accountantscontrole (Nivra, 2000, pagina 443) zijn er volgens het Paper twee soorten gegevensgerichte werkzaamheden namelijk cijferanalyse en detailcontroles (FEE, 2002, pagina 25). Het begrip cijferanalyse is vertaald vanuit het Engelse analytical procedures. De vertaling lijkt uitsluitend betrekking te hebben op geldbedragen. Echter, analytical procedures hebben volgens de FEE (2002, pagina 25) ook betrekking op bijvoorbeeld het analyseren van kwalitatieve informatie. Tot slot wordt uiteindelijk het assurance rapport bij het maatschappelijk verslag verstrekt.

Tijdens het beoordelingsproces dient de assurance provider vast te stellen dat de informatie in de rapportage voldoet aan de kenmerken (FEE, 2002, pagina 27) zoals verwoord in ISAE 100 (zie paragraaf 3.6). Aangezien het nog ontbreekt aan algemeen geaccepteerde richtlijnen voor het beoordelen van maatschappelijke verslagen dient het management de kenmerken waaraan gerapporteerde gegevens moeten voldoen uiteen te zetten. Zonder een dergelijke uitleg kan volgens de FEE (2002, pagina 28) de assurance provider geen positieve verklaring bij het maatschappelijk verslag verstrekken.

De reikwijdte van de opdracht tot beoordeling van een maatschappelijk verslag kan beperkter zijn dan het gehele verslag. Een beperking van de reikwijdte kan ook gedurende het beoordelingsproces blijken, dit kan zich voordoen door de aard van de verstrekte informatie, het gebrek aan geschikte meetsystemen of door het ontbreken van bewijsvoering. Het gevolg hiervan kan zijn dat het voor de assurance provider niet mogelijk is een hoge mate van zekerheid te verstrekken of zelfs geen zekerheid kan verstrekken bij het beoordeelde maatschappelijk verslag.

Door het overleg van ondernemingen met belanghebbenden over een maatschappelijk verslag kan volgens de FEE duidelijkheid ontstaan over (FEE, 2002, pagina 38 en 39):

- de onderwerpen die volgens belanghebbenden in het maatschappelijk verslag moeten komen;
- de mate waarin onderwerpen van voldoende belang zijn om te worden opgenomen in het verslag;

- de acceptabele onnauwkeurigheid in meting of mate van benadering en
- welke mate van zekerheid belanghebbenden wensen

De assurance provider wil inzicht verkrijgen in de relatie die ondernemingen (opstellers) hebben met belanghebbenden en in de uitkomsten van de dialogen. Dit kan helpen bij het inzicht verkrijgen in de onderneming en draagt bij aan de risico-inschatting. De assurance provider kan in direct overleg treden met belanghebbenden en daarbij overleggen over de reikwijdte van de beoordeling en de betekenis van de te verstrekken verklaring.

Bij het uitvoeren van een beoordeling van een maatschappelijk verslag loopt de assurance provider tegen een aantal problemen aan (FEE, 2002, pagina 43) zoals:

- ontbreken van een algemeen geaccepteerd verslaggevingsraamwerk;
- diversiteit en subjectiviteit van verslaggevingsindicatoren;
- de reikwijdte van relevante managementsystemen;
- beïnvloeding door externe partijen;
- problemen in het identificeren van belanghebbenden, aangaan van dialoog en reageren op de behoeften van belanghebbenden.

De subjectiviteit van informatie leidt mogelijk tot een beperking in de kwantiteit en kwaliteit van de bewijsvoering die nodig is voor het beoordelingsproces (FEE, 2002, pagina 43). De FEE heeft vervolgens per domein uitgewerkt welke beoordelingswerkzaamheden een assurance provider kan uitvoeren om zekerheid bij het maatschappelijk verslag te kunnen verstrekken. Daarbij is aangegeven dat de milieuverslaggeving het meest is ontwikkeld (FEE, 2002, pagina 48). Doordat de verslaggeving over sociale en economische onderwerpen nog volop in ontwikkeling zijn zal het voor een assurance provider moeilijk zijn over deze onderwerpen een hoge mate van zekerheid te verstrekken.

Aangaande de inhoud van het te verstrekken assurance rapport wordt verwezen naar AO 100. De FEE ziet echter nog wel een aantal problemen bij het verstrekken van het rapport, deze vloeien voornamelijk voort uit de al genoemde problemen waar een assurance provider tegenaan kan lopen bij het beoordelen van een maatschappelijk verslag. Een aantal van deze problemen betreffen (FEE, 2002, pagina 56 en 57):

- het ontbreken van algemeen geaccepteerde verslaggevingsrichtlijnen, hierdoor kan het nodig zijn de reikwijdte van gerapporteerde onderwerpen nader toe te lichten;
- het ontbreken van richtlijnen voor assurance opdrachten van maatschappelijke verslagen;
- gebruikers zijn niet bekend met de bekwaamheden van de assurance provider;
- de wijze waarop de onafhankelijkheid is gewaarborgd, met name als de consultancy benadering is toegepast;
- de verschillende verantwoordelijkheden indien sprake is van meerdere assurance providers (met verschillende deskundigheid);
- twijfel of voldoende uitgelegd kan worden wat de verschillende niveaus van zekerheidsverstrekking inhouden;
- indien per domein een verschillende mate van zekerheid wordt verstrekt dient dat duidelijk te worden toegelicht;
- de meningen van belanghebbenden kunnen ondersteuning bieden bij het inhoud geven aan het assurance rapport.

Deze problemen dienen overwogen te worden en eventueel in het assurance rapport of in het maatschappelijk verslag zelf te worden toegelicht.

3.8 AA 1000 Assurance Standard

De in maart 2003 door het ISEA gepubliceerde AA 1000 Assurance Standard (hierna: Standard) is een algemeen toepasbare richtlijn voor het beoordelen, het versterken van de geloofwaardigheid en de kwaliteit van het door een onderneming te publiceren maatschappelijk verslag en de onderliggende processen (ISEA, 2003, pagina 5). Het is in de eerste plaats gericht aan assurance providers om richtlijnen te geven over de wijze waarop assurance-opdrachten dienen te worden uitgevoerd.

De mate van zekerheid is echter afhankelijk van een aantal voorwaarden, zoals beschikbaarheid van informatie, de onderliggende systemen en processen, interne beheersing, de wettelijke of commerciële beperkingen en de bekwaamheid van de assurance provider (ISEA, 2003, pagina 13 en 14). In tegenstelling tot AO 100 wordt niet aangegeven aan welke voorwaarden dient te worden voldaan om een hoge mate van zekerheid te verkrijgen. Ook wordt niet ingegaan op welke niveaus van zekerheid er zijn.

Het assurance proces dient volgens de Standard te zijn gebaseerd op drie principes (ISEA, 2003, pagina 13 tot en met 19):

1. Materialiteit De assurance provider dient vast te stellen dat het maatschappelijk verslag de informatie bevat die belanghebbenden verlangen om op grond daarvan de juiste beslissingen te kunnen nemen. De wijze waarop materialiteit geïnterpreteerd dient te worden is nog in ontwikkeling. Bij het vaststellen van de materialiteit dient rekening te worden gehouden met zowel de verslaggevende organisatie als diens belanghebbenden.
2. Volledigheid De assurance provider dient vast te stellen in welke mate de onderneming alle materiële aspecten met betrekking tot duurzame ontwikkeling heeft geïdentificeerd.
3. Ontvankelijkheid De assurance provider dient te beoordelen in hoeverre de onderneming gehoor heeft gegeven aan de verlangens van belanghebbenden en relevante richtlijnen naleeft, en in haar rapport daar rekening mee heeft gehouden.

De assurance provider dient vast te stellen dat de ondernemingen adequate bewijsvoering hebben voor de informatie die is opgenomen in de maatschappelijke verslagen. Dit dient plaats te vinden aan de hand van zowel kwalitatieve als kwantitatieve gegevens (ISEA, 2003, pagina 21). Over de wijze waarop de assurance provider zekerheid dient te verkrijgen is slechts 1 ½ pagina in de richtlijn gewijd. AO 100 en vooral het FEE Paper gaan veel uitgebreider in op de uit te voeren beoordelingswerkzaamheden.

In het door de assurance provider uit te brengen assurance rapport dienen de volgende elementen tot uiting te komen (ISEA, 2003, pagina 23):

- Toepassing van de AA 1000 Assurance Standard;
- Beschrijving van de uitgevoerde assurance werkzaamheden en de nagestreefde mate van zekerheid;
- Conclusies over de kwaliteit van het maatschappelijk verslag en de daaraan ten grondslag liggende systemen en processen van de onderneming. De mate van zekerheid dient per principe tot uiting te komen;
- Informatie over de voortgang van het assurance proces en de verslaggeving en de aanbevelingen ter verbetering

Dit laatste element is niet voorgeschreven door AO 100. Bij een assurance rapport overeenkomstig AO 100 bevat de conclusie uitsluitend een oordeel over het object van onderzoek (Nivra, 2002, pagina 26) en wordt geen uitspraak gedaan over de systemen en processen en worden ook geen aanbevelingen gedaan. Het is dan ter beoordeling van de gebruikers zelf om vast te stellen of zich verbeteringen hebben voorgedaan.

De Standard (ISEA, 2003, pagina 25) geeft aan dat de geloofwaardigheid van een assurance rapport in belangrijke mate afhankelijk is van:

- een aantoonbare deskundigheid van de assurance provider zelf en de organisatie waarvoor hij/zij werkzaam is en
- het aantoonbaar onafhankelijk zijn van de assurance provider ten opzichte van de onderneming en
- het aantoonbaar onpartijdig zijn van de assurance provider naar belanghebbenden.

Het aantoonbaar maken van bovenstaande aspecten kan door een openbare verklaring op bijvoorbeeld de website van de assurance provider.

Zowel de FEE Discussion Paper als AO 100 gaan in op de deskundigheid en onafhankelijkheid van de assurance provider, echter door het verplicht aantoonbaar maken daarvan gaat de Standard een stap verder. Aangaande de relaties met belanghebbenden geven de drie richtlijnen verschillende interpretaties. De FEE Discussion Paper gaat niet in op de verhouding tussen assurance provider en belanghebbenden. AO 100 geeft in artikel 33 (Nivra, 2002, pagina 16) aan dat de accountant zich aan de Gedrags- en beroepsregels Registeraccountants 1994 dient te houden. Daarin zijn vereisten opgenomen over onafhankelijkheid en onpartijdigheid. In Nederland is het daarom niet nodig dat een openbaar accountant aantoonbaar onafhankelijk en onpartijdig te zijn.

3.9 Samenvatting en conclusies

Uit bovenstaande paragrafen blijkt dat er veel initiatieven zijn op internationaal en nationaal niveau om te komen tot een relevant en volledig maatschappelijk verslag. Echter, de totstandkoming van uniforme, wereldwijde richtlijnen lijkt een moeilijk realiseerbaar doel. Een reden daarvoor is dat de normen en waarden per werelddeel, land en cultuur verschillend zijn met als gevolg dat anders wordt gedacht over de invulling van economische, milieu en sociale verantwoordelijkheden. Ahold (2002, pagina 8) heeft dat ook onderkend en schrijft hierover in het Status Report 2002 het volgende:

“Local stakeholders define Corporate Social Responsibility in regional specific ways.”

Zoals ook uit hoofdstuk 2 blijkt bestaan er nog geen vastomlijnde definities en verslaggevingsrichtlijnen over het streven naar duurzame ontwikkeling. Gevolg hiervan is dat het voor een gebruiker van een maatschappelijk verslag moeilijk is om een goed inzicht te verkrijgen in de prestaties van een onderneming op het gebied van duurzame ontwikkeling. En het wordt nog lastiger als een gebruiker verschillende ondernemingen wil gaan vergelijken.

De Nederlandse overheid, maar ook de Europese Unie en de OESO willen vooralsnog geen wetgeving met betrekking tot duurzame ontwikkeling en de verslaggeving daarover. Echter, diverse oppositiepartijen en maatschappelijke organisaties achten minimale regelgeving wel nodig. Algemene gedachte is wel dat het streven naar duurzame ontwikkeling in de eerste plaats de verantwoordelijkheid is van ondernemingen zelf.

Uit de verschillende richtlijnen, zoals de GRI-richtlijnen, het AA 1000 Framework en de ORJ 400, blijkt dat de dialoog met belanghebbenden van groot belang wordt geacht. Reden hiervoor is dat de dialoog tussen ondernemingen en belanghebbenden een goede bijdrage kan leveren aan de totstandkoming van een maatschappelijke verslag dat volledig en relevant is.

Tabel 3.8 geeft per behandelde richtlijn weer welke verslaggevingsprincipes van belang worden geacht. De GRI-richtlijnen, het AA 1000 Framework en de ORJ 400 zijn gericht op maatschappelijke verslaggeving door ondernemingen. De OESO-richtlijnen geven richtlijnen aan ondernemingen om een bijdrage te leveren aan duurzame ontwikkeling, onderdeel daarvan is het afleggen van verantwoording door bijvoorbeeld een maatschappelijk verslag. Het FEE Discussion Paper en de AA 1000 Assurance Standard gaan in op het laten beoordelen van een maatschappelijk verslag door een assurance provider. De richtlijn AO 100 is gericht aan accountants en op het verstrekken van een hoge mate van zekerheid bij een breed scala van beweringen (zie tabel 3.6), waaronder het maatschappelijk verslag.

Zowel de GRI-richtlijnen als het AA 1000 Framework hechten grote waarde aan het principe van inclusiviteit. Zoals blijkt uit figuren 3.2 en 3.3 vloeien vanuit het principe inclusiviteit de overige verslaggeving- en verantwoordingsprincipes voort. Beide richtlijnen willen daarmee aangeven dat het afleggen van verantwoording door een onderneming niet doeltreffend zal zijn zonder betrokkenheid van belanghebbenden. Uit de tabel 3.8 blijkt dat de GRI-richtlijnen en het AA 1000 Framework een groot aantal gemeenschappelijke verslaggevingsprincipes hebben. Hierdoor zou geconcludeerd kunnen worden dat toepassing van één van beide richtlijnen toereikend zou moeten zijn voor het opmaken van een voor belanghebbenden relevant maatschappelijk verslag. Echter, het uitgangspunt om te komen tot een maatschappelijk verslag is anders. Generaliserend kan gesteld worden dat de GRI-richtlijnen gericht zijn op ‘wat’ gerapporteerd dient te worden. Het AA 1000 Framework geeft aan hoe het proces van verantwoording dient te verlopen en niet wat de inhoudelijke informatie moet zijn.

Tabel 3.8: Verslaggevingsprincipes per richtlijn

Richtlijnen	OESO	GRI	AA 1000 Framework	ORJ 400	AO 100 (=FEE)	AA 1000 Standard
Verslaggevingsprincipes						
Transparantie		X	X	X		
Inclusiviteit		X	X	X		X
Controleerbaarheid		X	X			
Duurzaamheidskader		X				
Volledigheid		X	X		X	X
Relevantie	X	X	X		X	X
Neutraliteit		X			X	
Vergelijkbaarheid		X	X			
Juistheid		X				
Duidelijkheid/ Begrijpelijkheid		X	X		X	
Tijdigheid	X	X	X			
Betrouwbaarheid	X		X		X	
Organisatorische inbedding			X	X		

Doordat de GRI-richtlijnen duidelijk omschreven indicatoren bevatten op economisch, milieu en sociaal gebied kan verslaggeving volgens deze richtlijnen een bijdrage leveren aan uniforme verslaggeving, waardoor gebruikers van maatschappelijke verslagen ondernemingen beter kunnen vergelijken. Het AA 1000 Framework kent geen voorgeschreven indicatoren, maar is een methodiek om in samenspraak met belanghebbenden te komen tot een verantwoording waarin die onderwerpen zijn opgenomen die belanghebbenden van belang vinden. Gevolg hiervan is dat ondernemingen mogelijk inhoudelijk verschillende maatschappelijke verslagen publiceren wat de vergelijkbaarheid niet ten goede komt. Het AA 1000 Framework en de GRI-richtlijnen kunnen elkaar door hun verschillende benaderingen goed aanvullen, dit wordt ook benadrukt door ISEA:

“AA 1000 provides a rigorous process of stakeholder engagement in support of sustainable development, while GRI provides globally applicable guidelines for reporting on sustainable development (...).” (ISEA, 2003)

Indien het niet mogelijk is om een hoge mate van zekerheid te verkrijgen over de in een maatschappelijk verslag opgenomen informatie kan dat ertoe leiden dat AO 100 onvoldoende richtlijnen geeft. Deze richtlijn is namelijk gericht op het verschaffen van een hoge mate van zekerheid bij de te onderzoeken objecten, bijvoorbeeld maatschappelijke verslagen. De FEE en ISEA hebben onderkend dat het voor bepaalde informatie niet mogelijk is een hoge mate van zekerheid te verkrijgen. Dit komt volgens de FEE (2002, pagina 17) doordat:

- er geen duidelijke richtlijnen voor maatschappelijke verslaggeving zijn;
- het voor bepaalde onderwerpen niet mogelijk is deze toereikend te kunnen meten en
- beschikbare procedures mogelijk ontoereikend bewijs opleveren.

Hierdoor kan gesteld worden dat deze richtlijnen betere handvaten bieden dan AO 100. Echter, de AA 1000 Assurance Standard wijdt slechts 1 ½ pagina aan de door de assurance provider uit te voeren werkzaamheden. AO 100 en vooral het FEE Discussion Paper gaan veel uitgebreider in op de uit te voeren beoordelingswerkzaamheden.

Voor assurance-opdrachten gericht op maatschappelijke verslagen is het vaststellen van de materialiteit een moeilijk proces, omdat de onderwerpen waarover gerapporteerd wordt en de groep belanghebbenden breed zijn (breder dan financiële verslaggeving) en de verslaggeving nog in ontwikkeling is. De informatie in een maatschappelijk verslag is niet terug te brengen tot één algemene grootheid, zoals dat wel geldt voor jaarrekeningen waar gerekend kan worden op grond van geldeenheden of afgeleiden ervan. Aangezien AO 100 een algemene richtlijn is wordt op deze problematiek niet ingegaan, dit in tegenstelling tot het FEE Discussion Paper en de AA 1000 Assurance Standard. Het is volgens de FEE (2002, pagina 24) nodig om de materialiteit te bepalen naar individuele kwesties en daarbij de meningen van relevant geachte belanghebbenden te overwegen.

In het door de assurance provider uit te brengen assurance rapport dient volgens ISEA (2003, pagina 23) onder meer informatie te worden gegeven over de voortgang van het assurance proces en de verslaggeving. Daarnaast dienen aanbevelingen ter verbetering te worden gedaan. Een assurance rapport dat in overeenstemming met AO 100 of het FEE Discussion Paper wordt verstrekt bevat dergelijke informatie niet. Het is dan ter beoordeling van de gebruikers om vast te stellen of zich verbeteringen hebben voorgedaan. Echter, of dat op grond een maatschappelijk verslag mogelijk is, is maar de vraag. Gezien het feit dat de maatschappelijke verslaggeving nog volop in ontwikkeling is zou het wenselijk kunnen zijn om de assurance provider wel mededelingen te laten doen zoals opgenomen in de AA 1000 Assurance Standard.

Tot slot hechten alle assurance richtlijnen grote waarde aan de onafhankelijkheid van de assurance provider.

4 Praktijkonderzoek

4.1 Onderzoeksopzet en –aanpak

Vooronderzoek

Om inzicht te verkrijgen in de inhoud en structuur van maatschappelijke verslagen heb ik er een aantal integraal geanalyseerd. Vervolgens is aan Ahold, ING bank, KLM en Shell een brief geschreven met een reactie over de inhoud van het gepubliceerde maatschappelijk verslag en zijn enkele vragen gesteld. De vragen hadden betrekking op:

- Wat zijn de belangrijkste gebruikersgroepen van het maatschappelijk verslag?
- Hoe vindt de dialoog met belanghebbenden plaats?
- Wat draagt bij aan de geloofwaardigheid van het maatschappelijk verslag?

Alle aangeschreven ondernemingen hebben gereageerd op de brief. Uit de ontvangen reacties blijkt dat medewerkers van de onderneming de belangrijkste gebruikersgroep zijn. Dit wordt ook bevestigd door onderzoek van KPMG:

“Remarkably, companies rank one group of stakeholders in this survey high on the list: the company’s employees”. (KPMG, 2002, pagina 25)

Daarna volgen beleggers en onderzoeksbureaus, die de duurzame ontwikkeling van ondernemingen analyseren. Opvallend is dat de geïnterviewden vinden dat het aantal reacties nogal tegenvalt, dit is veelal minder dan 0,5% van het aantal verstrekte maatschappelijke verslagen. Met name de reacties van de maatschappelijke organisaties blijven achterwege. Sommige geïnterviewden hebben de indruk dat het uitbrengen van een maatschappelijk verslag van groter belang lijkt te zijn dan de inhoud, omdat de maatschappij dat nu eenmaal van een multinationale onderneming verwacht.

Onderzoek onder beleggers

In het kader van het onderzoek is besloten om de probleemstelling, de relevantie van het maatschappelijk verslag, aan één groep belanghebbenden voor te leggen, namelijk beleggers. De reden om juist beleggers nader te onderzoeken wordt veroorzaakt omdat beleggers na werknemers een belangrijke groep belanghebbenden is voor ondernemingen. Dit blijkt onder meer uit het rapport ‘Striking the balance’ van de WBCSD (2002, pagina 4). Daarnaast blijkt uit onderzoek van de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (2003, pagina 6) dat steeds meer geld wordt belegd in beleggingsfondsen die ondernemingen beoordelen op hun streven naar duurzame ontwikkeling. Volgens dit onderzoek bedroeg het marktaandeel voor duurzaam beleggen eind 2002 1,7% (2001: 1,5%). Ook blijkt uit dit onderzoek dat het aantal spaar- en beleggingsfondsen die zich richten op duurzame ontwikkeling in 2002 met drie zijn toegenomen tot 27.

Een onderzoek onder werknemers zou ook mogelijk zijn geweest. Voor een dergelijk onderzoek zou waarschijnlijk een ‘casestudy’ (Verschuren, 2002, pagina 150) het meest passend zijn geweest. Dan zou van één of enkele ondernemingen onderzocht kunnen worden of werknemers het maatschappelijk verslag van de onderneming waar zij werken

relevant vinden. Echter voor dit onderzoek is gekozen voor survey-onderzoek (Verschuren, 2002, pagina 149) om daarmee een breed inzicht te verkrijgen onder beleggers over de relevantie van maatschappelijke verslagen.

De groep ‘beleggers’ is ten behoeve van het onderzoek nader gedefinieerd. Beleggen betekent volgens het woordenboek Van Dale: ‘(geld) in waardepapieren omzetten om de waarde te behouden of te vergroten’. Dit kan bijvoorbeeld zijn in aandelen van ondernemingen, beleggingsfondsen, vastgoed of obligaties (Hummels, 2001, pagina 41). Een belegger is een persoon of instelling die zijn geld ergens in belegt. Beleggers kunnen er bewust voor kiezen om in hun beleggingsbeslissingen zowel financiële als niet-financiële criteria te laten meewegen. Die niet-financiële criteria zijn volgens Hummels (2001, pagina 42) veelal van maatschappelijke, sociale, ethische of ecologische aard. Deze vorm van beleggen wordt veelal aangeduid met duurzaam beleggen (Hummels, 2001, pagina 42).

In het kader van het onderzoek zijn duurzame beleggers die personen of instellingen die er bewust voor kiezen geld te beleggen in ondernemingen die (in voldoende mate) duurzame ontwikkeling nastreven. Ten behoeve van het onderzoek is niet met de beleggers zelf gesproken maar met personen uit de volgende drie groepen:

- Fondsbeheerders van Nederlandse aandelenfondsen die beleggen in ondernemingen die door de individuele aandelenfondsen als ‘duurzaam’ worden aangemerkt. Ieder aandelenfonds hanteert eigen criteria om te bepalen welke onderneming als ‘duurzaam’ wordt aangemerkt.
- Analisten die werkzaam zijn bij onderzoeksbureaus die gespecialiseerd zijn in het verzamelen en analyseren van niet-financiële gegevens van ondernemingen en
- Deskundigen die betrokken zijn bij het beleggen in ondernemingen die als ‘duurzaam’ worden aangemerkt.

Om een antwoord te vinden op de probleemstelling zijn met 17 personen (zie tabel 4.1) interviews gehouden. Daarnaast is documentatie van de betrokken instellingen geanalyseerd. Deze personen zijn geïnterviewd omdat zij dagelijks betrokken zijn bij het analyseren, beoordelen en volgen van ondernemingen in hun streven naar duurzame ontwikkeling. Zij doen dat ten behoeve van of namens mensen of instellingen die er bewust voor kiezen te willen beleggen in ondernemingen die duurzame ontwikkeling nastreven.

De afbakening en de gekozen onderzoeksstrategie leiden ertoe dat de bevindingen op basis van gevoerde gesprekken niet kunnen worden beschouwd als een aselechte steekproef onder beleggers. Belangrijkste reden daarvoor is dat binnen het bestek van het onderzoek het niet mogelijk is de populatie van de te onderzoeken belanghebbenden statistisch te onderbouwen. Dit brengt met zich mee dat de voor dit onderzoek geïnterviewde personen niet moeten worden beschouwd als representatief voor beleggers die gebruik maken van maatschappelijke verslagen. Daarentegen kan wel gesteld worden dat een inzicht wordt verkregen in personen die nauw verbonden zijn met de beleggers en kan het onderzoek mogelijk bijdragen aan vervolgonderzoek onder andere groepen belanghebbenden of een diepgaander onderzoek onder beleggers.

Tabel 4.1: Geïnterviewden

Naam instelling	Naam persoon / functie
Onderzoeksbureaus³	
1 Dutch Sustainability Research (DSR)	Duurzaamheidsanalist
2 Ethical Investment Research Service (EIRIS)	Head of Social Issues
3 Innovest Strategic Value Advisors	Director of Research
4 SNS Asset Management	Duurzaamheidsanalist
5 Anoniem (buitenlands onderzoeksbureau)	De heer O. Karius, Manager Research Services
Beheerders van aandelenfondsen	
6 ABN AMRO Bank	Fondmanager Duurzame Wereld Fonds
7 Aegon	Portfolio manager Optimum Duurzaam Wereld Aandelen Fonds
8 ASN Bank	Voorlichter beleggingsvraagstukken
9 Fortis	Senior Product Development Officer
10 ING Bank	Investment Manager Sustainable Equities
11 Loyalis	Directeur van Loyalis Financial Services
12 Robeco	Fondsmanager van Duurzaam Aandelen en Milieu Technologie fonds
13 Triodos Bank	Persvoorlichter
Deskundigen	
14 Rabobank Nederland, Duurzame Ontwikkelingen	De heer dr. J.P.R.A. Sweerts, adjunct- directeur Duurzame Ontwikkelingen
15 Universiteit Nyenrode - EIBE/ Instituut voor Verantwoord Ondernemen	De heer prof. Dr. G.J.A. Hummels, hoogleraar Duurzaam beleggen
16 Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO)	Mevrouw G. Dijkstra, projectmedewerker
17 Vrije Universiteit Amsterdam - Centrum voor Innovatie en Maatschappelijke verantwoord Ondernemen (CIMO)	De heer S. de Hoo, directeur aan het CIMO

³ Onderzoeksbureaus worden in dit onderzoek aangemerkt als instellingen die hoofdzakelijk niet-financiële informatie over ondernemingen verzamelen en analyseren om daarmee informatie te kunnen verschaffen aan belangstellenden over de onderzochte ondernemingen.

4.2 Vraagstelling

De vragen die aan de geïnterviewden zijn voorgelegd betreffen:

- 1 Inleiding.
- 2 Welke informatiebronnen worden gebruikt om ondernemingen te beoordelen?
- 3 Welke onderwerpen zijn relevant voor beleggers?
- 4 Wat draagt bij aan de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen?
- 5 Dialoog tussen belanghebbenden en ondernemingen:
 - i. Vindt er een dialoog plaats?
 - ii. Hoe kan een dialoog bijdragen aan betere maatschappelijke verslagen?
- 6 Waar draagt de ontwikkeling van verslaggevingsrichtlijnen in bij?

Beantwoording van de vragen heeft door middel van interviews plaatsgevonden. Er is gekozen voor deze onderzoeksmethodiek omdat daardoor direct contact is met de geïnterviewden en bij onduidelijkheden kunnen aanvullende vragen worden gesteld. Zodra een gesprek had plaatsgevonden is het uitgewerkt in een gespreksverslag. Dit is vervolgens naar de geïnterviewde verzonden met het verzoek het gespreksverslag te beoordelen en eventueel te corrigeren. Door de toegepaste werkwijze wordt in hoge mate gewaarborgd dat de onderzoeksresultaten juist worden weergegeven. Het bleek echter lastig de gegeven antwoorden op een juiste wijze te categoriseren. Dit komt hoofdzakelijk doordat open vragen gesteld werden en geïnterviewden verschillende termen hanteerden. Indien gebruik zou zijn gemaakt van een enquête met meerkeuzevragen had dit voorkomen kunnen worden. Echter, dan zou het risico worden gelopen dat de antwoordmogelijkheden onvolledig waren.

Klaassen en Schreuder (1980) hebben onderzoek uitgevoerd onder gebruikers van financiële jaarverslagen over de betekenis en de kwaliteit van deze documenten (Klaassen, 1980, pagina 8), daarbij is gebruik gemaakt van enquêtes. Het onderzoek is uitgevoerd door enquêtes te verspreiden onder gebruikers van jaarverslagen van vier Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen. De verkregen respons bedroeg 640 enquêteformulieren, dit is een responspercentage van 16,8% (Klaassen, 1980, pagina 20). Echter, het onderzoek is gericht op alle gebruikers. Daarbij blijken 221 respondenten (34,5%) te hebben aangegeven onder de groep 'overige relaties' te vallen. Hierdoor werd het moeilijk om per gebruikersgroep tot goed onderbouwde conclusies te komen. Op de vraag, overigens de enige open vraag, of er nog informatiebehoeften zijn waarin het verslag niet voorziet werd door 137 (21,4%) respondenten met 'ja' geantwoord (Klaassen, 1980, pagina 71). Hierin schuilt mogelijk een nadeel van een enquête, namelijk dat respondenten minder dan bij een interview aangeven wat hun daadwerkelijk behoeften zijn.

Het onderzoek zoals opgenomen in hoofdstuk 5 gaat in belangrijke mate in op de gebruikerswensen onder één groep belanghebbenden. Een enquête zou mogelijk in onvoldoende mate deze wensen naar voren hebben gebracht, door het houden van interviews is dat wel naar voren gekomen. Mogelijk dat in de nabije toekomst voor het uitvoeren van een onderzoek onder beleggers over de kwaliteit van maatschappelijke

verslagen wel gebruik gemaakt kan worden van een enquête. Daarbij zou bijvoorbeeld de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling verzocht kunnen worden een enquêteformulier onder beleggers te verspreiden. Echter, omdat dergelijke verslagen nog volop in ontwikkeling zijn is het beter eerst inzicht te verkrijgen in de huidige wensen alvorens te onderzoeken wat in maatschappelijke verslagen is opgenomen.

Alle geïnterviewden hebben gesproken op persoonlijke titel, dat impliceert dat de uitspraken niet in lijn behoeven te liggen met het standpunt van de organisatie waarbij de geïnterviewden werkzaam zijn. De geïnterviewden waarbij in tabel 4.1 namen staan vermeld hebben toestemming gegeven om hun namen te publiceren. De in hoofdstuk 5 opgenomen onderzoeksresultaten zijn volledig mijn verantwoordelijkheid.

KOPIE

5 Resultaten

In dit hoofdstuk zijn de resultaten van de 17 interviews opgenomen. Per onderzoeksvraag is een analyse van de uitkomsten gegeven.

Paragraaf Deelvraag

5.1	4	Welke informatiebronnen worden door beleggers gebruikt bij hun oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen?
5.2	5	Wat is relevante informatie voor beleggers (om de relevantie van maatschappelijke verslagen te vergroten)?
5.3	6	Wat draagt bij aan de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen?
5.4	7	Draagt dialoog tussen beleggers en ondernemingen bij aan relevantere maatschappelijke verslagen?
5.5	8	Dragen verslaggevingsrichtlijnen bij aan relevantere maatschappelijke verslagen?

In paragraaf 5.6 is een samenvatting van de uitkomsten opgenomen.

Om inzicht te verkrijgen in de functie van de geïnterviewde en de organisatie waar hij/zij werkzaam is zijn eerst enkele inleidende vragen gesteld. Vervolgens zijn de inhoudelijke en voor het onderzoek van belang zijnde vragen gesteld om zodoende antwoord te krijgen op de deelvragen 4 tot en met 8.

5.1 Informatiebronnen

➤ Welke informatiebronnen worden gebruikt om ondernemingen te beoordelen?

Voor het verkrijgen van informatie over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen wordt door geïnterviewden gebruik gemaakt van verschillende informatiebronnen. In tabel 5.1 is weergegeven wat volgens de geïnterviewden de belangrijkste informatiebronnen zijn. Daarbij is onderscheid gemaakt naar de 3 groepen geïnterviewden (fondsbeheerders, analisten en deskundigen), omdat uit het onderzoek is gebleken dat de groepen verschillende informatiebronnen gebruiken. Uit de interviews is gebleken dat analisten van meer informatiebronnen gebruik maken dan fondsbeheerders en deskundigen, daarom zijn in tabel 5.1 de 4 belangrijkste informatiebronnen van analisten opgenomen en voor fondsbeheerders en deskundigen de 2 belangrijkste.

5.1.1 Fondsbeheerders

Uit tabel 5.1 blijkt dat voor de 8 fondsbeheerders de informatieverstrekking door onderzoeksbureaus gericht op duurzame ontwikkeling de belangrijkste informatiebron is. Deze onderzoeksbureaus zoals EIRIS, Innovest, SAM en/of SiRi Group verzamelen en analyseren op grond van door de cliënten vastgestelde criteria informatie over de duurzame

ontwikkeling van ondernemingen. Zoals uit paragraaf 5.1.2 blijkt wordt daarvoor gebruik gemaakt van verschillende informatiebronnen.

Drie fondsbeheerders hebben aangegeven ook met de analisten van de onderzoeksbureaus (hierna: analisten) in gesprek te gaan alvorens wordt besloten een onderneming toe te laten tot het beleggingsuniversum.

Tabel 5.1: Gebruikte informatiebronnen

n = 17		Fonds-beheerders		Analisten				Deskundigen		Totaal	
		1 ^e	2 ^e	1 ^e	2 ^e	3 ^e	4 ^e	1 ^e	2 ^e	1 ^e	2 ^e
Volgorde van gebruikmaking ⁴											
Soort informatiebron											
1	Gegevens van analisten	8							1		9
2	Questionnaires aan ondernemingen			1		1	2		1		2
3	Publiekelijk beschikbare informatie van ondernemingen		6	3	2				2	1	5 9
4	Publiekelijk beschikbare informatie uit andere bronnen			1	3	1				2	1 5
5	Gesprekken met ondernemingen					3	2			1	1
6	Gesprekken met deskundigen of andere belanghebbenden						1				

Zes fondsbeheerders hebben aangegeven gebruik te maken van publiekelijk beschikbare informatie verstrekt door ondernemingen, waaronder het maatschappelijk verslag. Dat is in tabel 5.1 de 3^e informatiebron. De fondsbeheerders gebruiken het maatschappelijk verslag hoofdzakelijk:

- ter aanvulling op de door analisten verstrekte informatie,
- om achtergrondinformatie van een onderneming in te winnen en
- zich een beeld te vormen hoe duurzame ontwikkeling wordt nagestreefd.

Aangezien een groot gedeelte van de gegevensaanlevering door externe onderzoeksbureaus plaatsvindt wordt gebruikmaking van een maatschappelijk verslag vooralsnog niet noodzakelijk geacht.

Twee fondsbeheerders hebben aangegeven geen gebruik te maken van maatschappelijke verslagen. Bij één fonds wordt dat veroorzaakt doordat het fonds geen specifieke criteria voor uitsluiting of acceptatie van ondernemingen heeft vastgesteld, maar alle ondernemingen die in een bepaalde Dow Jones Sustainability Index vallen tot haar beleggingsuniversum rekent. De andere fondsbeheerder daarentegen heeft veelvuldig direct contact met analisten, zodat op grond daarvan voldoende informatie wordt verkregen.

⁴ De opgenomen getallen geven weer wat de meest toegepaste informatiebronnen zijn. De getallen in de tabel geven aan hoe vaak de informatiebronnen genoemd zijn.

De fondsbeheerders gaven aan tevreden te zijn over de gegevensaanlevering van de analisten. Volgens de meeste fondsbeheerders en ook de deskundigen gaan de analisten grondig te werk doordat informatie veelal wordt getoetst door gebruikmaking van meerdere informatiebronnen. De meeste analisten geven ondernemingen ook de mogelijkheid om commentaar te leveren op het onderzoeksrapport. Doordat fondsbeheerders in hoge mate steunen op de gegevensaanlevering door analisten zijn voor hen maatschappelijke verslagen niet zeer relevant voor de beoordeling van ondernemingen. Dit is anders bij analisten die een groot belang hechten aan publiekelijk beschikbare informatie over ondernemingen, waaronder de maatschappelijk verslagen, voor het verzamelen van gegevens over de betreffende ondernemingen.

Volgens een fondsbeheerder worden maatschappelijke verslagen steeds breder geaccepteerd. Waren ze voorheen met name gericht op belanghebbenden niet zijnde beleggers, nu worden de maatschappelijke verslagen ook meer door deze groep gelezen. Ze geven namelijk inzicht in standpunten van ondernemingen over bepaalde maatschappelijke onderwerpen en hoe ondernemingen duurzame ontwikkeling willen nastreven en dat kan ook van belang zijn voor beleggers.

Drie fondsbeheerders gaven aan dat maatschappelijke verslagen ook gebruikt worden door financieel analisten, dit als onderdeel van de totale analyse van ondernemingen. Bijvoorbeeld om een algemene indruk te verkrijgen over hoe ondernemingen omgaan met duurzame ontwikkeling en om inzicht te verkrijgen in risico's en mogelijkheden op de lange termijn. Eén van de fondsbeheerders gaf aan dat duurzame ontwikkeling ook voor fondsbeheerders van “niet specifiek op duurzaamheid gerichte” fondsen van belang is omdat:

“Duurzame ontwikkeling is een belangrijk onderdeel van ondernemingen. Daaraan gerelateerde problemen kunnen leiden tot slechte publiciteit, klantenboycot, rechtszaken en dergelijke. Dergelijke issues kunnen uiteindelijk gevolgen hebben voor de financiële resultaten en aandelenkoersen.”

5.1.2 Analisten

Vier analisten maken in de eerste plaats gebruik van informatie die publiekelijk beschikbaar is (tabel 5.1 informatiebron 3 en 4). Daarvan hebben 3 analisten aangegeven eerst informatie te verzamelen die door ondernemingen publiekelijk beschikbaar is gesteld (informatiebron 3), hieronder vallen voor zover aanwezig ook maatschappelijke verslagen.

Eén analist heeft als eerste en belangrijkste informatiebron questionnaires die naar de ondernemingen worden verzonden. Door 3 analisten wordt gebruik gemaakt van questionnaires als aanvullende informatie nodig is en/of men gaat in gesprek met het management van de onderneming. Ook hebben de analisten contacten met andere belangenorganisaties zoals niet-gouvernementele organisaties (NGO's), dit om informatie

in te winnen over veelal specifieke milieu of sociale onderwerpen. Het inwinnen van informatie op deze wijze komt op de vierde of vijfde plaats.

Volgens de analisten kan een maatschappelijk verslag een goede bijdrage leveren aan de beoordeling van een onderneming. Wel dient de informatie uit het maatschappelijk verslag overeen te stemmen met de informatie uit andere bronnen. Oftewel de informatie wordt getoetst op betrouwbaarheid. Het maatschappelijk verslag wordt door deze groep geïnterviewden als een relevante informatiebron aangemerkt om gegevens te verzamelen van ondernemingen over de drie domeinen (sociaal, milieu en economie) van duurzame ontwikkeling.

5.1.3 Deskundigen

Volgens 4 deskundigen selecteren veel beleggers ondernemingen niet meer uitsluitend op basis van financiële prestaties. Maatschappelijke verslagen kunnen goede informatiebronnen zijn voor het verkrijgen van [achtergrond]informatie over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen.

5.1.4 Slot

Indien maatschappelijke verslagen beter op de informatiebehoeften van beleggers zouden worden afgestemd dan zou dat ertoe kunnen leiden dat maatschappelijke verslagen voor analisten belangrijker worden. Volgens 6 geïnterviewden kunnen analisten dan meer tijd besteden aan het analyseren en interpreteren van informatie in plaats van het verzamelen van gegevens zoals dat tot op heden plaatsvindt.

Tot slot hebben de geïnterviewden aangegeven dat een belegger nooit uitsluitend zal gebruikmaken van de informatie uit het maatschappelijk verslag. Om tot een gedegen oordeel te komen of een onderneming voldoet aan de criteria van duurzame ontwikkeling zal van meerdere informatiebronnen gebruik gemaakt blijven worden.

5.2 Relevante informatie

➤ Wat is relevante informatie voor beleggers?

Geen van de geïnterviewden heeft een uitputtende lijst met onderwerpen gegeven die zij van belang achten om te worden opgenomen in een maatschappelijk verslag. Reden daarvoor is dat er veel onderwerpen zijn met betrekking tot maatschappelijke verslaggeving. Daarnaast is regelmatig opgemerkt dat een standaardlijst niet te geven is omdat de materiële onderwerpen per onderneming en per sector zeer sterk verschillen.

De relevantie van maatschappelijke verslagen zal volgens de geïnterviewden toenemen als aan een aantal voorwaarden zal worden voldaan. De onderwerpen en voorwaarden die geïnterviewden van belang achten om de relevantie van een maatschappelijk verslag te bevorderen zijn opgenomen in tabel 5.2. De 17 geïnterviewden hebben in totaal 9 onderwerpen en voorwaarden genoemd die volgens hen relevant zijn voor beleggers. Per

geïnterviewde zijn gemiddeld 4,5 onderwerpen en/of voorwaarden (hierna: onderwerpen) genoemd, het minimum bedraagt 3 en door één geïnterviewde zijn 6 onderwerpen opgesomd.

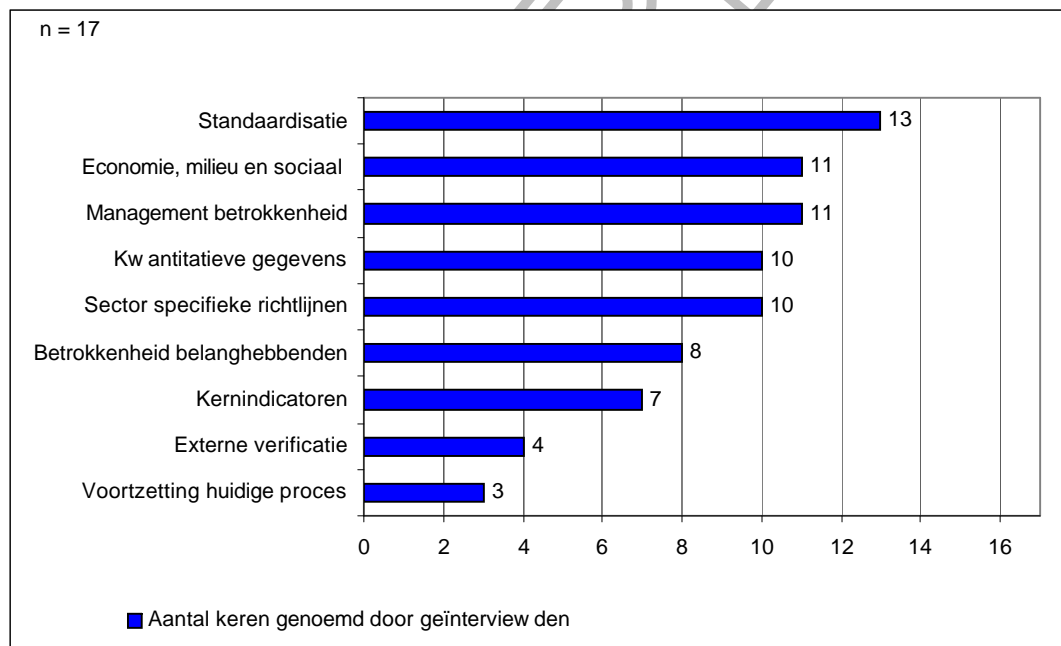
Hieronder volgt een analyse per genoemd onderwerp.

5.2.1 Standaardisatie

Uit tabel 5.2 blijkt dat 13 geïnterviewden het belangrijk vinden dat er meer standaardisatie komt in maatschappelijke verslaggeving. Standaardisatie op zich is geen informatie, maar een voorwaarde om informatie relevant te maken of te houden. Standaardisatie van de maatschappelijke verslagen wordt op welke wijze dan ook wenselijk en nodig geacht om ondernemingen onderling beter te kunnen vergelijken en de ontwikkelingen op economisch, milieu en sociaal gebied te kunnen volgen. Over de wijze waarop standaardisatie tot stand moet komen wordt verschillend gedacht, namelijk:

- uniformiteit van alle gepubliceerde maatschappelijke verslagen of
- standaardisatie van alleen generieke onderwerpen en per sector sectorspecifieke onderwerpen of
- consistentie van maatschappelijke verslagen over de jaren van een individuele onderneming.

Tabel 5.2: Onderwerpen en voorwaarden die relevantie kunnen bevorderen

Tien geïnterviewden pleiten voor het opmaken van maatschappelijke verslagen volgens sector specifieke richtlijnen. Dit is een apart genoemd onderwerp en zal in paragraaf 5.2.5 verder worden uitgediept. Van deze 10 hebben 7 geïnterviewden aangegeven voor standaardisatie te zijn. Hieruit kan worden afgeleid dat een middel om te komen tot standaardisatie het opmaken van sector specifieke richtlijnen is. Twee fondsbeheerders

hebben aangegeven dat eerst gestreefd dient te worden naar consistentie van maatschappelijk verslagen over de jaren per individuele onderneming. Dit om de ontwikkelingen over de jaren te kunnen volgen. Vervolgens zal gestreefd moeten worden naar uniforme verslaggeving binnen sectoren.

Door verschillende geïnterviewden werd het belang van periodieke verslaggeving benoemd. Eén fondsbeheerder gaf aan jaarlijkse maatschappelijke verslaggeving belangrijk te vinden. Mevrouw Dijkstra van het VBDO gaat verder door te pleiten dat het maatschappelijk verslag gelijk met het financieel verslag gepubliceerd zou moeten worden, zodat het tijdens een algemene vergadering van aandeelhouders besproken kan worden. Daarentegen gaf de heer Sweerts aan meer te zien in de publicatie van een maatschappelijk verslag eens in de twee jaar. Dit omdat volgens hem de progressie om te komen tot een onderneming waarbij duurzame ontwikkeling volledig geïntegreerd is in de bedrijfsvoering een langlopend proces is.

Elf geïnterviewden hebben aangegeven dat het volgen van de GRI-richtlijnen een goed uitgangspunt is om te komen tot meer uniformiteit. Een analist gaf aan dat het volgen van de GRI-richtlijnen kan bijdragen aan meer harmonisatie, maar het risico in zich heeft dat ondernemingen een checklist invullen wat kan leiden tot ‘window-dressing’. Hij zei hierover:

“Risico [van het volgen van de GRI-richtlijnen] is dat de echte discussiepunten niet naar voren komen. Uit een maatschappelijk verslag dat door de onderneming zelf en vrijwillig is opgesteld blijkt namelijk dat de onderneming actief over duurzame ontwikkeling heeft nagedacht en laat zien er serieus mee bezig te zijn. Voordeel van de GRI-richtlijnen is de standaardisatie en weergave van feitelijkheden. In de huidige maatschappelijke verslagen worden veel initiatieven getoond. Een analist heeft weinig aan mooie woorden, maar kan wel wat met feiten.”

In paragraaf 5.5 zijn de onderzoeksresultaten opgenomen omtrent het toepassen van verslaggevingsrichtlijnen inclusief de GRI-richtlijnen en over de verslaggeving van feiten wordt in paragraaf 5.2.4 ingegaan.

5.2.2 Economisch, milieu en sociaal gerelateerde indicatoren

Door 11 geïnterviewden is aangegeven dat in een maatschappelijk verslag over milieu, sociale en/of mensenrechten gerelateerde onderwerpen verslag dient te worden gedaan. Zoals aan het begin van dit hoofdstuk is aangegeven is door geïnterviewden geen lijst van onderwerpen gegeven. Redenen hiervoor zijn ten eerste de veelheid aan onderwerpen waarover een onderneming verslag zou kunnen doen. Vervolgens is iedere onderneming uniek waardoor per onderneming of sector andere onderwerpen van belang zijn. Ook in de OESO-richtlijnen, ORJ 400 en het AA 1000 Framework zijn geen duidelijke indicatoren gegeven, maar wordt dat aan de onderneming overgelaten. Door één van de geïnterviewden is het volgende voorbeeld gegeven waaruit blijkt dat het geven van een gedetailleerde lijst met indicatoren haast onmogelijk is:

“Een oliemaatschappij zal meer de nadruk leggen op "gezondheid en veiligheid" van haar werknemers en zal bijvoorbeeld het aantal bedrijfsongevallen rapporteren, terwijl een ICT onderneming voor wat betreft werknemers de nadruk zal leggen op "verloop" of "langdurige ziekte". Een onderneming die wereldwijd actief is zal voor wat betreft mensenrechten iets heel anders opnemen dan een onderneming die enkel in Nederland actief is.”

Opvallend is dat door 8 geïnterviewden, waarvan 7 fondsbeheerders expliciet het onderwerp Corporate Governance werd genoemd. Hieruit kan worden afgeleid dat dit een onderwerp is dat veel aandacht heeft. Door enkele fondsbeheerders werd dit onderwerp ook in relatie gebracht met de ontwikkelingen bij grote multinationale ondernemingen, zoals bij Ahold en Enron. Het onderwerp is ook onderdeel van de door analisten uitgevoerde ondernemingsanalyses. SiRi Group, een samenwerkingsverband van wereldwijd opererende analisten en waar Dutch Sustainability Research onderdeel van uitmaakt, verzamelt ondernemingsinformatie over 8 thema's en één daarvan is Corporate Governance (SiRi Group, 2002, pagina 5). Ook het in Zwitserland gevestigde SAM Research verzamelt gegevens over dit onderwerp, dit als onderdeel van het economische domein (SAM Research, 2002, pagina 2).

Drie geïnterviewden hebben nog aangegeven dat algemene bedrijfsinformatie in het maatschappelijk verslag dient te worden opgenomen. Voorbeelden zijn:

- belangrijkste producten of diensten,
- organisatiestructuur,
- in welke landen de organisatie vestigingen heeft,
- aantal medewerkers en dergelijke.

Volgens de GRI-richtlijnen (2002, pagina 35) dient ook algemene bedrijfsinformatie te worden opgenomen in het maatschappelijk verslag. De GRI-richtlijnen (2002, pagina 39) geven aan dat in hoofdstuk 2 'Profiel van de onderneming' algemene informatie over de verslaggevende organisatie dient te worden opgenomen inclusief reikwijdte van het verslag

Twee geïnterviewden hebben aangegeven belang te hechten aan verslaggeving over ketenverantwoordelijkheid. Dit houdt in dat ondernemingen informatie van leveranciers dienen in te winnen over hoe zij omgaan met duurzame ontwikkeling of dat leveranciers aan bepaalde voorwaarden met betrekking tot duurzame ontwikkeling moeten voldoen. Een voorbeeld kan zijn dat ondernemingen niet willen afnemen van ondernemingen die kinderarbeid hebben.

Des te groter de onderneming des te meer invloed deze zal hebben op de omgeving en de samenleving. Dat dient volgens één van de analisten ook tot uiting te komen in de mate waarin een onderneming verantwoording aflegt over het streven naar duurzame ontwikkeling. Van een multinationale onderneming mag volgens hem verwacht worden dat uitgebreider verslag wordt gedaan dan een kleinere nationale onderneming.

Tot slot hebben 3 geïnterviewden aangegeven dat de verslaggeving over milieu gerelateerde onderwerpen verder is ontwikkeld dan de sociale onderwerpen. Economische onderwerpen zijn niet expliciet genoemd, mogelijk omdat deze worden beschouwd als financieel gerelateerd. Dat economische onderwerpen niet gelijk zijn aan financiële onderwerpen blijkt uit paragraaf 2.1.

5.2.3 Management betrokkenheid

Volgens 11 geïnterviewden zal de relevantie van een maatschappelijk verslag positief worden beïnvloed als het management zichtbaar maakt betrokken te zijn bij de duurzame ontwikkeling van de onderneming. Betrokkenheid van het management kan blijken uit het opstellen van een beleid en doelstellingen over de wijze waarop door de onderneming omgegaan dient te worden met duurzame ontwikkeling. Ook als het management het streven naar duurzame ontwikkeling ondersteunt en daar blijk van geeft door adequate beheersingssystemen en daarover verslag doet zal dat volgens geïnterviewden bijdragen aan de betekenis van het maatschappelijk verslag. Het WBCSD, een internationale organisatie waarbij 160 multinationale ondernemingen zijn aangesloten (WBCSD, 2002, pagina 59) onderkent eveneens het belang van betrokkenheid van het management:

“However, producing a sustainable development report is a challenging process that requires top management commitment, (...)” (WBCSD, 2002, pagina 4)

In paragraaf 5.3 is uiteengezet dat betrokkenheid van het management ook van invloed kan zijn op de aannemelijkheid van de verslaggeving.

5.2.4 Kwantitatieve gegevens

Verslaggeving van de behaalde resultaten in kwantificeerbare eenheden laat volgens 10 geïnterviewden vooralsnog te wensen over. In maatschappelijke verslagen ontbreekt het vaak nog aan kwantitatieve gegevens waaruit door beleggers kan worden afgeleid hoe de onderneming daadwerkelijk presteert in haar streven naar duurzame ontwikkeling. Daarentegen zijn wel goede intenties en kwalitatieve beschrijvingen opgenomen, maar met dergelijke informatie kunnen geen vergelijkingen en analyses worden gemaakt.

Dat verslaggeving van daadwerkelijk behaalde resultaten nog tekort schiet blijkt ook uit onderzoek van Dutch Sustainability Research. Zij concludeert naar aanleiding van een onderzoek onder Nederlandse ondernemingen het volgende:

“De AEX-bedrijven kunnen nog veel winst boeken waar het gaat om het monitoren van de eigen prestaties op het gebied van duurzaamheid. Er zijn maar weinig ondernemingen die gegevens over de resultaten van hun inspanningen verzamelen en openbaar maken.” (DSR, 2003, pagina 18)

Twee geïnterviewden (een deskundige en een fondsbeheerder) zijn van mening dat er een relatie gelegd zou moeten worden tussen de inspanningen op het gebied van duurzame ontwikkeling en de financiële gevolgen ervan. Hierdoor krijgen beleggers inzicht in de

gevolgen van duurzame ontwikkeling op de financiële resultaten. De fondsbeheerder vindt dat het belangrijkste waarover gerapporteerd moet worden, omdat volgens hem een belegger in de eerste plaats geld wil verdienen aan zijn beleggingen. Als voorbeeld werd daarbij genoemd; het streven naar een lager ziekteverzuim. Dit leidt tot lagere kosten en daarmee tot een beter resultaat. Dergelijke verslaggeving is moeilijk, maar voor het beleggingsfonds blijft het behalen van een goed financieel resultaat bovenaan staan en daarom wil de fondsbeheerder inzichtelijk hebben wat duurzame ontwikkeling voor gevolgen heeft op het financiële resultaat. Het WBCSD meldt hierover in het rapport 'Striking the Balance' het volgende:

“A key challenge remains to demonstrate the link between sustainability and its positive effect on the economic bottom line, i.e. to convert sustainability parameters into quantifiable indicators that financial analysts can use. (...) While keeping the needs of all stakeholders in mind, information should be linked to shareholder value. There is a need for a balanced picture of the immediate costs involved in implementing sustainable policies versus the long-term benefits.” (WBCSD, 2002, pagina 23)

5.2.5 Sector specifieke richtlijnen

Sector specifieke richtlijnen kunnen volgens 10 geïnterviewden een positieve bijdrage leveren aan het belang van maatschappelijke verslagen. Dergelijke richtlijnen kunnen beter afgestemd worden op die indicatoren die voor de sector van belang zijn dan algemeen geldende richtlijnen. Het opstellen van dergelijke richtlijnen zal volgens een aantal geïnterviewden vanuit de sectoren zelf geïnitieerd moeten worden door als sector vast te stellen wat de belangrijke (materiële) onderwerpen zijn. Het opdoen van ervaringen en het uitwisselen van ervaringen tussen branchegenoten kan bijdragen aan het ontstaan van sector specifieke richtlijnen. Eén van de fondsbeheerders heeft dat als volgt verwoord:

“Ondernemingen dienen binnen hun sector vast te stellen welke onderwerpen relevant zijn en daarover dient verslaggeving plaats te vinden. Hierdoor kan per sector een standaard (benchmark) ontstaan. Daarnaast is het van belang dat per sector en per onderwerp ratio's worden vastgesteld, hierdoor kan gekwantificeerd worden weergegeven hoe ondernemingen op de vastgestelde onderwerpen presteren.”

Een andere fondsbeheerder zei hierover het volgende:

“Als opstellers van maatschappelijke verslagen binnen hun sector ervaringen opdoen door elkaars verslagen te analyseren en belangrijke onderwerpen van elkaar over te nemen zal dat leiden tot verbetering in de verslaggeving.”

Verslaggeving volgens sector specifieke richtlijnen kan volgens de heer Hummels er toe leiden dat ondernemingen binnen sectoren onderling vergelijkbaar worden en dat is ook voor beleggers van belang. Echter, verantwoord ondernemerschap is een leerproces en veel ondernemingen zijn nog zoekende hoe daar invulling aan te geven, dit geldt eveneens voor de verslaggeving daaromtrent. Doordat ondernemingen in verschillende stadia verkeren is

het volgens de heer Hummels nog moeilijk om een (sector)vergelijk uit te voeren dan wel om vast te stellen of materiële onderwerpen in maatschappelijke verslagen ontbreken.

5.2.6 Betrokkenheid belanghebbenden

Door belanghebbenden te betrekken in het proces van het afleggen van verantwoording over de activiteiten op het gebied van duurzame ontwikkeling kunnen maatschappelijke verslagen volgens 8 geïnterviewden van meer betekenis worden. Het aangaan van een dialoog door ondernemingen met belanghebbenden kan volgens de geïnterviewden aan de volgende aspecten bijdragen:

1. Ondernemingen verwerven beter inzicht in de onderwerpen die belanghebbenden belangrijk vinden en waarover verantwoording dient te worden afgelegd.
2. Door de dialoog kan de geloofwaardigheid van het maatschappelijk verslag toenemen. Dit is nader uitgediept in paragraaf 5.3.
3. Het openstaan voor commentaren op maatschappelijke verslagen en daarover in discussie treden draagt bij aan transparantie van de onderneming.

Volgens 3 geïnterviewden dient in het maatschappelijk verslag tot uiting te worden gebracht wie door de onderneming als belanghebbenden worden aangemerkt en de wijze waarop de betrokkenheid met belanghebbenden gestalte is gegeven. De geïnterviewden gaven aan dat ondernemingen nog moeite hebben om op een gestructureerde wijze de dialoog aan te gaan en is de verslaggeving hierover nog beperkt.

5.2.7 Kernindicatoren

Het risico van verslaggeving volgens vastgelegde richtlijnen is dat er mogelijk geen ruimte meer is voor de ondernemingsspecifieke onderwerpen en risico's. Om dat te voorkomen kan verslaggeving over kernindicatoren en de wijze waarop het management daarmee omgaat uitkomst bieden.

Zeven geïnterviewden hebben aangegeven dat verslaggeving op grond van onder meer kernindicatoren relevant is. Daarbij is het van belang dat verslaggeving plaatsvindt over de onderwerpen die door de onderneming in samenspraak met belanghebbenden zijn vastgesteld. De reikwijdte van het melden van de kernindicatoren verschilt per geïnterviewde. Enkelen achten het voldoende dat wordt ingegaan op de risico's die gevolgen kunnen hebben voor de onderneming zelf. Anderen daarentegen vinden het belangrijk dat (ook) wordt ingegaan op de gevolgen en risico's die de ondernemingsactiviteiten met zich mee brengen voor de omgeving.

Volgens 3 van de 7 geïnterviewden is de verslaggeving van uitsluitend de risico's, mogelijkheden en kernactiviteiten die invloed hebben op het streven naar duurzame ontwikkeling toereikend. Daarmee kan worden voorkomen dat ondernemingen verslagen opstellen waar gegevens in staan die niet of nauwelijks van belang zijn. Dit lijkt haaks te staan op de eerder genoemde standaardisatie. Echter, volgens 2 geïnterviewden kan verslaggeving van uitsluitend kernindicatoren ook bijdragen aan de ontwikkeling van

sector specifieke richtlijnen, omdat ondernemingen binnen een bepaalde sector altijd te maken hebben met soortgelijke issues. De heer Karius zei hierover:

“De nadruk van de verslaggeving zou moeten liggen op relevantie en niet op alles omvattende verslaggeving. Ondernemingen dienen de risico's en mogelijkheden met betrekking tot duurzame ontwikkeling te identificeren. De verslaggeving dient alleen plaats te vinden over de materiële onderwerpen.”

In Het Financiële Dagblad van 19 juli 2002 werd door de heren C. Herkströter en F.J. de Graaf ook gepleit voor rapportering over die zaken die écht belangrijk zijn voor belanghebbenden. Het heeft volgens beide heren weinig zin te werken met gedetailleerde verslaggevingsrichtlijnen en vragenlijsten. Tevens werd in dit artikel aangehaald dat ondeugdelijke rapportage het vertrouwen van beleggers negatief beïnvloedt.

5.2.8 Externe verificatie

Vier geïnterviewden hebben aangegeven dat externe onafhankelijke verificatie door een assurance provider een bijdrage levert aan de relevantie van een maatschappelijk verslag. Daarnaast hebben 15 geïnterviewden, waaronder de genoemde 4, aangegeven dat externe verificatie bijdraagt aan de geloofwaardigheid van een maatschappelijk verslag. Hieruit blijkt dat een maatschappelijk verslag dat niet is onderworpen aan externe verificatie wel een bijdrage kan leveren aan de kennisopbouw en aan het besluitvormingsproces van de gebruiker. Externe onafhankelijke verificatie van een verslag dat weinig relevante informatie bevat is niet zinvol. Derhalve zal het verslag eerst dienen te voldoen aan de (belangrijkste) voorwaarden en onderwerpen van belanghebbenden, vervolgens zal de informatie getoetst kunnen worden door een onafhankelijke externe assurance provider om bij te dragen aan de geloofwaardigheid. Een nadere analyse over de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen is opgenomen in paragraaf 5.3.

Externe verificatie biedt volgens twee fondsbeheerders een hogere mate van zekerheid dat het maatschappelijk verslag een volledig beeld geeft van de werkelijkheid. Daarnaast kan volgens hen een assurance provider vanuit zijn/haar expertise adviezen geven over verslaggeving waardoor het maatschappelijk verslag kwalitatief beter wordt.

Vooralsnog vindt externe verificatie van maatschappelijke verslagen nogal eens gefragmenteerd plaats. Dit houdt in dat de verificatie niet het gehele verslag behelst maar slechts een bepaald gedeelte of uitsluitend die informatie die voorzien is van een bepaald teken. Volgens de geïnterviewden wekt dit alleen maar onduidelijkheid op en verdient verificatie van het gehele verslag de voorkeur. Echter, omdat zowel de verslaggeving als de verificatie over duurzame ontwikkeling nog volop in ontwikkeling zijn hebben een aantal geïnterviewden wel begrip voor de huidige situatie.

5.2.9 Voortzetting huidige proces

Drie geïnterviewden zijn van mening dat het in gang gezette proces van maatschappelijke verslaggeving dient te worden voortgezet. De ontwikkeling zoals deze nu gaande is zal er

vanzelf toe leiden dat er best-practices ontstaan die door ondernemingen worden overgenomen.

Een onderneming dat geen verslag doet over haar streven naar duurzame ontwikkeling zou volgens een fondsbeheerder bestempeld kunnen gaan worden als ‘niet duurzaam’, waardoor ondernemingen min of meer verplicht zijn tot maatschappelijke verslaggeving.

5.2.10 Volledigheid van verslaggeving

Ondernemingen dienen er naar te streven om in hun maatschappelijk verslag een volledig beeld van hun activiteiten op het gebied van duurzame ontwikkeling en maatschappelijke betrokkenheid te geven. Dit blijkt onder meer uit de verslaggevingsprincipes van het GRI zoals uiteengezet in paragraaf 3.3. Zes geïnterviewden hebben expliciet aangegeven dat het voor een onderneming niet dan wel moeilijk te realiseren zal zijn om in een maatschappelijk verslag een volledig beeld van de onderneming te geven. Dit wordt vooral veroorzaakt door de veelheid aan onderwerpen op het gebied van duurzame ontwikkeling, de verschillende definities die worden toegepast (zoals uiteengezet in paragraaf 2.1) en omdat iedere onderneming uniek is. Om toch een zo getrouw mogelijk beeld van de onderneming te geven werden door geïnterviewden de volgende oplossingen aangedragen:

- Ondernemingen dienen met belanghebbenden in gesprek te gaan, waardoor achterhaald kan worden welke onderwerpen van belang worden geacht. Dergelijke onderwerpen dienen tot uiting te komen in het maatschappelijk verslag.
- Verslaggeving volgens sector specifieke richtlijnen.
- De assurance provider dient erop toe te zien dat maatschappelijk verslagen een getrouw en juist beeld van de organisatie geven. Vooralsnog richt de externe verificatie zich volgens enkele geïnterviewden vooral op de juistheid van de gepresenteerde gegevens.

Overigens werd door drie geïnterviewden opgemerkt dat met de publicatie van een maatschappelijk verslag nog geen zekerheid is verkregen of een onderneming in voldoende mate duurzame ontwikkeling nastreeft. Maar een goed verslag geeft volgens 2 geïnterviewden wel inzicht in hoe een onderneming met duurzame ontwikkeling omgaat. Het is dan ter beoordeling van de gebruiker om vast te stellen of dat in voldoende mate plaatsvindt.

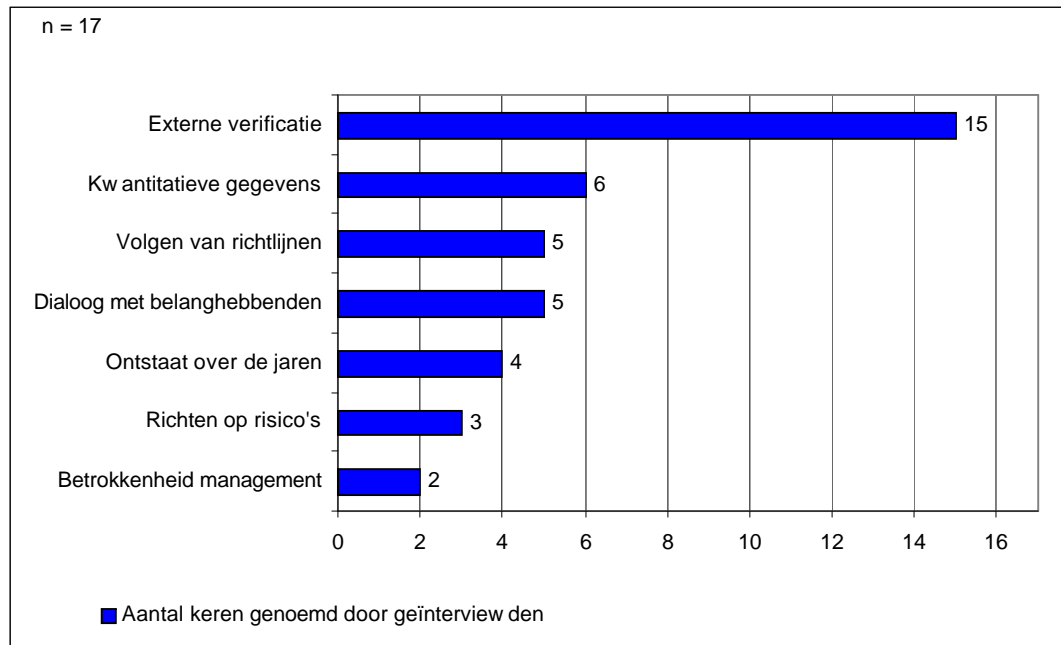
Geïnterviewden hebben aangegeven dat de relevantie van een maatschappelijk verslag niet toeneemt door te voldoen aan één enkel onderwerp of één voorwaarde. Het gaat meer om een samenstel van meerdere onderwerpen die bijdragen aan het ontstaan van maatschappelijke verslagen.

5.3 Geloofwaardigheid

➤ Wat draagt bij aan de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen?

In tabel 5.3 zijn de 7 voorwaarden weergegeven die volgens de 17 geïnterviewden bijdragen aan de aannemelijkheid van de in een maatschappelijk verslag opgenomen informatie. Per geïnterviewde zijn gemiddeld 2,4 voorwaarden genoemd, het minimum bedraagt 1 en enkelen hebben 3 voorwaarden opgesomd.

Tabel 5.3: Voorwaarden die geloofwaardigheid bevorderen

5.3.1 Externe verificatie

Een maatschappelijk verslag dat is beoordeeld of gecontroleerd door een externe onafhankelijke assurance provider biedt volgens 15 geïnterviewden een verhoogde mate van geloofwaardigheid. Daarbij pleiten twee geïnterviewden voor een verplichte verificatie, dat dient plaats te vinden aan de hand van erkende richtlijnen. Het laten verifiëren van het maatschappelijk verslag is door 11 geïnterviewden als eerste antwoord gegeven en door 4 geïnterviewden als tweede.

Door een aantal geïnterviewden worden echter wel kanttekeningen geplaatst bij de verificatie, omdat maatschappelijke verslagen niet altijd volledig geverifieerd worden. Daarnaast heeft volgens 2 geïnterviewden de geloofwaardigheid van externe onafhankelijke verificatie aan waarde ingeboet als gevolg van de schandalen bij Enron en Worldcom.

Twee geïnterviewden zijn van mening dat externe verificatie weinig tot geen toegevoegde waarde heeft. Assurance rapporten van assurance providers doen volgens hen geen uitspraak over het feit of ondernemingen op een juiste wijze omgaan met duurzame ontwikkeling en hoe zij op dit vlak presteren. De assurance rapporten geven alleen aan dat de opgenomen gegevens juist zijn. Het zou volgens één van hen beter zijn indien een kwalitatief oordeel zou worden gegeven over de mate waarin de onderzochte

ondernemingen omgaan met duurzame ontwikkeling. Daarnaast werd opgemerkt dat in veel maatschappelijke verslagen wordt ingegaan op goede intenties maar nog te weinig op de feitelijke prestaties. Hierdoor heeft externe verificatie weinig toegevoegde waarde omdat dat zich met name zou moeten richten op de toetsing van gerapporteerde feiten.

Eén fondsbeheerder en een deskundige hebben aangegeven te verwachten dat over een aantal jaren maatschappelijke verslagen geïntegreerd zullen zijn in het financiële verslag. Daarbij gaf de fondsbeheerder aan dat dergelijke integratie zal leiden tot meer geloofwaardigheid, dit omdat het financiële verslag al uit hoofde van wetgeving verplicht gecontroleerd wordt door een openbaar accountant. De externe verificatie van een maatschappelijk verslag draagt volgens de heer Karius positief bij aan het beoordelingsproces van ondernemingen. Tot slot is één fondsbeheerder van mening dat het honorarium voor de verificatie in het maatschappelijk verslag dient te worden opgenomen.

5.3.2 Kwantitatieve gegevens

Volgens een aantal geïnterviewden zijn de meeste maatschappelijke verslagen nog te veel beschrijvend en bevatten ze veel intenties. Het ontbreekt volgens 10 geïnterviewden (tabel 5.2) aan voldoende kwantitatieve gegevens waarin de daadwerkelijke prestaties tot uiting komen. Volgens 6 geïnterviewden zou de geloofwaardigheid van een maatschappelijk verslag kunnen toenemen door meer kwantitatieve gegevens op te nemen.

5.3.3 Volgen van richtlijnen

Volgens 5 geïnterviewden is een maatschappelijk verslag dat is opgesteld overeenkomstig bepaalde verslaggevingsrichtlijnen meer geloofwaardig dan verslagen waarvoor dat niet geldt. Wanneer de geïnterviewde een voorbeeld van richtlijnen noemde dan waren dat meestal de GRI-richtlijnen. Hieruit kan worden afgeleid dat deze richtlijnen het meest bekend zijn.

Dit item is niet samengevoegd met verslaggeving volgens kwantitatieve gegevens, omdat het volgen van richtlijnen ook betrekking zou kunnen hebben op de OESO-richtlijnen of het AA 1000 Framework. Dat geïnterviewden hoofdzakelijk de GRI-richtlijnen en 3 keer het AA 1000 Framework als voorbeeld hebben genoemd geeft alleen maar aan dat men deze kent. Eén van de fondsbeheerders heeft gezegd dat het volgen van algemeen erkende richtlijnen niet zijnde de GRI-richtlijnen ook bijdraagt aan de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen.

5.3.4 Dialoog met belanghebbenden

In gesprek gaan met belanghebbenden door ondernemingen draagt volgens 5 geïnterviewden bij aan de geloofwaardigheid van een maatschappelijk verslag. Door gesprekken of discussiebijeenkomsten kan een onderneming - als opsteller van het maatschappelijk verslag - zich een beeld vormen van wat belanghebbenden belangrijk vinden en wat onder hen speelt. Vervolgens kan daarvan uiting worden gegeven in een maatschappelijk verslag.

In paragraaf 5.4 wordt nader ingegaan op de mate waarin de dialoog tussen ondernemingen en geïnterviewden plaatsvindt.

5.3.5 Ontstaat over de jaren

Drie geïnterviewden zijn van mening dat geloofwaardigheid ontstaat in de loop van de jaren. Als achteraf blijkt dat een onderneming een onjuiste voorstelling van zaken heeft gegeven zal dat de geloofwaardigheid van de onderneming en daarmee ook die van toekomstige maatschappelijke verslagen schaden.

Opvallend is dat dit onderwerp ook door de twee geïnterviewden werd genoemd die van mening zijn dat externe verificatie weinig / niet bijdraagt aan de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen.

5.3.6 Richten op risico's

De verslaggeving gericht op de geïdentificeerde risico's, kernindicatoren en doelstellingen maakt volgens 3 geïnterviewden de verstrekte informatie aannemelijker.

Verslaggeving over negatieve berichtgeving of als doelstellingen nog niet zijn gehaald dragen volgens een fondsbeheerder ook bij aan de plausibiliteit van het gepubliceerde maatschappelijk verslag. Nutreco onderkent dat geloofwaardigheid onder meer wordt bereikt door in het maatschappelijk verslag ook melding te maken van slecht nieuws:

“Credibility requires reporting the bad news equally with the good, failure as well as success, and respecting the views of others.” (Nutreco, 2003, pagina 3)

5.3.7 Betrokkenheid management

Door in het maatschappelijk verslag de betrokkenheid van het management bij het streven naar duurzame ontwikkeling tot uiting te brengen neemt volgens 2 geïnterviewden de aannemelijkheid van het maatschappelijk verslag toe. Betrokkenheid van het management kan bijvoorbeeld blijken uit een voorwoord van de voorzitter van de raad van bestuur of de ondertekening van de door de onderneming vastgestelde ondernemingsprincipes (code of conduct) door de raad van bestuur.

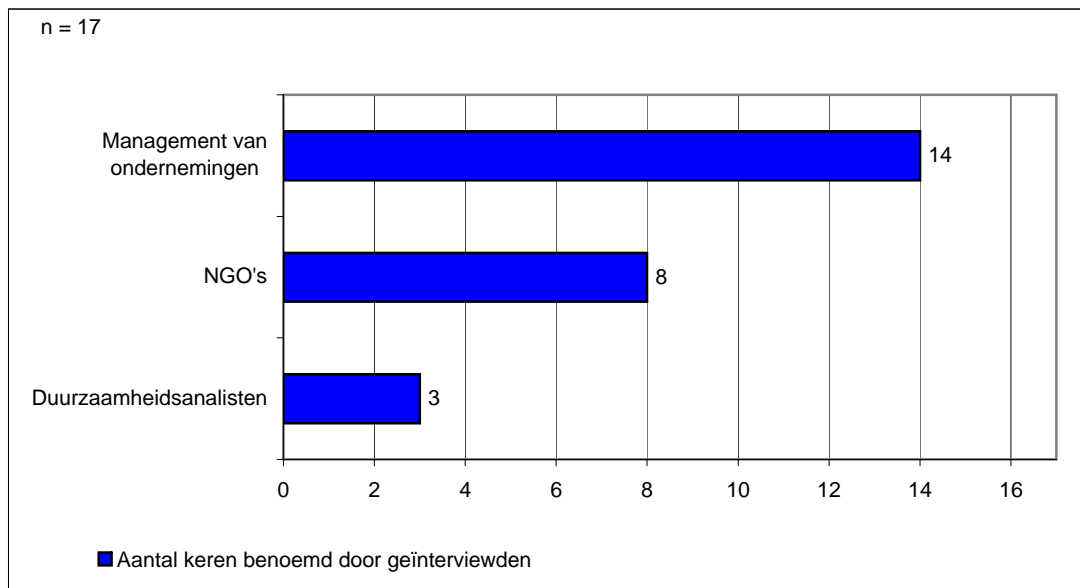
5.4 Dialoog tussen belanghebbenden en ondernemingen

➤ Draagt dialoog tussen beleggers en ondernemingen bij aan relevantere maatschappelijke verslagen?

Uit het onderzoek blijkt dat 14 (4 analisten, 7 fondsbeheerders en 3 deskundigen) van de 17 geïnterviewden hebben aangegeven regelmatig overleg te hebben met het management van ondernemingen. In tabel 5.4 is weergegeven met welke personen of instellingen geïnterviewden gesprekken hebben.

Drie fondsbeheerders hebben aangegeven dat zij hoofdzakelijk overleg hebben met analisten ten tijde van het beoordelingsproces van ondernemingen of bij het bepalen van nieuwe criteria waarop ondernemingen beoordeeld moeten worden. De overige fondsbeheerders hebben geen overleg omdat zij op grond van de ingekochte bedrijfsinformatie zelfstandig beslissen of een onderneming opgenomen zal worden in het beleggingsuniversum.

Tabel 5.4: Dialoog van geïnterviewden

Fondsbeheerders hebben aangegeven zelf nauwelijks contact te zoeken met ondernemingen, omdat veel informatie wordt ingekocht van externe onderzoeksbureaus. Mochten zich bepaalde gebeurtenissen voordoen dan kan het zijn dat fondsbeheerders contact zoeken met de onderneming in kwestie. Ook kan het zijn dat gedurende het beoordelingsproces om een onderneming wel of niet op te nemen in het beleggingsuniversum nog additionele informatie gewenst is waarvoor contact wordt gezocht met de onderneming. Het directe contact tussen opstellers van maatschappelijke verslagen en fondsbeheerders is volgens de geïnterviewden beperkt en vooral ad hoc.

Volgens een aantal fondsbeheerders gaan veel CEO's en CFO's periodiek naar de institutionele beleggers en beheerders van beleggingsfondsen om daar een presentatie te geven over de onderneming. Door contact te hebben met belangrijke aandeelhouders wordt inzicht verkregen in hun verwachtingen en over de standpunten van bepaalde ontwikkelingen en gebeurtenissen. Indien nodig geacht kunnen onderwerpen aan de orde komen die betrekking hebben op het streven naar duurzame ontwikkeling.

Eén fondsbeheerder gaf aan dat af en toe een onderneming vraagt een maatschappelijk verslag te beoordelen. Daarnaast zijn er overlegorganen, zoals de VBDO en de VBA (Vereniging van Beleggingsanalisten), die opkomen voor de belangen van beleggers. Dit is door 2 geïnterviewden benoemd.

Vier van de 5 geïnterviewde analisten hebben regelmatig contact met ondernemingen. Dit vooral in het kader van het beoordelingsproces waarin ondernemingen door de analisten beoordeeld worden in het streven naar duurzame ontwikkeling, maar ook als er controversiële berichtgeving is. Daarnaast hebben de analisten en 2 fondsbeheerders gesprekken met NGO's, welke hoofdzakelijk gericht zijn op het verkrijgen van informatie over veelal een specifiek onderwerp (bijvoorbeeld over genetische manipulatie) of over een specifieke ontwikkeling of gebeurtenis bij een onderneming (bijvoorbeeld de toepassing van genetische manipulatie door onderneming XYZ).

Tot op heden worden volgens een analist maatschappelijke verslagen maar beperkt gelezen, met uitzondering van analisten. Hierdoor kunnen ondernemingen de neiging hebben de verslaggeving achterwege te laten of het tot een minimum te beperken. Door meer discussie over duurzame ontwikkeling en de verslaggeving daarover, van met name institutionele beleggers zullen ondernemingen een prikkel krijgen om maatschappelijke verslaggeving te verbeteren en zullen ze het streven naar duurzame ontwikkeling eerder serieus nemen.

Mevrouw Dijkstra heeft aangegeven dat de VBDO regelmatig gesprekken heeft met ondernemingen, dit als belangbehartiger van beleggers. Daarnaast worden door ondernemingen ook 'ronde tafel' gesprekken georganiseerd waarbij diverse belanghebbenden worden uitgenodigd om over bepaalde onderwerpen te discussiëren. Bij aandeelhoudersvergaderingen van de grootste Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen is de VBDO aanwezig om vragen te stellen over de maatschappelijke aspecten van hun bedrijfsvoering. Volgens mevrouw Dijkstra worden de opmerkingen van de VBDO serieus genomen, omdat gesproken wordt namens beleggers en beleggingsfondsen. Vaak leidt aanwezigheid op een algemene vergadering van aandeelhouders tot een vervolgesprek. Nutreco is een voorbeeld waarbij de dialoog gevolgen heeft gehad voor de inhoud van het maatschappelijk verslag. Naar aanleiding van regelmatig overleg is in 2003 een maatschappelijk verslag gepubliceerd waarin volgens de VBDO veel van haar opmerkingen zijn verwerkt (VBDO, 2003, pagina 9).

Het blijkt dat de gesprekken tussen beleggers en ondernemingen nog niet gestructureerd plaatsvinden en met name afhankelijk is van de situatie en omstandigheden. Toch zijn alle geïnterviewden van mening dat het aangaan van de dialoog tussen ondernemingen en belanghebbenden kan bijdragen aan maatschappelijke verslagen die relevant zijn voor gebruikers. Door overleg te hebben met belanghebbenden kan de onderneming volgens 2 geïnterviewden zich een beter beeld vormen van de mogelijke risico's, de vragen en de verlangens van belanghebbenden. Vijf geïnterviewden hebben aangegeven dat een dialoog ook leidt tot meer geloofwaardigheid in de onderneming en het maatschappelijk verslag.

Er bestaat volgens de heer De Hoo bij een aantal ondernemingen nog wel terughoudendheid om in gesprek te treden met belanghebbenden. De reden hiervan is dat ondernemingen mogelijk een afbreukrisico ervaren als op grond van de dialoog verbeteringen worden verwacht die nog niet waargemaakt kunnen worden. Toch zullen de

voordelen van dialoog zwaarder moeten wegen, omdat door raadpleging bij belanghebbenden verbeteringen in de verslaggeving gerealiseerd kunnen worden.

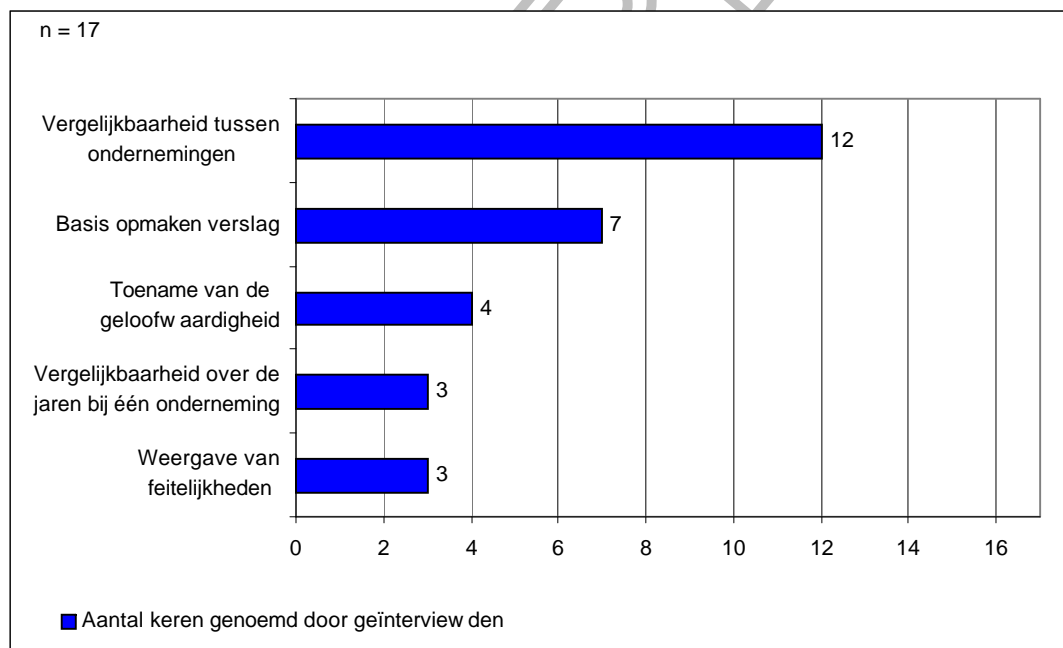
De wijze waarop dialoog gestalte kan krijgen is in de interviews niet behandeld. Met 3 geïnterviewden is over het AA 1000 Framework gesproken. De richtlijn is volgens de heer Hummels een helderde, doch uitgebreide methodiek en een toenemend aantal ondernemingen volgt de richtlijn impliciet. Voor ondernemingen die net beginnen met een maatschappelijk verslag te publiceren is het volgens de heer Hummels eenvoudiger te rade te gaan bij ondernemingen die meer ervaring hebben in het opmaken van een maatschappelijk verslag en overleg te hebben met belanghebbenden.

5.5 Verslaggevingsrichtlijnen

➤ Dragen verslaggevingsrichtlijnen bij aan relevantere maatschappelijke verslagen?

In tabel 5.5 is weergegeven wat de voordelen kunnen zijn als ondernemingen verslaggevingsrichtlijnen toepassen bij het opmaken van een maatschappelijk verslag. Door 15 van de 17 geïnterviewden zijn 5 voordelen genoemd. Per geïnterviewde zijn gemiddeld 1,7 voordelen genoemd, het minimum bedraagt 0 en het maximum 3.

Tabel 5.5: Voordelen van verslaggevingsrichtlijnen

5.5.1 Vergelijkbaarheid

De ontwikkeling van verslaggevingsrichtlijnen wordt door 12 geïnterviewden gezien als een positieve ontwikkeling om te komen tot uniformiteit van maatschappelijke verslagen. Dit met het doel het streven naar duurzame ontwikkeling van verschillende ondernemingen beter te kunnen vergelijken.

Drie van deze 12 geïnterviewden hebben eveneens aangegeven dat de vergelijkbaarheid van maatschappelijke verslagen over verschillende jaren bij één onderneming zal toenemen als verslaggeving volgens verslaggevingsrichtlijnen plaatsvindt. Zodoende kunnen volgens de geïnterviewden gebruikers van maatschappelijke verslagen de activiteiten en prestaties van duurzame ontwikkeling door een onderneming beter volgen.

“One way to adopt more harmonized reporting and rating practices through the use of a common reference point such a GRI”. (WBCSD, 2002, pagina 24)

5.5.2 Basis opmaken verslag

Zeven geïnterviewden zijn van mening dat verslaggevingsrichtlijnen als basis kunnen dienen voor het opmaken van een maatschappelijk verslag. Echter, de relevante onderwerpen en risico's van een onderneming mogen niet uit het oog worden verloren. Het opzettelijk of onopzettelijk achterwege laten van door belanghebbenden relevant geachte onderwerpen is dan ook een risico als een maatschappelijk verslag volgens (GRI-) richtlijnen wordt opgesteld, zie ook paragraaf 5.5.4.

Richtlijnen dienen volgens twee fondsbeheerders richtinggevend te zijn, detaillering van het verslag dient door de onderneming zelf plaats te vinden. Een analist is van mening dat de GRI-richtlijnen een goed handvat kunnen zijn voor met name kleinere ondernemingen die beperkte middelen hebben voor het opmaken van een maatschappelijk verslag.

5.5.3 Weergave van feitelijkheden

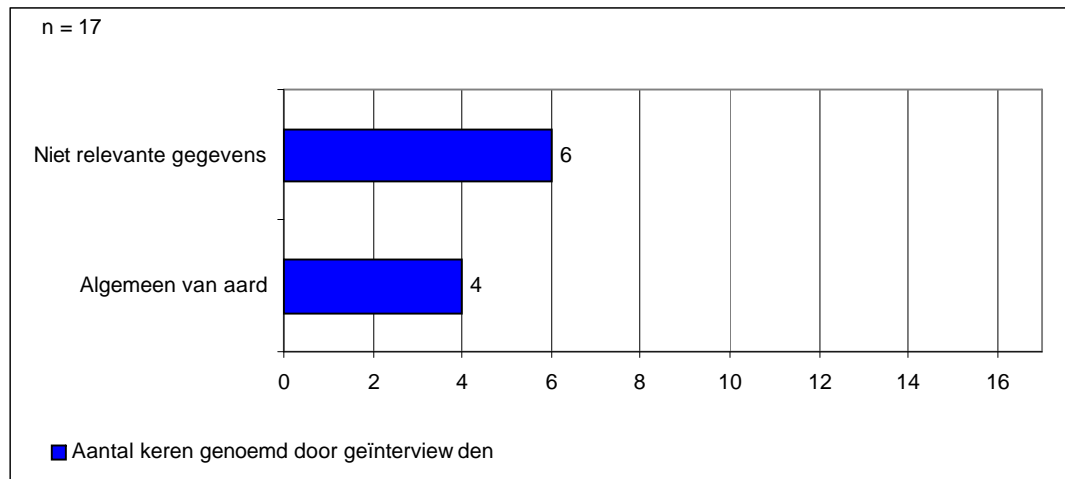
De toepassing van verslaggevingsrichtlijnen (zijnde de GRI-richtlijnen) heeft volgens 2 geïnterviewden als voordeel dat over feitelijkheden wordt gerapporteerd. In veel verslagen worden naar verhouding nog te veel plannen en goede intenties vermeld, een belegger daarentegen heeft meer aan verslaggeving over feitelijkheden volgens de geïnterviewden.

5.5.4 Risico's

In tabel 5.6 zijn risico's opgenomen die volgens 8 van de 17 geïnterviewden verslaggeving volgens verslaggevingsrichtlijnen met zich mee kunnen brengen.

Volgens 6 geïnterviewden kan het toepassen van (GRI-) richtlijnen er toe bijdragen dat wel kwantitatieve feitelijkheden in het maatschappelijk verslag zijn weergegeven, maar dat informatie opzettelijk of onopzettelijk achterwege is gehouden die voor belanghebbenden relevant is. Oftewel een maatschappelijk verslag kan zijn opgesteld overeenkomstig de GRI-richtlijnen, maar materiële informatie zou mogelijk kunnen ontbreken. Door 3 geïnterviewden werd ook het risico van 'window-dressing' genoemd, omdat een onderneming mogelijk opzettelijk informatie buiten beschouwing laat.

Tabel 5.6: Risico's bij toepassing van verslaggevingsrichtlijnen

Volgens 4 geïnterviewden zijn de huidige richtlijnen te algemeen van aard en is het wenselijk dat verslaggevingsrichtlijnen specifiek gericht op sectoren ontwikkeld worden. Dit wordt ook ondersteund doordat 9 geïnterviewden hebben aangegeven dat sector specifieke richtlijnen kunnen bijdragen aan relevantere maatschappelijke verslagen (zie paragraaf 5.2.5). Het GRI heeft dit zoals uit paragraaf 3.3 blijkt ook onderkend en is derhalve bezig met het ontwikkelen van op sectoren gerichte verslaggevingsrichtlijnen, de zogenaamde Sector Supplements.

Het WBCSD (2002, pagina 24) is van mening dat het toepassen van verslaggevingsrichtlijnen de consistentie, geloofwaardigheid en vergelijkbaarheid zal verhogen, daarentegen mogen richtlijnen voorslansnog niet te star worden. Zij zegt hierover:

“They (guidelines) should be flexible enough to allow companies to report on their core sustainable development issues and deal with the rest on a case-by-case basis.”
(WBCSD, 2002, pagina 24)

Een fondsbeheerder heeft aangegeven dat indicatoren zodanig gepresenteerd moeten worden dat ze worden afgezet tegen relevante grootheden. Als voorbeeld is aangehaald, het energieverbruik. Deze kan in absolute zin wel zijn gedaald, maar als het personeelsbestand aanzienlijk is gedaald kan het per persoon wel gestegen zijn. En bij een autofabrikant zal het energieverbruik per geproduceerde auto moeten worden weergegeven en bij een dienstverlener per persoon.

Door één van de analisten is aangegeven dat de ontwikkeling van verslaggevingsrichtlijnen veel verder is dan de verslaggevingspraktijk. De verslaggeving dient zich nog te ontwikkelen naar meer harmonisatie zowel tussen soortgelijke ondernemingen als over de jaren en naar de relevante onderwerpen. Met name de verslaggeving over sociale onderwerpen verdient nog verbetering.

Overigens is het volgens drie geïnterviewden een illusie om te verwachten dat er op korte termijn één wereldwijde verslaggevingsstandaard over duurzame ontwikkeling zal zijn. Belangrijkste motivering daarvoor is dat de financiële verslaggevingsstandaarden al decennia lang in ontwikkeling zijn. De VBDO is echter wel van mening dat maatschappelijke verslaggeving een gelijke status zou moeten krijgen als financiële verslaggeving.

5.5.5 Wettelijke verplichting

De geïnterviewden hebben aangegeven vooralsnog niet voor een wettelijke verplichting van het publiceren van maatschappelijke verslagen al dan niet met toepassing van bepaalde verslaggevingsrichtlijnen te zijn. Op basis van zelfregulering en de ontwikkelingen in de maatschappij zijn er voldoende mogelijkheden dat de maatschappelijke verslaggeving en de standaardisatie ervan zich zullen ontwikkelen.

Een analist merkte op dat het maatschappelijk verslag gebaseerd moet blijven op vrijwilligheid, zodat de goede intenties van de onderneming blijken.

5.6 Samenvatting

Maatschappelijke verslagen worden door analisten gebruikt om informatie in te winnen over ondernemingen ten behoeve van het beoordelingsproces van ondernemingen in hun streven naar duurzame ontwikkeling. Fondsbeheerders hebben aangegeven hoofdzakelijk gebruik te maken van de gegevensaanlevering door analisten om vast te stellen of ondernemingen wel of niet toegelaten kunnen worden tot het beleggingsuniversum. Het maatschappelijk verslag kan daarbij dienen als achtergrond informatie.

De relevantie van maatschappelijke verslagen zal volgens de geïnterviewden toenemen als aan een aantal voorwaarden zal worden voldaan. Van de 17 geïnterviewden hebben 13 aangegeven voor standaardisatie van de maatschappelijke verslagen te zijn. Hierdoor zal het voor belanghebbenden eenvoudiger worden om de prestaties van ondernemingen op economisch, milieu en sociaal gebied te vergelijken en de ontwikkelingen over de jaren te volgen.

Volgens respectievelijk 11 en 8 geïnterviewden zal de relevantie van een maatschappelijk verslag ook positief worden beïnvloed als het management en belanghebbenden zichtbaar betrokken zijn bij het streven naar duurzame ontwikkeling door de onderneming. In het maatschappelijk verslag dienen volgens 11 geïnterviewden milieu, sociale en/of mensenrechten onderwerpen te worden uiteengezet. Tevens is door 8 geïnterviewden het onderwerp Corporate Governance genoemd. Hieruit kan worden afgeleid dat dit een onderwerp is dat veel aandacht heeft. De verslaggeving van de behaalde resultaten aangaande het streven naar duurzame ontwikkeling in meer kwantificeerbare gegevens laat volgens 10 geïnterviewden nog te wensen over. Het blijft nog te vaak bij het weergeven van goede intenties.

De ontwikkeling en toepassing van algemene en/of sector specifieke verslaggevingsrichtlijnen wordt door meeste geïnterviewden gezien als een belangrijk middel om te komen tot meer standaardisatie in de maatschappelijke verslaggeving en levert daarmee een bijdrage aan de ontwikkeling van relevantere maatschappelijke verslagen. Het risico van verslaggeving volgens algemene verslaggevingsrichtlijnen is volgens 6 geïnterviewden dat de ondernemings specifieke onderwerpen en risico's die voor belanghebbenden materieel zijn mogelijk niet worden gerapporteerd. Om dat risico te verkleinen kan verslaggeving op grond van kernindicatoren uitkomst bieden. Daarnaast kan een onderneming die in dialoog gaat met belanghebbenden inzicht verkrijgen in de onderwerpen die belanghebbenden belangrijk vinden en waarover verantwoording dient te worden afgelegd. Sector specifieke richtlijnen kunnen beter dan algemene richtlijnen worden afgestemd op die indicatoren die voor de sector van belang zijn en verkleinen daarmee het risico dat relevante onderwerpen niet worden opgenomen in maatschappelijke verslagen. Daarnaast biedt het beleggers de mogelijkheid om de behaalde prestaties binnen bedrijfssectoren te vergelijken.

Verificatie door een onafhankelijke assurance provider draagt volgens 15 van de 17 geïnterviewden bij aan de geloofwaardigheid van het maatschappelijk verslag. Daarnaast heeft verslaggeving volgens erkende verslaggevingsrichtlijnen en in meer kwantitatieve gegevens een positieve invloed op de geloofwaardigheid van een maatschappelijk verslag. Het door ondernemingen in gesprek treden met belanghebbenden draagt ook positief bij.

De dialoog tussen beleggers en ondernemingen is nog niet gestructureerd en met name afhankelijk van de situatie en omstandigheden. Toch zijn alle geïnterviewden van mening dat het aangaan van de dialoog tussen ondernemingen en belanghebbenden kan bijdragen aan maatschappelijke verslagen die beter zijn afgestemd op de behoeften van belanghebbenden. Ondernemingen kunnen namelijk door de dialoog een beter inzicht verwerven in de onderwerpen die belanghebbenden van belang vinden. Tevens laat de onderneming door het aangaan van een dialoog zien open te staan voor discussie en dat kan bijdragen aan de geloofwaardigheid in de onderneming en in het maatschappelijk verslag.

De geïnterviewden zijn niet voor een wettelijke verplichting van het publiceren van maatschappelijke verslagen. Op basis van zelfregulering en de ontwikkelingen in de maatschappij zal de maatschappelijke verslaggeving en de standaardisatie tot stand komen verwachten de geïnterviewden.

6 Samenvatting en conclusies

In dit hoofdstuk worden de conclusies van het onderzoek weergegeven. Daarbij is een relatie gelegd tussen de onderzoeksresultaten, de theoretische achtergronden en de van toepassing zijnde richtlijnen.

De probleemstelling van het onderzoek luidt als volgt:

Is het maatschappelijk verslag relevant voor beleggers bij de oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen?

Om een antwoord te vinden op deze probleemstelling zijn de onderstaande 8 vragen geformuleerd.

1. Wat wordt verstaan onder duurzame ontwikkeling?
2. Wat is maatschappelijke verslaggeving?
3. Wie zijn belanghebbenden en gebruikers van maatschappelijke verslagen?

De eerste 3 vragen hebben vooral betrekking op het vormen van een helder begrippenkader.

4. Welke informatiebronnen worden door beleggers gebruikt bij hun oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen?
5. Wat is relevante informatie voor beleggers (om de relevantie van maatschappelijke verslagen te vergroten)?
6. Wat draagt bij aan de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen?
7. Draagt dialoog tussen beleggers en ondernemingen bij aan relevantere maatschappelijke verslagen?
8. Dragen verslaggevingsrichtlijnen bij aan relevantere maatschappelijke verslagen?

Het onderzoek heeft zich beperkt tot één gebruikersgroep namelijk beleggers. Daarom hebben de antwoorden van de vragen 4 tot en met 8 alleen betrekking op beleggers.

1. Wat wordt verstaan onder duurzame ontwikkeling?

Uit de literatuurstudie is gebleken dat er nog geen eenduidig begrippenkader bestaat voor ondernemingen die in de bedrijfsvoering rekening willen houden met de sociale, ethische en milieu gevolgen van hun bedrijfsvoering. De begrippen die hiervoor worden gebruikt zijn onder meer maatschappelijk (verantwoord) ondernemen of (het streven naar) duurzame ontwikkeling. In dit onderzoek gaat de voorkeur uit naar het streven naar duurzame ontwikkeling.

Ondernemingen die duurzame ontwikkeling nastreven proberen hun activiteiten zodanig in te richten dat zij op economisch verantwoorde wijze welvaart en welzijn creëren voor de huidige generatie zonder afbreuk te doen aan het vermogen van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien en daarbij rekening houden met de ecologische omstandigheden en een rechtvaardige verdeling van de welvaart (Jeurissen, 2001, pagina 168). Uiteindelijk zal volgens Jeurissen (2001, pagina 169) duurzaamheid van de

samenleving ook bijdragen aan de continuïteit en rendabiliteit van de onderneming. Het streven naar duurzame ontwikkeling is volgens het GRI (2002) gestoeld op drie domeinen:

1. Sociaal de ondernemingsprestaties op sociaal-ethisch gebied
2. Milieu de gevolgen van de ondernemingsactiviteiten voor het milieu en de gezondheid
3. Economie prestaties met betrekking tot economische onderwerpen, waaronder financiële resultaten

Een onderneming die maatschappelijk verantwoord onderneemt streeft niet per definitie duurzame ontwikkeling na, aangezien de maatschappij iets kan accepteren, dat niet duurzaam is. Daarnaast heeft het begrip maatschappelijk verantwoord ondernemen een normatieve lading, namelijk dat de onderneming zodanig functioneert dat deze beantwoordt aan de maatschappelijke waarden en belangen (Van der Kolk, 2002, pagina 1). Of een onderneming verantwoord onderneemt is ter beoordeling van de maatschappij en kan bijvoorbeeld beoordeeld worden aan de hand van verslaggeving over de genoemde domeinen. De belanghebbende dient dan zelf vast te stellen of de onderneming 'verantwoord' onderneemt. Maatschappelijk (verantwoord) ondernemen kan en zal veelal een bijdrage leveren aan het nastreven van duurzame ontwikkeling door een onderneming.

De samenhang tussen de drie domeinen is niet altijd positief. Het vereist voor ondernemingen een grondige afweging van verschillende belangen, mogelijk door overleg met belanghebbenden, alvorens te komen tot besluiten.

2. Wat is maatschappelijke verslaggeving?

Van (multinationale) ondernemingen wordt verwacht dat zij verantwoording afleggen over hun ondernemingsactiviteiten op het gebied van duurzame ontwikkeling. Deze verantwoordingen dienen ondernemingen aan belanghebbenden af te leggen en één van de middelen daarvoor is het publiceren van een maatschappelijk verslag. De inhoud en opzet van verslagen die door ondernemingen over duurzame ontwikkeling zijn gepubliceerd zijn tot op heden zeer divers. Dit is vooral te wijten aan het ontbreken van algemeen geaccepteerde verslaggevingsrichtlijnen. Overigens blijkt uit onderzoeken van Kamp-Roelands (2002) en KPMG (2002) dat de verslaggevingsrichtlijnen van het GRI in een relatief kort tijdsbestek een belangrijke positie hebben verworven.

Een maatschappelijk verslag kan omschreven worden als een verantwoordingsdocument naar belanghebbenden waarin antwoord wordt gegeven op de vragen en vraagstukken die bij belanghebbenden leven (Kaptein 2003, pagina 327). Meer specifiek kan gesteld worden dat in een maatschappelijk verslag die onderwerpen dienen te worden opgenomen die betrekking hebben op duurzame ontwikkeling en voor belanghebbenden relevant zijn.

De betrokkenheid van belanghebbenden bij het opmaken van dergelijke verslagen worden door onder meer de GRI-richtlijnen (2002), AA 1000 (1999) en de SER (2002) onderstreept. Ook uit het onderzoek is gebleken dat geïnterviewden van mening zijn dat de relevantie van maatschappelijke verslagen kan toenemen als ondernemingen in dialoog gaan met belanghebbenden.

3. Wie zijn belanghebbenden en gebruikers van maatschappelijke verslagen?

Onder belanghebbenden worden in dit onderzoek verstaan; mensen of organisaties die beïnvloed zijn of mogelijk beïnvloed worden door de ondernemingsactiviteiten. Evenzo kunnen belanghebbenden de activiteiten van de onderneming beïnvloeden (WBCSD, 2002). Belanghebbenden zijn niet per definitie gebruikers van maatschappelijke verslagen. Gebruikers zijn degenen die een maatschappelijk verslag lezen en daar een bepaald doel mee hebben. Toch moeten in het proces van totstandkoming van een maatschappelijk verslag de behoeften van alle belanghebbenden in overweging worden genomen. Reden hiervan is dat, falen in het vaststellen van belanghebbenden ertoe kan leiden dat maatschappelijke verslagen niet in overeenstemming zijn met de gebruikerswensen en daardoor minder geloofwaardig worden (GRI, 2002, pagina 17).

Ten behoeve van het onderzoek is besloten om de belanghebbendengroep beleggers nader te onderzoeken. Beleggers kunnen er bewust voor kiezen om in hun beleggingsbeslissingen zowel financiële als niet-financiële criteria te laten meewegen. Die niet-financiële criteria zijn volgens Hummels (2001, pagina 42) veelal van maatschappelijke, sociale, ethische of ecologische aard. Deze vorm van beleggen wordt veelal aangeduid met duurzaam beleggen.

In het kader van het onderzoek zijn beleggers die personen of instellingen die er bewust voor kiezen geld te beleggen in ondernemingen die duurzame ontwikkeling nastreven. Ten behoeve van het onderzoek is niet met de beleggers zelf gesproken maar met:

- Fondsbeheerders van Nederlandse aandelenfondsen die beleggen in ondernemingen die door de individuele aandelenfondsen als ‘duurzaam’ worden aangemerkt. Ieder aandelenfonds hanteerde verschillende criteria om te bepalen welke onderneming als ‘duurzaam’ wordt aangemerkt.
- Analisten die werkzaam zijn bij onderzoeksbureaus die gespecialiseerd zijn in het verzamelen en analyseren van niet-financiële gegevens van ondernemingen.
- Deskundigen die betrokken zijn bij het beleggen in ondernemingen die als duurzaam worden aangemerkt.

Om een antwoord te vinden op de probleemstelling zijn met 17 personen (5 analisten, 8 fondsbeheerders en 4 deskundigen) interviews gehouden. Daarnaast is documentatie van de betrokken instellingen geanalyseerd. Deze personen zijn geïnterviewd omdat zij dagelijks betrokken zijn bij het analyseren, beoordelen en volgen van ondernemingen in hun streven naar duurzame ontwikkeling. Zij doen dat ten behoeve van of namens mensen of instellingen die er bewust voor kiezen te willen beleggen in ondernemingen die duurzame ontwikkeling nastreven.

4. Welke informatiebronnen worden door beleggers gebruikt bij hun oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen?

De huidige maatschappelijke verslagen spelen slechts een beperkte rol voor beleggers bij hun oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen. Uit het onderzoek is gebleken dat analisten in belangrijke mate gebruik maken van

publiekelijk beschikbare informatie waaronder het maatschappelijk verslag. Door fondsbeheerders worden maatschappelijke verslagen hoofdzakelijk als achtergrond informatie gebruikt en is de gegevensaanlevering door analisten veruit de belangrijkste informatiebron om ondernemingen te beoordelen in hun streven naar duurzame ontwikkeling.

Geïnterviewden zijn van mening dat maatschappelijk verslagen een goede bijdrage kunnen leveren bij de beoordeling van ondernemingen in hun streven naar duurzame ontwikkeling. Analisten toetsen verkregen informatie op betrouwbaarheid door een afstemming te maken met verschillende informatiebronnen. Mogelijk dat dit voor wat betreft de informatie uit een maatschappelijk verslag beperkt zou kunnen worden als voldaan wordt aan de door geïnterviewden genoemde voorwaarden die bijdragen aan de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen. Voorbeelden zijn de externe verificatie van het maatschappelijk verslag door een assurance provider en meer verslaggeving van behaalde prestaties in kwantitatieve eenheden en volgens erkende richtlijnen.

Uit het onderzoek blijkt dat indien maatschappelijke verslagen beter aan de vereisten van beleggers gaan voldoen ze naar alle waarschijnlijkheid relevanter worden. Neemt niet weg dat het nooit de enige informatiebron zal worden op grond waarvan een onderneming beoordeeld zal worden.

5. Wat is relevante informatie voor beleggers (om de relevantie van maatschappelijke verslagen te vergroten)?

Volgens het GRI (2002, pagina 27) is informatie in maatschappelijke verslagen relevant indien het voor gebruikers nuttig is. De opgenomen informatie moet een bijdrage leveren aan de kennisopbouw en aan het besluitvormingsproces van de gebruiker. Het geeft de drempel weer waarop informatie belangrijk genoeg is om erover te rapporteren.

De 17 geïnterviewden hebben 9 onderwerpen en voorwaarden genoemd die volgens hen relevant zijn voor beleggers:

1. standaardisatie van maatschappelijke verslagen
2. verslaggeving over economisch, milieu en sociaal gerelateerde onderwerpen
3. betrokkenheid van het management, zowel bij beleidsbepaling en adequate management systemen
4. informatie dient voldoende gekwantificeerd te worden weergeven
5. sector specifieke richtlijnen
6. betrokkenheid van belanghebbenden bij het proces van verantwoording
7. verslaggeving van kernindicatoren, zijnde ondernemingsspecifieke onderwerpen en risico's
8. verificatie door een onafhankelijke externe deskundige
9. voortzetting van het huidige proces van verslaggeving en 'best-practices' overnemen

De door geïnterviewden genoemde onderwerpen en voorwaarden dienen niet los van elkaar te worden gezien. De relevantie van een maatschappelijk verslag neemt niet toe door te voldoen aan één enkel onderwerp of één voorwaarde. Het gaat om een samenstel van

meerdere onderwerpen die daaraan kunnen bijdragen. Opvallend is dat door 8 geïnterviewden expliciet het onderwerp Corporate Governance werd genoemd. Hieruit kan worden afgeleid dat dit een onderwerp is dat veel aandacht heeft en beleggers het relevant vinden dat hierover verslag wordt gedaan.

De relevantie van maatschappelijke verslagen zal volgens 13 van de 17 geïnterviewden toenemen als er meer standaardisatie komt in de maatschappelijke verslaggeving. Door standaardisatie van maatschappelijke verslagen kunnen prestaties van verschillende ondernemingen beter met elkaar worden vergeleken en biedt het mogelijkheden de ontwikkelingen over de jaren te volgen. Het belangrijkste middel om te komen tot standaardisatie is het toepassen van algemene of sector specifieke verslaggevingsrichtlijnen.

De informatie dient voor zover mogelijk in kwantificeerbare eenheden te worden weergegeven omdat daarmee het volgen en vergelijken van behaalde prestaties mogelijk wordt. Door enkele geïnterviewden is ook aangegeven dat getracht moet worden een verband te leggen met de financiële resultaten, omdat beleggers uiteindelijk willen weten wat de financiële gevolgen zijn van het streven naar duurzame ontwikkeling. De GRI-richtlijnen hebben 97 prestatie indicatoren voorgeschreven waarover verslag dient te worden gedaan. Een groot aantal van deze indicatoren dienen in gekwantificeerde vorm te worden weergegeven. Echter, het kwantificeren van gegevens op vooral sociaal-ethisch gebied is voor veel ondernemingen nog moeilijk, derhalve geeft het GRI zogenaamde Technical Protocols uit waarin gedetailleerde informatie wordt gegeven over de toepassing van indicatoren die in de GRI-richtlijnen zijn opgenomen. Hieruit kan worden afgeleid dat de GRI richtlijnen kunnen bijdragen aan verslaggeving van kwantificeerbare prestatie indicatoren.

Beleggers willen de prestaties van ondernemingen kunnen vergelijken met sectorgenoten. Door toepassing van sector specifieke richtlijnen, die sector specifieke indicatoren bevatten kan de relevantie van maatschappelijke verslagen toenemen. Het GRI heeft reeds een aantal sector specifieke richtlijnen gepubliceerd, deze zijn een aanvulling op de GRI-richtlijnen zelf. Dergelijke richtlijnen worden opgesteld in samenwerking met sector organisaties en belanghebbenden. Van het GRI kan niet verwacht worden dat zij op korte termijn voor iedere sector richtlijnen zal kunnen opstellen en publiceren, maar doordat ondernemingen ervaringen opdoen in maatschappelijke verslaggeving en van elkaar ideeën kunnen overnemen zal zich wel een verslaggevingsstandaard kunnen gaan ontwikkelen. Mogelijk dat het GRI hier een faciliterende rol in kan vervullen.

Volgens 7 geïnterviewden dienen de ondernemingsspecifieke onderwerpen en risico's niet uit het oog te worden verloren. Door toepassing van sector specifieke richtlijnen wordt dit risico verkleind omdat daarmee reeds wordt ingespeeld op issues die binnen de sector spelen. Maar omdat iedere onderneming uniek is zal door in dialoog te gaan met belanghebbenden, waaronder beleggers, en door externe verificatie het risico dat een maatschappelijk verslag onvolledig is verder worden gemitigeerd.

Uit de verschillende richtlijnen, zoals de GRI-richtlijnen (2002), het AA 1000 Framework (1999) en ORJ 400 (2002), en ook volgens 8 geïnterviewden blijkt dat de dialoog met belanghebbenden van groot belang is bij het proces van het afleggen van verantwoording over het streven naar duurzame ontwikkeling. Ook kan het een goede bijdrage leveren aan de totstandkoming van een maatschappelijk verslag dat volledig en relevant is.

Externe onafhankelijk verificatie van het maatschappelijk verslag door assurance providers kan volgens 4 geïnterviewden bijdragen aan de relevantie. Volgens 15 geïnterviewden, waaronder genoemde 4, draagt dergelijke verificatie bij aan de geloofwaardigheid van een maatschappelijk verslag. Hieruit blijkt dat een maatschappelijk verslag dat niet is onderworpen aan externe onafhankelijke verificatie wel nuttig kan zijn voor beleggers. Oftewel pas nadat maatschappelijke verslagen in overeenstemming zijn met de behoeften van belanghebbenden zal ook geloofwaardigheid van belang worden. Derhalve zal het verslag eerst dienen te voldoen aan de (belangrijkste) voorwaarden en onderwerpen van belanghebbenden, vervolgens zal de informatie getoetst kunnen worden door een assurance provider om bij te dragen aan de geloofwaardigheid van het verslag.

6. Wat draagt bij aan de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen?

Externe onafhankelijke verificatie van een maatschappelijk verslag door een assurance provider is door 15 geïnterviewden genoemd en daarmee de belangrijkste voorwaarde die bijdraagt aan de geloofwaardigheid van maatschappelijke verslagen. Daarna dragen het weergeven van de prestaties in kwantitatieve grootheden, het volgen van verslaggevingsrichtlijnen en het in dialoog gaan met belanghebbenden bij aan de geloofwaardigheid.

De uitkomsten van het onderzoek ondersteunen de mening van het GRI, namelijk dat verificatie aanvullende zekerheid kan bieden voor de betrouwbaarheid en volledigheid van maatschappelijke verslagen (GRI, 2002, pagina 76 en 77). Het kan vervolgens ook een bijdrage leveren aan de kwaliteit, de relevantie en de geloofwaardigheid van de opgenomen informatie en de daaraan ten grondslag liggende managementsystemen en interne beheersingssystemen. Het GRI moedigt de onafhankelijke verificatie van maatschappelijke verslagen aan, echter zij stelt het niet verplicht. Dit in tegenstelling tot het AA 1000 Framework waar verificatie onderdeel is van het verantwoordingsproces.

Door 7 geïnterviewden worden ook kanttekeningen geplaatst bij de externe onafhankelijke verificatie. Ten eerste worden maatschappelijke verslagen niet altijd volledig geverifieerd. Dit wordt in belangrijke mate veroorzaakt doordat assurance providers vooralsnog niet over alle informatie zekerheid kunnen verstrekken. Volgens de FEE (2002, pagina 7) wordt dat vooral veroorzaakt doordat:

- Er geen wettelijke vereisten zijn ten aanzien van zekerheid voor maatschappelijke verslagen.
- Maatschappelijke verslaggeving nog in ontwikkeling is en er is vooralsnog geen algemeen geaccepteerde opmaak voor dergelijke verslagen.
- Vastgestelde ethische, procedurele of verslaggevingsstandaarden voor het verstrekken van assurance bij maatschappelijke verslagen ontbreken.

- Drie verschillende benaderingen: sociale, consultancy en accountancy, bestaan in de ontwikkeling van assurance bij maatschappelijke verslagen.
- De verstrekte informatie in maatschappelijke verslagen mogelijk van onvoldoende kwaliteit is om er een goed oordeel over te kunnen geven (onvolwassen informatie systemen, kwalitatieve en subjectieve toelichtingen etc.).

Als tweede zijn 2 geïnterviewden van mening dat assurance providers zouden moeten ingaan of ondernemingen op een juiste wijze omgaan met duurzame ontwikkeling en hoe zij op dit vlak presteren. Volgens de AA 1000 Assurance Standard (2003, pagina 23) dient het (openbare) assurance rapport in te gaan op de voortgang van het assurance proces en de verslaggeving en dienen aanbevelingen ter verbetering te worden gedaan. De richtlijn AO 100 en het FEE Discussion Paper bevatten een dergelijke verplichting niet. Het is dan ter beoordeling van de gebruikers of zich verbeteringen hebben voorgedaan. Echter, of dat op grond van een maatschappelijk verslag mogelijk is, is maar de vraag. Aangezien maatschappelijke verslaggeving nog volop in ontwikkeling is zou het wenselijk kunnen zijn om de assurance provider wel een mededeling te laten doen zoals opgenomen in de AA 1000 Assurance Standard.

Tot slot werd opgemerkt dat in veel maatschappelijke verslagen wordt ingegaan op goede intenties maar nog te weinig op de feitelijke prestaties. Hierdoor heeft externe verificatie weinig toegevoegde waarde, omdat dat zich met name zou moeten richten op de gerapporteerde feiten. Uit onderzoek van Kamp-Roelands (2002, pagina 47 en 48) blijkt dat van de 50 onderzochte maatschappelijke verslagen er 30 waren voorzien van één of meerdere assurance rapporten. Hieruit blijkt dat veel ondernemingen het maatschappelijk verslag geheel of ten dele laten verifiëren door een assurance provider. Zolang maatschappelijk verslagen geen of in beperkte mate informatie bevatten die voor beleggers relevant is, is het toevoegen van geloofwaardigheid door onafhankelijke externe verificatie niet zinvol (zie ook deelvraag 5). Een assurance provider kan mogelijk vanuit zijn/haar deskundigheid wel faciliteren in de totstandkoming van een relevant verslag.

Volgens het GRI (2002, pagina 17) is het met belanghebbenden in overleg treden de beste manier voor een onderneming om vast te stellen wat de verwachtingen zijn en om geloofwaardigheid op te bouwen. Ondanks dat het GRI dit zo belangrijk vindt zijn er slechts 5 geïnterviewden die hebben aangegeven dat dialoog bijdraagt aan de geloofwaardigheid van een maatschappelijk verslag. Wel is het zo dat 8 geïnterviewden hebben aangegeven dat een dialoog kan bijdragen aan de relevantie en daarmee is het aangaan ervan wel van belang.

Twee geïnterviewden verwachten dat over een aantal jaren maatschappelijke verslagen geïntegreerd zullen zijn in het financiële verslag. Dergelijke integratie zal leiden tot meer geloofwaardigheid, omdat het financiële verslag al uit hoofde van wetgeving verplicht gecontroleerd wordt door een openbaar accountant. Hier lijkt ORJ 400 al voor een deel op te anticiperen, omdat maatschappelijke verslaggeving deel zal gaan uitmaken van het bestuursverslag en volgens de wet, BW 2 Titel artikel 393 lid 3 dient de accountant vast te stellen of het bestuursverslag (de wet noemt dit het jaarverslag) met de jaarrekening verenigbaar is.

7. Draagt dialoog tussen beleggers en ondernemingen bij aan relevantere maatschappelijke verslagen?

Diverse richtlijnen zoals de GRI-richtlijnen (2002), het AA 1000 Framework (1999) en ORJ 400 (2002) en ook publicaties van bijvoorbeeld de SER (2000) en het MVO Platform (2002) hechten grote waarde aan dialoog tussen ondernemingen en belanghebbenden. Redenen daarvoor zijn onder meer:

- Ondernemingen krijgen een beter beeld van de zorgen en verwachtingen die belanghebbenden hebben bij de ondernemingsactiviteiten.
- Door dialoog geeft de onderneming blijk van openheid en kan het bijdragen aan vertrouwen tussen de onderneming en de belanghebbenden.
- Belanghebbenden krijgen meer begrip voor de dilemma's van ondernemingen.
- Dialoog maakt onderdeel uit van het proces van het afleggen van verantwoording.

Uit het onderzoek blijkt dat 14 van de 17 geïnterviewden hebben aangegeven regelmatig overleg te hebben met het management van ondernemingen. Het blijkt dat een dialoog tussen beleggers en ondernemingen vooral afhankelijk is van de situatie en omstandigheden. Toch zijn alle geïnterviewden van mening dat het aangaan van een dialoog tussen ondernemingen en belanghebbenden kan bijdragen aan relevantere maatschappelijke verslagen. Door belanghebbenden te betrekken in het proces van het afleggen van verantwoording kunnen maatschappelijke verslagen volgens 8 geïnterviewden van meer betekenis worden. De geïnterviewden gaven aan dat ondernemingen nog moeite hebben om op een gestructureerde wijze de dialoog aan te gaan en de verslaggeving hierover is nog beperkt.

Mogelijk dat het VBDO als vertegenwoordiger van beleggers en grote institutionele beleggers meer het initiatief kunnen nemen om de dialoog aan te gaan en ondernemingen bekend maken met hun verwachtingen. Het AA 1000 Framework is niet veel benoemd in gesprekken met geïnterviewden en wordt ook beperkt toegepast door ondernemingen, waardoor gesteld kan worden dat de bekendheid ervan beperkt is. Toch zou door een gestructureerde dialoog, waarbij de processen zoals weergegeven in het AA 1000 Framework als uitgangspunt worden genomen, ertoe kunnen bijdragen dat de maatschappelijke verslagen beter worden afgestemd op de behoeften van beleggers.

8. Dragen richtlijnen bij aan relevantere maatschappelijke verslagen?

De ontwikkeling en toepassing van algemene en/of sector specifieke verslaggevingsrichtlijnen zal volgens 12 geïnterviewden leiden tot meer uniformiteit en is daarmee een belangrijk middel om vergelijkbaarheid van de prestaties tussen verschillende ondernemingen te verbeteren dan wel de ontwikkeling over meerdere jaren te kunnen volgen. Overigens blijken geïnterviewden, als gesproken werd over de verslaggevingsrichtlijnen, dit veelal te interpreteren als de GRI-richtlijnen, terwijl het AA 1000 Framework, ORJ 400 en in mindere mate ook de OESO-richtlijnen gericht zijn op verslaggeving over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen.

Zeven geïnterviewden zijn van mening dat verslaggevingsrichtlijnen als basis kunnen dienen voor het opmaken van een maatschappelijk verslag. Echter, de relevante onderwerpen mogen niet uit het oog worden verloren. Het opzettelijk of onopzettelijk achterwege laten van door belanghebbenden relevant onderwerpen is volgens 6 geïnterviewden dan ook een risico als voor het opmaken van een maatschappelijk verslag verslaggevingsrichtlijnen worden toegepast. Om dat risico te verkleinen kan verslaggeving op grond van kernindicatoren uitkomst bieden. Daarnaast kan een onderneming die in dialoog gaat met belanghebbenden inzicht verkrijgen in de onderwerpen die belanghebbenden belangrijk vinden en waarover verantwoording dient te worden afgelegd. Sector specifieke richtlijnen kunnen beter dan algemene richtlijnen worden afgestemd op die indicatoren die voor de sector van belang zijn en verkleinen daarmee het risico dat relevante onderwerpen niet worden opgenomen in maatschappelijke verslagen.

De GRI-richtlijnen en het AA1000 Framework hebben een groot aantal gelijke verslaggevingsprincipes. Hierdoor zou geconcludeerd kunnen worden dat toepassing van één van beide richtlijnen toereikend zou moeten zijn voor het opmaken van een voor belanghebbenden relevant maatschappelijk verslag. Echter, het uitgangspunt om te komen tot een maatschappelijk verslag is anders. Generaliserend kan gesteld worden dat de GRI-richtlijnen gericht zijn op ‘wat’ dient gerapporteerd te worden en de AA 1000 op ‘hoe’ verslaggeving tot stand dient te worden gebracht. Het AA 1000 Framework geeft aan hoe het proces van verantwoording dient te verlopen en niet wat de inhoudelijke informatie moet zijn. ISEA (2003) benadrukt dat het AA 1000 Framework en de GRI-richtlijnen elkaar aanvullen:

“AA 1000 provides a rigorous process of stakeholder engagement in support of sustainable development, while GRI provides globally applicable guidelines for reporting on sustainable development (...).”

In het onderzoek is steeds het woord richtlijnen (guidelines) toegepast en niet het woord standaarden (standards). Verplichte verslaggevingsstandaarden dienen volgens de WBCSD (2002, pagina 30) niet in een te vroeg stadium te worden geïmplementeerd. Richtlijnen zijn richtinggevend en bevatten aanbevelingen, terwijl standaarden veelal gedetailleerde verplichtingen zijn over wat dient te worden verantwoord. Ook de geïnterviewden hebben aangegeven vooralsnog niet voor een wettelijke verplichting omtrent maatschappelijke verslaggeving te zijn.

Is het maatschappelijk verslag relevant voor beleggers bij de oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen?

Maatschappelijke verslagen zijn voor beleggers bij de oordeelsvorming over het streven naar duurzame ontwikkeling door ondernemingen van beperkt belang, omdat benodigde informatie ook vanuit andere bronnen kan worden verkregen. Echter als maatschappelijke verslagen gaan voldoen aan de onderwerpen en voorwaarden die door beleggers worden gesteld kan de relevantie wel toenemen.

De richtlijnen die het GRI heeft uitgevaardigd kunnen ondernemingen helpen bij het opmaken van relevante maatschappelijke verslagen. Dit kan worden aangevuld met sector specifieke richtlijnen. Daarnaast dient verslaggeving plaats te vinden over ondernemingsspecifieke onderwerpen die in overleg met belanghebbenden zijn bepaald. De verslaggeving dient zich te richten op daadwerkelijk behaalde prestaties en tot uiting te worden gebracht in kwantitatieve grootheden zodat resultaten goed vergelijkbaar en volgbaar worden.

De betrokkenheid van het management in het streven naar duurzame ontwikkeling dient in het verslag tot uiting te komen. De externe onafhankelijke verificatie door een assurance provider en het in dialoog treden met beleggers kunnen bijdragen aan de geloofwaardigheid van het maatschappelijk verslag en het proces om verantwoording af te leggen.

KOPIE

Literatuurlijst

ABN AMRO Asset Management, (2002) **Halfjaarverslag/Semi-annual Report 2002/03 31-10-2002**, ABN AMRO Mix Umbrella Fund N.V., Amsterdam

Aegon Asset Management, (2003) **Aegon Optimum Duurzaam Wereld Aandelen Fonds**, [http:// www.aegon.nl/particulier/pa/optduurzwereeldaandelenfonds](http://www.aegon.nl/particulier/pa/optduurzwereeldaandelenfonds) (24 juni 2003)

ASN Bank, (2003) **Bijzondere Beleggingscriteria**, ASN Bank, <http://www.asnbank.nl/index.sp?navigationID> (19 april 2003)

Brink, T.W.M. van den, (2002) **Guide Screening and Rating Sustainability**, How companies are screened and rated on sustainability, Timo W.M. van den Brink, Amsterdam

DHV Adviesgroep Duurzaam Ondernemen, (2000) **Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving over Economische, Milieu- en Sociale Prestaties**, Provisional translation – for review purposes, GRI, Boston, USA

Dijkstra, G.A. en Sprengers, P., (2002) **Corporate duurzaamheidsverslagen langs de GRI-meetlat**, Corporate duurzaamheidsverslagen 1999, 2000 en 2001 van Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen vergeleken met de GRI Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving, Onderzoeksrapport van de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO), Culemborg

Dutch Sustainability Research, (2003) **Duurzaam ondernemen onder de AEX-bedrijven**, Een studie naar maatschappelijk verantwoord ondernemen onder beursgenoteerde ondernemingen in Nederland, Dutch Sustainability Research, Zeist

Dutch Sustainability Research, (2003) **Eerste onderzoek naar duurzaam ondernemen onder AEX-bedrijven**, Dutch Sustainability Research presenteert studie, Dutch Sustainability Research, Zeist

EIRIS, (2003) **Ethical Investment Research Service**, <http://www.eiris.org/index/htm> (30 augustus 2003), London, UK

European Commission, (2001) **Promoting a European framework for corporate social responsibility**, Green Paper, Industrial relations and industrial change, Employment & social affairs, European Commission, Unit EMPL/D.1, Luxembourg

GRI Global Reporting Initiative, (2003) **GRI Reporting Framework**, Global Reporting Initiative, www.globalreporting.org/guidelines/framwork.asp (15 oktober 2003)

GRI Global Reporting Initiative, (2002) **Sustainability Reporting Guidelines 2002**, Global Reporting Initiative, Boston, USA

Göbbels, (2001) AA 1000 vormgeven aan maatschappelijk verantwoord ondernemen, **SIGMA Nummer 4 augustus 2001**, pagina 36-41

Het Financiële Dagblad, (2003) Shell duurzaamste AEX-onderneming, **Het Financiële Dagblad**, 18 juni 2003

Het Financiële Dagblad, (2002) Alleen belangrijke zaken regelmatig melden, **Het Financiële Dagblad**, 19 juli 2002

Hummels, G.J.A., A.C. ten Klooster en L. Paape, (2003) **De Responsieve Onderneming**, manuscript (11 maart 2003).

Hummels, G.J.A., D. Timmer, (2003) **Tussen Meerwaarde en Moraal**, De ontwikkeling van duurzaam beleggen binnen de Nederlandse Pensioenfondsen, Universiteit Nyenrode, Breukelen

Hummels, G.J.A., S. Boleij, K.M. van Steensel, (2001) **Duurzaam beleggen**, Meerwaarde of meer waarde, Stichting Maatschappij en Onderneming, Den Haag

ING Bank, (2003) **Jaarverslag 2002**, ING Bank Duurzaam Rendement Fonds N.V., Amsterdam

ING Groep NV, ING in de samenleving 2001, 2002

Innovest, (2003) **Innovest Strategic Value Advisors**, [http:// www.innovestgroup.com/index.html](http://www.innovestgroup.com/index.html) (28 augustus 2003), New York, USA

International Accounting Standards Committee, (1998) **Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements**, International Accounting Standards, IASC, London, UK

ISEA Institute of social and ethical accountability, **AA1000 and GRI**, ISEA, <http://www.accountability.org.uk> (15 oktober 2003), London, UK

ISEA Institute of social and ethical accountability, **AA 1000 Overview**, ISEA, <http://www.accountability.org.uk> (29 augustus 2003), London, UK

ISEA Institute of Social and Ethical AccountAbility, (2003) **AA 1000 Assurance Standard**, ISEA, London, UK

ISEA Institute of Social and Ethical AccountAbility, (2002) **Consultation Brief March 2002**, AA1000 Series: Making stakeholder engagement work, ISEA, London, UK

ISEA Institute of Social and Ethical AccountAbility, (1999) **AccountAbility 1000 (AA1000) framework**, Standards, guidelines and professional qualification, ISEA, London, UK

Jeurissen R.J.M. e.a., (2001) **Bedrijfsethiek: een goede zaak**, Koninklijke van Gorcum, Assen

Kamp-Roelands, N., (2002) Studierapport 50, **Maatschappelijke verslaggeving en assurance-opdrachten**, Koninklijk NIVRA, Amsterdam

Kamp-Roelands, N., (2001) Maatschappelijke verslaggeving en verificatie: Geboden zekerheid? Voorzichtigheid geboden!, **MAB**, 75^e jaargang nummer 9, pagina 372-382

Kaptein, M., (2003) Het maatschappelijk verslag, **MAB**, juli/augustus 2003, pagina 325-331

Klaassen, J. en Bak, G.G.M., (1996) **Externe Verslaggeving**, Stenfert Kroese, 4^e druk, Leiden

Klaassen, J. en H. Schreuder, (1980) **Het financiële jaarverslag van ondernemingen**, Een onderzoek onder gebruikers, H.E. Stenfert Kroese, Leiden-Antwerpen

Klamer, H. en B.R. van der Loeff, (2001) **Maatschappelijk ondernemen een handreiking**, Vereniging NCW - Centrum voor maatschappij-betrokken management van de Vereniging VNO-NCW, AWWN Algemene Werkgevers Vereniging VNO-NCW, Den Haag offset, Rijswijk

Koenders, B. M. Rabbae, (2001) **Voorstel van wet**, KST55230, Twee Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2000-2001, 27 905 nr. 2, Sdu Uitgevers, 's-Gravenhage

Koenders, B. M. Rabbae, (2001) **Memorie van toelichting**, KST55231, Twee Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2000-2001, 27 905 nr. 3, Sdu Uitgevers, 's-Gravenhage

Kolk, A., (2003) Maatschappelijk verantwoord ondernemen, Implicaties voor management control, **MCA**, nummer 4, pagina 8-13

Kolk, A., (2002) Maatschappelijke verslaggeving: de internationale situatie, **MAB**, pagina 504-512

Kolk, H. van der, (2002) **Ontwerp-richtlijn 400**, FNV, Amsterdam

Koninklijke Ahold NV, **Status Report 2002**, Corporate Social Responsibility, 2002

Koninklijke Luchtvaart Maatschappij NV, **Milieujaarverslag 2001/2002**, Op weg naar duurzaamheid, 2002

Koninklijk Nivra, (2002) **Maatschappelijke verslaggeving nog niet volwassen**, Koninklijk Nivra, 18 december 2002, Amsterdam

Koninklijk Nivra, (2002) **Tussentijdse publicatie Richtlijnen voor de Accountantscontrole**, Assurance-opdrachten, Betrokkenheid accountants bij inbrengtransacties, Koninklijk Nivra, Amsterdam

Koninklijk Nivra, (2000) **Richtlijnen voor de Accountantscontrole**, 530 Detailcontroles, Editie 2000, Koninklijk Nivra, Amsterdam

KPMG, (2002) **KPMG International Survey of Corporate Sustainability Reporting 2002**, KPMG Global Sustainability Services, De Meern

KPMG, (2002) **Transparency and verification of SRI-funds**, How external verification can meet the growing demand for transparency, KPMG Sustainability, De Meern

Loyalis, (2003) **Loyalis Global Sustainability Fund**, <http://www.loyalis-fs.nl/content/nieuws/asp> (6 augustus 2003)

Molenkamp, G.C., I van der Linden, (2002) **Verslaggeving op milieu en sociaal gebied in 2000**, De Top 100 Nederlandse concerns nader bekeken, Samenvatting resultaten, KPMG Milieu, Den Haag

Molenkamp, G.C., (2002) **Duurzaam (“sustainable”) ondernemen in opmars**, KPMG, Sustainability Advisory Services, <http://www.kpmg.nl/site.dws?id> (28 oktober 2002)

MVO Platform, (2002) **MVO Referentiekader**, MVO Platform, Amsterdam

MVO Platform, (2001) **Manifest Profijt van Principes**, Spelregels voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen, Utrecht

Nutreco Holding N.V., **Social & environmental report 2002**, 2002

OESO, (2000) **De OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen**, Ministerie van Economische Zaken, Den Haag

Paape, L., G.J.A. Hummels, (2001) **Sociale en ethische verantwoording: keurslijf of lijfsbehoud?**, PricewaterhouseCoopers, Amsterdam

Piet, J.L.P., (2003) De roep om ‘Maatschappelijk verantwoord ondernemen’, Management control van Maatschappelijk ondernemen, **MCA**, nummer 3, pagina 10-14

PricewaterhouseCoopers (2002), **Global trends**, <http://www.pwcglobal.com/extweb/service.nsf/docid> (28 oktober 2002)

Raad voor de Jaarverslaggeving, (2003) **Project Maatschappelijke Verslaggeving**, <http://www.rjnet.nl/index.asp?hfdstrmkeuze=6&paginahdfstrm=werkgroepen/werkgroepen.asp> (4 oktober 2003)

Raad voor de Jaarverslaggeving, (2002) **Ontwerp-Richtlijn 400 Jaarverslag**, Kluwer, Deventer

Rabobank Group, **Annual Responsibility and Sustainability Report 2001**, People Planet Profit, 2002

Robeco, (2003) **Verslag over 2002**, Robeco Duurzaam N.V., Rotterdam

Royal Dutch / Shell Group of Companies, **Meeting the energy challenge**, The Shell Report 2002, 2003

Royal Dutch / Shell Group of Companies, **GRI Draft 2002 Sustainability Reporting Guidelines: Royal Dutch/Shell Group Response**, <http://www.globalreporting.org/feedback/PublicComments2002/Shell.pdf> (3 januari 2003)

Royal Dutch / Shell Group of Companies, **The Shell Report 2001**, People, planet and profits, 2002

SAM Research Inc., (2003) **Corporate Sustainability Assessment Questionnaire 2002**, SAM Research Inc., Zurich, Zwitserland

Schilder, A., (1997) 14 Jaarrekening en controlerend accountant, **Externe verslaggeving in theorie en praktijk**, deel 1, redactie M.N. Hoogendoorn, J. Klaassen en F. Krens, Tweede druk, Delwell Uitgeverij, Den Haag

SiRi Group Sustainable Investment Research International Group, (2002) **SiRi Global Profile**, Ciba Speciality Chemical, <http://sirigroup.com/pdf/sample-profile2002.pdf> (19 april 2003)

SNS Bank, (2003) **Duurzaam portefeuille management**, SNS Bank, <http://www.snsbank.nl/assetmanagement/content.asp> (25 april 2003)

Sociaal Economische Raad SER, (2000) **De winst van waarden**, Advies over maatschappelijk ondernemen, Publicatienummer 11, Den Haag

Triodos Bank, (2002) **Duurzaam Vermogensbeheer**, Triodos Bank, Zeist

VBDO, (2003) Mede dankzij VBDO mooi verslag Nutreco, **VBDO Bericht**, 8^e jaargang, nummer 5, pagina 9

VBDO, (2003) Meer dan zes miljard euro duurzaam gespaard en belegd, **VBDO Bericht**, 8^e jaargang, nummer 4, pagina 6

Verschuren, P. en H. Doorewaard, (2002) **Het ontwerpen van een onderzoek**, Lemma B.V., Utrecht

Volkswagen AG, **Environmental Report 2001/2002**, Mobility and Sustainability, 2002

WBCSD World Business Council for Sustainable Development (2002) **Striking the balance**, Sustainability development reporting, WBCSD, <http://www.wbcsd.ch> (14 juli 2003)

WBCSD World Business Council for Sustainable Development, (2002) **Stakeholder Dialogue**, The WBCSD's approach to engagement, <http://www.wbcsd.ch> (17 november 2002), Genève, Zwitserland

WBCSD World Business Council for Sustainable Development, (2002) **The WBCSD comments to the new GRI indicators**, WBCSD, Genève, Zwitserland

Ybema, G., (1999) **Adviesaanvraag over maatschappelijk ondernemen**, Ministerie van Economische Zaken, Den Haag

Ybema, G., (2001) **Maatschappelijk verantwoord ondernemen: het perspectief vanuit de overheid**, Notitie naar aanleiding van het advies van de Sociaal Economische Raad, Ministerie van Economische Zaken, Den Haag

KOPPIE